

g h k g o r ä p ä g ä c h g ä

Навоий инсониятнинг абадий ҳамдардидир. Биз донишманд бир инсон билан мулоқотга мушарраф бўлсак, одатда, унга «қимматли вақтингизни аямаганингиз учун ташаккур» деб, миннатдорчилик ихзор қиламиз. Навоий, мана, беш асрдан зиёд вақтни биздан дариг тутмай келяпти. Хўш, бу ноёб мулоқот қандай кечаётир? Беш аср фурсатни бошдан оёқ таҳлил қилиб ўтирмай, сўнги ярим асрдаги бизнинг навоийхонлик жиҳатимизни олиб қараганда ҳам бу мавзунинг бағоят мураккаб, баъзан фахрланиш, қахрланиш керак бўлган кирралари кўзга ташланади. Навоий асарларини ўтга ёқиш, уни ўқиганларни таъкиб остига олиш, унинг ифтихоримиз эканлигини жаҳон афкор оммаси ўртасида эълон қилиш, фашистлар исканжага олиб турган Ленинградда шоир таваллуд санасининг нишонлануви, Навоий асарларини ноширлигимизнинг имконияти даражасида юқори малакада юксак бир ихлос билан нашр этилиши турли кирғинбаротлардан безган, оч ва юпун халқимиз руҳиятидаги ялли локайдлик оқибатида бу нашрларнинг касод бўлиши, «Чор девон»нинг ҳар бири уч сўмдан турадиган бебаҳо китобларининг йигирма тийинга қадар арзонлашуви - булар Алишер Навоийга бизларнинг мураккаб муносабатларимизни белгилайдиган жуда кўп поғоналарнинг энг муҳим босқичларидир. Бугун бўлса Алишер Навоий ижоди моҳиятини англаш масаласи миллий маънавиятимизнинг бош мақсадларидан бирига айланганлиги ўтган аср ўзбек Навоийшунослигининг XXI асримизга ташлаган муборак кўприги десак бўлади.

Бугун биз ниҳоят, ҳар хил «изм»ларнинг тазйиқидан халос бўла бориб, шоир ижодини турли ижтимоий-сиёсий андишаларсиз севиб қолдик. Бу афсунгар маънавий меросдан манфаатланишни ўрганмоқдамиз. Навоийга муносиб набира-лар бўлиш қайғусига туша бошладик.

Алишер Навоий ижодига бўлган ворислик ҳуқуқимизни қаровсиз қолдирмаслик камол касб этишимизнинг, ҳаммомдан нопок чиқмаслигимизнинг муҳим шартидир. Бу демак одамийлик йлмини ўрганишни қанда қилмаслигимиздир, бу демак муҳаббат салтанатига фуқаролик ҳуқуқимизни тиклашдир.

Тенгқурларимизнинг шеърый китобларини варақлайман. Бу шеърлардаги бир жиҳат мени бир вақтнинг ўзида ҳам хурсанд қилади, ҳам ранжитади. Бу жиҳат ана шу китобларда вафо, садоқат сўзларининг деярли учрамаслигидир. Бу жиҳат мени шунинг учун хурсанд қиладики, ниҳоят биз ростўйликни ўрганмоқдамиз, ҳаётимиздан даф бўлиб бораётган тушунчани сақич қилиб чайнайверишга уяладиган бўлиб қолдик. Мен эрнинг хотинига, маъшуканинг ўз ошиғига сингари фазилатларни кўзда тутаятганим йўқ. Умуман, садоқатни парчалаб бўлмайди. У ёки мухташам, ёки вайрона бир иморатдир.

Эътиқодга садоқат бу иморатнинг тамал тошидир. Биз, вайронада ҳалокатли базм қураётган авлод, бу муқаддас туйғуга бўлган ҳуқуқимизни Алишер Навоий қуйлаган идеалларга садоқат сифатидагина қайтадан қўлга кирита оламиз. Бу идеалларнинг даставвалгиси инсоннинг инсонга муҳабба-

ти. Биз бир маънавий адолатни теран англаб олмоғимиз керак, боболаримиз Аллоҳга меҳр қўяётиб инсонни, инсонга меҳр қўяётиб Аллоҳни ардоқлашни машқ қилганлар. Шоир ижодидан шу саодат аён бўладики, ер ҳам, осмон ҳам, абад ҳам ана шу туйғуни устивор қилишимиз учун бизга тухфа қилинган. Алишер Навоийнинг ижоди мана шу ҳам содда, ҳам муқаддас ҳақиқатни барчамизга англаштиш йўлида чекилган дард, тортилган азоб, тўқилган ёш, кўрсатилган жасоратдир. Бундан беш юз олтинга йил муқаддам бошланиб, энди ҳеч қачон тугамайдиган сеҳрли ҳаётдир.

*Ўзгалар ҳуснин томошо айласам, чиксун кўзим,
Ўзга бир кўз ҳам, сенинг ҳуснинг томошо айла-
са.*

Дарҳақиқат, Алишер Навоий томошо тушунчасига буткул бегона бўлган бир андуҳдир. «Бошқалар ҳам менинг кўнглимни очиши мумкин, лекин бу ғунчани куч билан очилтирганга ўхшайди» деб ёзади аллома маҳбубаси фироқида қуйиб. Навоийнинг мероси қошимизда куч билан эмас, балки ўз-ўзидан, табиий тарзда, охиста бир мўжиза сифатида намоен бўла бориши учун биз ўз фаҳму-фаросатимизни, туйғуларимиз оламини, шуур-идроқимизни сабр билан камолга етказишимиз лозим. Ўзимизнинг Навоийнинг истиқболига муносиб инсонлар қилиб тарбиялашимиз зарур.

*Кўнгиллар ноласи, зулфинг камандин ногаҳон
кўرғач,
Эрур андоққи, кушлар кичқиришғойлар йилон
кўрғач,*

деб ёзади Навоий. Бу матлаъда ўқувчи сезиб турганидек, илон кўрғанда ўз жўжаларини қайғуриб фиғон тортаётган кушларга ачиниб ҳам, ёр зулфини кўрғанда нола чекаётган кўнгилларга нола қўйиб ҳамдардлик ҳиссини уйғотиш истаги ҳам бор. Лекин, бошқача ўйлаб қарасангиз, шоир учун буларнинг ҳаммаси бир восита, у инсон чека оладиган укубатнинг ўлчовини изтироб билан изламоқда. Унинг учун на куш, на жўжалар, на ёр зулфи ва ул зулфини кўрғанда нола тортаётган кўнгиллар муҳим. Шоир фақат бир синоатни равшанлаштиромоқчи инсон дардининг залвори нечоғлик, бу дардининг ҳажми қандай ва уни қайси фил кўтара олади. Бу фил поэтик воситалардир. Булар ташбихлар, тажнислар, қофиялар шунингдек, зулф, хол, қадду комат, кўз, қош, киприк, қорачик, лаб ва ҳоказо ва ҳоказолардир. Буларнинг ҳаммаси, албатта, саноғлик. Бу воситалар эҳтимол, йигирматадир. Эҳтимол ўттизга ёки нари борса элликта. Лекин аллома шоирларимиз мана шу саноқли воситалар билан, мана неча минг йиллар бўлдики, бетакрор мўжизалар яратиб келадилар. Бу хол шатранж ўйинини эслатади. Доналар санокли, хоналар санокли, лекин юриш имкониятлари чексиз, шоир мана шу чексизликдаги сарғардон йўловчидир.

*Кўп ўқудим Вомиқу Фарҳоду Мажнун қиссасин,
Ўз ишимдан булжажаброқ дostonе топмадим.*

Дарҳақиқат, Навоийнинг ўз достони, яъни ўз қалбининг тебранишлари ҳар қандай дostonдан ҳам «булжажаброқ», бинобарин хайратланарлироқдир.

Хаёт кечирмоқ бу дард чекмоқ, риёзат тортмоқдир. Бу оддий ҳақиқат шоир учун дунёни тўнтариб бера оладиган таянч нуқта вазифасини ўтайди. Шоирнинг юраги оламнинг маркази. Олам ичидаги паргор(циркул)нинг игнаси ҳамisha шоирнинг юрагига санчилиб туради. Юракдаги игна синчилган нуқтанинг сатҳ кенлиги эса фалақдан поёнсиз. Дард шундан, оғрик шундан. Бу оғрикнинг нари учи бутун борлиқни кезади, ундаги дардларни қамраб, шоирнинг юрагига узатади.

Шоир яна чора излайди. Йўқ, ўз дардига эмас. Зеро, у ўз дардининг чорасиз эканлигини чуқур англайди. Шоир ўз дардининг нақадар поёнсиз эканлигини ўқувчи ҳамдардига изҳор қилиш, ғазалхонга бу дардни «юқтириш» учун илож ахтаради.

Бу дард эзгулик дардидир.

Шоир ўзини ҳаммадан хор кўришни истайди. Лекин бу истак ўзини бошқалардан пастга уриш ҳисобига эмас, балки бошқаларни ўзидан юксакка кўтариш орзуси туйғайлидир. У ҳар бир лаҳза ёмонларнинг яхшиси эмас, яхшиларнинг ёмони бўлиш умидида яшайди. Шоирнинг дарди унинг умиддан узун. Унинг ўзи дардига чора изламаганлигининг сабаби шундаки,

*Навоий, чорадан кўп дема сўзким,
Ғамингга чорасизлик чора бўлмиш.*

ёхуд

*Риштаким, муҳлик ярам оғзига тикдим, англадим,
Ким кафан жинси қирогиндан сувурғон тор эмиш.*

Демак шоир дардининг давоси шу дарднинг ўзидир.

*Жавр учун аҳли вафони ойириб,
Барчасидин мени мумтоз айлаб.*

Эътибор қилинг. Ёр жабр қилиш учун таянчланган вафодорлари ичида энг мумтози, энг етуги шоирнинг «мен»и. Эътиборли жиҳати шундаки, «мен», шеър оҳангидан сезиладики, бу маҳкумликдан афсусланмайди, балки фахрланади. Энг кўп жафо чекишга маҳкум этилаётгани учун ўзини «мумтоз»-мукамал деб атайди.

Навоий Гулининг эмас, ўз дардининг ошиғидир. Шоир учун ўз севгилиси бамисоли юрак бўлса, дарди шу юракнинг ичидаги жондир. Шоир юлдузларни фалакка сочилган ғам тухми деб эъзоз этади ва бу ғамни чекиб тўккан ёшларни ўша юлдузлардан-да кўпроқ ва ёруғроқ деб ардоқлайди. Бу гаплардан албатта, шоирнинг бош мақсади дард чекиш деб англамаслик керак. Шоир дардни инсондаги найринсоний қусурлардан тозалайдиган бир поклантиргич деб билади. Дард нурини ҳамisha инсоннинг ақлига, инсоннинг юрагига йўналтириб туради. Бу нурлар остида инсон ўз қалбидаги фасодларни илғайдигина эмас, балки, улардан фориғ бўла боради.

Шоир дард пичоғини ҳамisha ўзига уриб яшайди. Бу пичоқнинг оғриги ҳад билмасдир. Шунинг учун ҳам бу «пичоқ» бошқаларга урилмайди. Шоир бошқалардан гина қилиши мумкин, жаҳолатдан ўпқалаш, адолатсизликдан ранжиши эҳтимол. Лекин бунинг эвазига у ўзини ҳамisha «тошбўрон» қилиб туради, машаққатли имтиҳонлар гирдобига таштайди. Умуман, шоирнинг «Ашрақати»дан тортиб, энг сўнгги мисрасигача укубат гардобидир, бало кюни, офат қасирғасидир. Бу гирдобу гирдобалар қаърида у гоҳ харсангдек осойишта чўкиб туради, гоҳ хасдек чирпирак бўлиб тўзғийди.

Шоир ғазалларидан бирида ўз «мен»ининг жафокашлик даражасини куйидагича таърифлайди:

*Не балодирким, фалак ҳар кимга чекса тийғи, кийн,
Ёнгилб, аввал менинг жонимга бедод айлагай.*

Навоий гўё ҳамisha бир хавфдан таҳликада яшайди — бирдан биз унинг ўқувчилари кўрган синоатларни кўролмай

қолсак... Ва у ўзининг «қора тошдан қора қилни кўради-ган» қорачуғини биз билан баҳам кўради. Бу баъоят муборақ илтифот. Биз бирдан... хазон сипоҳини кўра бошлаймиз. Бу сипоҳнинг енгилмаслиги, бу сипоҳнинг дахлсизлиги, шафқатсизлиги... Мана боғлар. Куз. Ана у сипоҳ мўри малахдай, ҳатто ўғрилар ўта олмасин деб тикан ўрнига игна санчилган боғлардан ҳам бемалол ошиб ўтиб, дарахтларга ўт кўймоқда, барглари сарғайтириб, елга совурмоқда. Шўрлик дарахтларни бу ёвуз сипоҳ чанғалидан мажозан фақат шоирнинг ўзигина халос қилиши мумкин. Дарҳақиқат,

*Боғ ичра сангоҳ сочди ел оку қизил яфрок,
Шаҳ бошига андоқ ким эл оку қизил ярмоқ*

Хазон сипоҳи учирган япроқлар ташриф буюрган подшоқнинг бошига эл сочадиган ярмоқ, яъни танга пулларга қибслаяпти. Шу боисданки, бу япроқлар маҳбуба бошига тўкилмоқда. Навоийнинг мероси бошдан охири дард дедик. Навоий ўз дардига ошиқ деб айтишга ҳам журват қилдик. Бу журъатимизнинг бир асоси бор. Алишер Навоий инсонга, шу жумладан, баркамол бир поэтик маҳбусигада бўлган туйғуси ишқдан юқоридир. Бу туйғуга ном топиш мушкул. Ишқ, муҳаббат, меҳр, ошуфталик, мубталолик, гирифторлик, мафтунлик ва ҳоказо маънодош сўзлар хотирандан бир-бир ўтаверади-ю, лекин буларнинг ҳеч қай бири Мир Алишер Навоийнинг инсонга бўлган гоҳ оталик, гоҳ фарзандлик, гоҳ биродарлик, гоҳ ошиқлик, хуллас, минг-минг қиррали жавоҳир туйғуларини аниқ изҳор қилишга ожиз бўлиб қолаверади. Шоир ўзининг инсонга бўлган меҳрига яна мезон излайди. Топгандай бўлади.

*Етти чарҳ авроқи тўлғай, етти баҳр ўлма меод,
Ул куёш ҳажрида бир дамлик хаёлимни десам.*

Ўз севгилисидан айрилиқда сурган бир лаҳзалик хаёлини ёзиб изҳор этиш учун етти қат осмоннинг қоғози, етти денгизнинг сиёҳи зарур бўлган туйғуни ишқ муҳаббат деган хомуш сўзлар билан ифодлаб бўлмайди. Шу боис шоирнинг ўзи ҳам юқоридаги ифодадан қаноатланмайди. Ўз туйғуларини изҳор қилиши учун айтган барча сўзларини ожиз деб билади, ҳасрат қилади.

*Эй Навоий, сўзда маъни йўқ турур, маънида сўз,
Дурри маъни истасанг, сен айлагил гуфтор бас.*

Аслида Навоийнинг сўзи шу қадар теран, шу қадар серифодаки, беихтиёр матнингнинг биринчи мисрасидаги тиниш белгиларининг ўрнини ўзгартиргин келади «Эй Навоий, сўзда-маъни, йўқтурур маънида сўз». Лекин, иккинчи мисра бунга йўл қўймайди. Буюк тафаккур иродасига қарши бориб бўлмайди, мантқ қаноти қайрилмас қушдир.

Навоийнинг меҳри илоҳийдир. Лекин, бу илоҳийлик замин билан, унда яшаётган одамлар билан чамбарчас боғлиқ. Бу боғлиқлик бир лаҳза ҳам шоирнинг назаридан қочмайди. Бу чамбарчаслик Навоийнинг меҳридаги бош хусусият, ҳатто бош мақсаддир. Навоий илоҳий қудрат томонидан заминнинг бунёд этилиши тафсилотларга тўхталиб туради-да, «Лек баридин ғараз инсон эди», деб қўяди. Бу хулоса Навоий этиқодининг жавҳари эди. Умуман, бу хулоса мумтоз боболаримизнинг мероси учун муштаракдир. Бу муштарак қирра Навоийнинг ижодида кўпроқ чарақлаб кўринади.

Беихтиёр Сайид Имомиддин Насимийнинг байти ёдга тушади

*Тикилсин баргоҳинг авжи арша
Таноби ер юзида маҳкам ўлсин.*

Навоий мероси ошуфта кўнгиллариинг бир учи Аршга, бир учи ерга боғланган мангу қаророғоҳидир.

Нима учун Навоийда ёр қадди «Алиф», қошу қорачиги «нун»га, миҷжаси «сод»га, зулфи «лом»га ёхуд тароғининг тишлари «син»га ўхшатилади? Бу ҳам юқорида зикр қилганимиз этиқодининг тадрижий давомидир. Яъни, араб ҳарфларининг барчаси Қуръонга мансуб, бинобарин Навоий томонидан инсоннинг қадду қомаги, руҳсорнинг

ана шу табаррук харфларга қиёс қилиниши, унинг башариятга бўлган муносабатини кўрсатадиган мўътабар мезонлардан биридир.

Навоий инсонни севиб тўймайди. Уни гоҳ юрагига, гоҳ қорачуғига жойлайди. Сўнгра, юраги тарафида туриб қорачуққа, қорачуқ томонидан юракка рашк қилади. Ўзининг поёнсиз меҳри забитдан тилкаланади, пораланади, кейин тагин аста-секин бир нуктага жамлана бошлайди. Бу нукта нафақат шоирнинг рухиятини, балки ҳар бир инсоннинг бутун инсониятга, бутун инсониятнинг ҳар инсонга кўрсатиши лозим бўлган меҳру муруввати учун «Магълаи анвори», яъни нур чашмасидир.

Сухбатлардан бирида классик адабиётимиздаги муболага санъати хусусида мунозара кетди. Ҳамсуҳбатимиз, адабиётда реализмнинг ашаддий тарафдори бўлган бир одам, Ҳофиз ғазалини танқид қилиб, «Лоф ҳам эви билан-да, нахотки бир гўзалнинг қора холига Самарқанду Бухорони бераман, деб ёзиш бақканалик бўлмаса» деб қолса бўладими!

Албатта, мустақил фикрлаш ҳаммамизнинг ҳам инсоний бурчимиз. Лекин бизнинг ўзимиз бақканалашиб қолмадик-микан? Буни ҳам бир ўйлаб кўришимиз керак. Боболаримизнинг тафаккур қудратига эришувимиз бу ёқда турсин, бу қудратнинг залворини ақалли бир қадар ҳис этадиган қувваи мушоҳадамик бўлмагач, аксар, масалдаги машҳур тулқига ўхшаб «пуф сассик» дейишдан нарига ўтолмай қоладиган вақтларимиз кўп бўлади. Халиги муҳолифимга айтдимки, шарқда машҳур байт бўлган «Самарқанд сайқали рўйи замин аст, Бухоро қуввати исломи династа», яъни Самарқанд ер юзидаги энг гўзал жой, Бухоро бўлса Исломи динининг қуввати. Бу мисраларни битиш билан Ҳофиз «Сенга бўлган муҳаббатимга дин ҳам, энг олий гўзаллик ҳам бахшида бўлсин» демокчи. Бу гапларни айтдим, ўйланиб қолдим: «Нима, бу одам шу оддий гапни ҳам билмайдими?». Албатта билди. Лекин энг муҳим туйғу - ўзгалар рухнинг поёнсизлиги, меҳр-оқибатининг чексизлигидан ҳайратланиш туйғусини йўқотиб қўйган, бундан ҳам бағтари, ана шундай туйғуларнинг мавжудлигига ишончини йўқотиб қўйган. Бу - ҳаммамиз у ёки бу даражада чалинган хасталиқдир.

Биз замондошларимизнинг мумтоз шоирларимизни тушунмасликларидан нолиб, бунга аксар, уларнинг форс, араб сўзларини билдирмасликларини рўқач қиламиз. Назаримда, мазкур сабаб бизнинг жаҳолатимизни таъминлаганлари ичида энг асосийси эмас. Дейлик, зехни ўртгача одам ғазалдаги тушунилиши қийин сўзларни ўн дақиқанинг нариберисига ёдлаб, ғазалнинг зоҳирий мазмунини қисқагина фурсатда ўқиб олиши мумкин. Лекин бунинг билан ҳаммамиз ҳам ғазалхон бўлиб қолавермаймиз. Бу ерда руҳий фазилятлар бирламчидир. Лирик қаҳрамон эришган маънавий даражага ҳеч бўлмаса бир қадар эришмай туриб, унинг билан жила курси ҳамқайфият, ҳамдард бўлмай туриб, ғазални минг «тушунилан» билан ҳам, уни ҳис қилмай, унга бегона бўлиб қолавериш мумкин. Навоий ғазалларини маънавий ўзлаштириш фақат идрок ёки туйғуларнинг ўзи билангина содир бўлмайди. Бу бахт ақл ва юракнинг чамбарчас ҳамкорлиги туфайли содир бўладиган ҳодисадир.

«Дилда дардинг бўлмаса, сардафтаримни кавлама», дейди Машраб. Биз шоирлик истеъдоди ҳақида кўп гапирамиз, ўқувчилик истеъдоди муҳимлигини, аксар, унутиб қўямиз. Ўқувчининг шеърга етиб келгунча босиб ўтиши керак бўлган объектив ва субъектив омилларни эътиборга олгимиз келмайди. Таъбир жоиз бўлса, шоирнинг асарлари ёзиладиган қоғоз ўқувчи қулоғидаги тикиндан олиб тайёрланиши керак, акс холда ҳар қандай минг-минг туман нусхалар ҳам ўлиқдир.

*Гул қулоғин, чин, оғир қилмиш кириб шабнам суйн,
Неча, эй булбул ишинг оху фиғон бўлғусидир.*

Навоийнинг бу мисралари ўқувчини шеър дардига гирифтор қилиш масаласида мўъжизавий бир дастуруламалдир. Булбул фиғон чекади. Бироқ гулнинг қулоғида шабнам бор. Бу шабнамни силқитиб олиб ташлаб бўлмайди. Бу «оғир

қулоқ»ни енгил қилишга фақатгина офтоб лаёқатли бўлгани каби, ўқувчининг шеърфаҳмилигини тарбиялаш ниҳоятда тадрижий, оҳиста бир жараён бўлмаслиги, бу тарбия она алласини бошланиши зарур. Бизда эса ҳаммамизга маълум ижтимоий иллатлар оқибатида ҳозир халқимизнинг умрида она алласини бирон марта ҳам эшитиб кўрмаган бутун бир авлод алақачон балоғот ёшига етди.

Навоийнинг шеърлари унинг ҳаётидаги энг олий дақиқалардир. Бу олий дақиқалар эса, ўз навбатида, буюк бир аллома инсониятнинг ўзигача бўлган маърифатини ўз шуурида жамлаган тафаккур тоғидан саҳифаларда бунёд бўлган мўъжиза. Шоир умрининг «ярми нодонликда, ярми пушаймонликда ўтди» деб афсус чекади. Лекин бу «нодонлик» ва «пушаймонлик»нинг замирида биз ҳали фаҳмлашга ҳам эриша олмаган қатлам-қатлам мўъжизалар, бизнинг маънавий-руҳий даражамиз учун кўз илғамас даражада юксаклик қилаётган қадриятлар пинҳондир.

Навоийнинг фикру хаёли дарё бўлиб, товуши вулқон бўлиб портлаши, қалдиқдек гулдираб, ирмоқлардек жилдираши керак эди. Тонг бўлиб отиб, қуёш бўлиб ботсамиди. Лекин бу муборак мўъжиза шеър бўлиб ёзилади. Бунга ақл бовар қилмайди. Бугун шоирларимиз ўз фикру хаёлларига термаларимизнинг ўлчови, бармоқ вазининг инжиқ хижолари, арузнинг қайсар баҳрларини торлик қилиб, барчасин синдириб, шеърлар ёзмоқдалар. Бу синоат, умуман, айтганда мутлақо табиийдир. Инсон табиати шундайки, ҳар қандай мўъжизага ҳам кўникади. Кўникалган мўъжиза эса собиқ мўъжизадир. Ўзи кўниккан мўъжизани ўзгартиргиси, тараватлироқ шаклга солгиси, шунинг билан бу мўъжизанинг умрини узайтиргиси келади. Бу маънода ҳар қандай новатор ҳам ўзича ҳақлидир.

Арузнинг-да барча баҳрларига, фавқуллода қофияларига, метиндан ҳам мустаҳкам радиқларига, унинг ҳар қандай қалам учун ҳам чексиз имкониятлар уфқини очадиган мўъжизаларига кўникаш мумкин...

...бирок Навоийнинг ғазалларига кўникаш бўлмайди. Навоийнинг мисралари неча минг маргалаб такрор қилсанг ҳам, ҳар дафъа қўлга олганда у мутлақо қутилмаган, мутлақо янги бир мўъжизадир.

*Ошиқ ўлдим, билмадим, ёр ўзгаларга ёр эмиш,
Оллоҳ-оллоҳ, ишқ аро бундай балолар бор эмиш.*

дейди у.

Авф этгайсиз. Лекин назаримда инсон рухиятидаги бу қисматни бу қадар мукаммал қилиб айтиш учун жаҳон драматурглари, ҳикоянавису рўмоннавислари, назаримда, мана, неча асрларки, қалам тевратадилар. Менинг бу фикрим уларни мутлақо камситмайди. Навоий эса улуғланиши учун, равшани, менинг фикримга муҳтож эмас. Мен ўқувчи сифатида ҳаёлимга беихтиёр келган мутлақо адолатли фикрни қайд қилишман холос.

Гарчи жуда кўп устозлардан таъсирланган, гарчи уларданда кўп шоирларига таъсир кўрсатган бўлса ҳам, Навоий такрорламас ва такрорланмас бир сиймодир. Унинг рухиятидаги буюк ҳислат хоҳ шоир, хоҳ ношир бўлсин, ҳаммамиз учун муҳим бир ибратдир. Ўзини, ўзлигини кашф этиб яшаш тўғрисидаги мангу бир васиятдир.

Менга ҳаётда қузатганим оддий бир ҳақиқат ёмон азоб беради. Навоийни жуда кўп ўқиб ҳам, инсофсизлигича қолган одамларни биламан. Ахир ҳеч ким рад қила олмайдиган бир ҳақиқатимиз бор эмасми — «Навоийни ўқиган одам ёмон бўлмайди». Афтидан гап қандай ўқишда. Ўқишда энг донишманд табибнинг ҳам даволай олмайдиган дардлари бўлар экан шекилли. Айниқса, манфаатпарастлик дарди, такаббурлик, худбинлик иллати.

...Навоий ҳаммамизнинг остонамизга ўз ғазалларини кўтариб, кўзларида ёш билан келиб туради. Бу ташриф ниҳоятда муттасилдир. Бу тимисиз, бу муборак ташрифга муносиб бўлиш иштиёқига яшамоғимиз керак. Бу бир қарашда жуда ҳам осон, бир қарашда жуда ҳам мушкул саодатдир. Қандай бўлганда ҳам, бир савол бизга умрбод тинчлик бермаслиги лозим: ҳазрат Навоийнинг истиқболига биз қандай аҳволда чикмоқдамиз?..

ШАХРИБОНУ

ОСМОНДАН ОҚ ГҮЛЛАР КЕЛАДИ УНИБ

Мангулик - лаҳзада яшаган юрак,
Нигоҳим тубида аксланган тонг,
Саҳарда юкидан бўшаган юрак
Ва узок янраган, залворли бир бонг.

Менинг сочларимга чумчуқлар кўниб,
Уйқуга кўмилган кунни уйғотди.
Осмондан оқ гуллар келарди униб,
Мен ёддан чиқарган уни уйғотиб.

Заминнинг бағрида тоғли титроқлар,
Вужудим бир бора гул бўлиб туғил.
Ойдин йўлакдаги ойдин қирғоқда
Дарахлар кўлида туғилди кўнгил.

Милларга боқадим кўзларим сергак,
Мен сени неча минг йиллар сўнг кутдим.
Мангулик - лаҳзада яшаган юрак
Асрдан асрга оппоқ тонг отди.

КУТИШ

Осмон нафас олар димқиқиб, базур,
Тераклар ҳайкалга қолган айланиб.
Ойнадан боқаман юз мингингчи бор
Қийналиб...

Одамлар ўтишар ҳар замонда бир
Қовоқлари солиқ ўзни елшишиб.
Замин ҳам ҳансираб иссиқдан оғир
Пишиб...

Дарахлар узра мен узоқлар сари
Боқаман ва лекин ўзгарини йўқдай.
Бир кунда хотирам келди-ку қариб
Ўқдай...

Кафтларини осмонга тикканча майса,
Мўъжиза кутгандек туриши вазмин
Эшишни истамас шамол ҳам қайсар
Сим-сим...

Бўёғи не бўлар билгим келмайди,
Азобли бу кундан ўтиб оламан.
Кутган дам юракка тиним келмайди
Биламан...

Ювилиб кетсайди дилим сиёғи
Осмондан заррача ўкинчим йўқдир.
Мендан ранжимагин энди бўёғи
Тақдир...

Ёлғизликда саҳро каби жим,
Хаёл суриб ётмиш телба қиз.
Гўзалликда Зухро каби ким,
Ишқ азобин тотмиш телба қиз.

Қийқириқли қулгулар шодон,
Нимтабассум лаблар ошугта.
Нур ўйнайди ёп-ёруғ айвон
Нигоҳлари хуркак, бошубҳа.

Ким учун у, қайси фаришта,
Дог тушмаган дили нурланар.
Қадамлари енгилдир қушдай
Чехрасида нурлар турланар.

Йўқ, мен уни телба санамам,
Осмонларда пари бўлгандир.
Йўқ, сиз унга ёмон қараманг,
У дунёга янглиш келгандир.

Юрагимда осмон яшайди,
Ташвишларсиз осон яшайди.
Ҳеч кимсадан камин йўқ гурур
Минг йил бўлди ҳамон яшайди.

Учиб кетмас, учиб кетолмас,
Олдимдан бир ўтиб, ўтолмас,
Сезаятман, тўлиб боряпман
Бунчалик кўп энди кутолмас.

Ёқалари вайрон шамолнинг
Измидаги хазон мисоли
Кун кўради кўзи кўр дунё
Кўёш билан сўзон висоли.

Чумолининг кўзида ҳайрат,
Мен ёғилиб-ёғилмаган дард.
Хонишида тош қотган қоя
Мен оғриниб туғилмаган дард.

Кўзлари кўк ошён яшайди,
Минг йил бўлди ҳамон яшайди.
Сезаятман тўлиб боряпман
Юрагимда осмон яшайди.

Абадий соғинч ва абадий ўлим,
Туироққа қоришиб кетган ҳўл юрак,
Ўз қадрин билмаган ўша гўл юрак,
Ва яна бу кўнгил юз мингта тилим.

Йиғлашни билмаган ёмғирдир бу кўз,
Муаллақ қолгандир икки дунёда,
Кечалари уйғоқ укки дунёда
Қулоқлар жаранлар-оғирдир бу из.

Осмоннинг сатҳида эгасиз кўнгил
Беуя шамоллар олиб изғийди,
Тушларида йиғлаб дарах мизғийди
Ёзилмаган шеърлар-топталмаган гул,
Абадий соғинч ва абадий ўлим.

ЭРАН САҲИЙ

Қисса

Йигитни майдонда сина
(Қорақалпоқ халқ нақли)

КУЧ СИНАШУВ

Кимсасиз тўқай ваҳимали шувиллайди, хувиллайди. Тўқай тупкарисидаги шох-шаббалардан ясалган якка-ёлғиз қапа ичида аллаким дард тутган бемордек тўлғонади. Унинг ҳам юраги шувиллайди, хувиллайди. Ўйлаб ўйининг тагига етолмайди. «Нега одам боласини бу қадар номард, пасткаш, ичи тор қилиб яратгансан, Улли Яратувчи Тангрим?! Агар кенга кенг, торга тор дунё деганлари тўғри бўлса, бу дунёингда нега ўта кетган ичи тор кенг дунёда ўйнаб-қувнаб юрибди-ю... дунёга ҳамиша кенглик билан қараган ўзи... бу торгина қапада кучала еган итдек тиришиб ётибди? Нега? Нега?!»

Омонатгина бошпананинг ўрталлигида кун бўйи бурқиб турган қўлбола ўчоқ ҳам ўчишга юз тутибди. Узала тушиб ётган одам бунга парвойи палак, кўпдан буён бир нуқтага тикилган. Остига хашак тўшаб, устидан кийигу айиқ териларини ёйиб, ўзи ҳам ҳаловатини йўқотган айиқдек ағанаб ётибди. Бир нуқтага тикилавериб кўзлари толиқдими, юмиб олди. Зум ўтмай яна кўзини очиб, капанинг бошқа нуқтасига қадалди. Қавмдан четлатилганидан буён кўрган-боққани асосан шу унинг: ётиб ўйлайди, ўтган кунларини эслайди, ёшгина умрининг ёруғ онларини кўмсайди...

Ташқарида кимсасиз тўқай ваҳимали шувиллайди, хувиллайди. Ичкарида эса, ёшгина йигит дам чуқур уф тортиб, дам хўрсинади. Кўзларини бир нуқтага тиккан кўйи узала тушиб ётибди. Унинг юраги ҳам бамисоли тўқайдек шувиллайди, хувиллайди. Ўйлаб ўйининг тагига етолмайди. «Наҳотки одам боласининг кўрган кун шу бўлса? Наҳот ҳамиша яхшининг ҳоли вой, ёмоннинг ошиғи олчи бўлаверса? Наҳотки кўра-била туриб ҳақни ноҳаққа чиқарган номард ҳақ саналиб, ноҳақ қораланган ҳақ бутун умр ёмонотлик бўлиб қолаверса? Бу ҳолда эрта бир кун бутун саҳий қавмининг, бу ёруғ дунёингнинг ҳоли нима кечади, Улли Яратувчим?!»

...Ерга урса кўкка сапчийдиган бўз йигитлар йнгилишиб, синовдан ўтаётган ўша бир кун саҳий қавми кўним топган тўқайзор орасидаги майдон, гарчи кечаси бўлсада, Яратувчи Тангрининг ёруғ кундузидек чароғон эди. Сайхонликнинг ҳар жой-ҳар жойида гулханлар ловулайди. Одамлар алламаҳал бўлишига қарамасдан бўз йигитлар теварагига давра қуришиб, байрам чоғларидагидек завқ-шавққа тўлиб ўтирибдилар.

Жазирама саратон иссиғида тобланиб, қиш қаҳратонининг совуғида чиниққан алпқомат йигитлар мушаклари ўйноқлаб бирин-кетин ўртага чиқадиладар. Улар эртанги овга қандай тайёргарликларини намойиш этиб, ўзларининг куч-қудратларини синовдан ўтказмоқдалар. Мана, қавм келажагига умид билан қараган кироий йигитлардан бири, чайир, гирдиғум Фосид кўкрак кериб майдонга чиқди. Оғир тошнинг қошига бориб, «Улли Яратувчи Тангрим, ўзинг ёрлакагайсан!» дея тошни кучоқлаб қаттиқ кучанди. Одамлар беихтиёр гуврандиладар. Фосид кун бўйи ҳеч ким ўрнидан қўзғатолмаган тошни тизза қадар кўтарган

ХУДОЙИМ ҲАҚҚА БЕРСИН!..

Ёзувчи Оллоназар Абдиевнинг "Эран саҳий" қиссасини ҳозирги Қорақалпоқ наслрининг яхши намуналаридан бири сифатида ўзбек ўқувчилари ҳукмига ҳавола этаётганимдан мамнунман.

Оллоназар 1963 йилда Тахтакўпир туманида туғилган. 1990 йилда Нукус давлат университетини битирган. Бугунги кунда у Ўзбекистон ёзувчилар уюшмасининг аъзоси, филология фанлари номзоди, иккита қисса, ўнлаб ҳикоялар ва илмий мақолалар, ниҳоят, "Жин-жилириқлар уяси" деб номланган дастлабки роман муаллифидир.

Сиққиқлик, тилнинг равонлиги, тасвирнинг аниқлиги, фикрнинг тиниқлиги Оллоназар асарларининг етакчи фазилатлари деб ўйлайман.

Сизга тақдим этилаётган қисса хусусида жиддийроқ мушоҳада қилишни ўзингизга ҳавола этиб, бу ўринда ота-боболаримиздан қолган биргина тиллак билан кифояланмоқчиман: Худойим ҳаққа берсин!.. Ҳамиша олиш иштиёқида юрган номард, ноҳақ ва нокас олғирга эса инсофу тавфиқ барсин, агар Оллоҳнинг берганини назар-нисанд қилиб инсофга келмаса, у ҳолда жазосини...

ОТАУЛИ

эди!

Олқишлар пайдарпай ёғилди:

-Яшшавор, азамат!

-Бўладиган бола экан!

-Йигит-да, йигит..

Фосид ўқ-ёй отишда ҳам, бошқа синовларда ҳам ўзини кўрсатди. Навбат Эранга келди. У қомати кўрғошиндан қуйилгандек миқти, кўй кўз, кенг пешона, ўрта бўй, қирчиллама йигит эди. Дўсти Фосиднинг ёнидан ўтаётиб «Қойил» дегандек елкасига бир қоқиб ўтди. Кучоққа базўр сивувчи тошнинг қошига борганида беихтиёр сесканди. Одам боласи кўтариши мушкул оғир қора тош!.. Кўкрагини кериб чуқур нафас олар экан, кўз қири билан қавмдошларига бирров назар ташлади. Ҳамма ўзига қизиксиниб тикилиб турибди. Ниҳоят, чеккароқда турган Сарвинозни кўрди. Кўзлари унга боқиб худди ҳозиргидек шу бир нуқтада тўхтади-қолди. Қандайдир бир олов бутун борлигини куйдиргандек бўлди. Қизили-қизил, оқи-оқ, қиз эмас, қизғалдоқ.. Олов тафтида гул-гул ёнган юзлари ҳам, ўзи ҳам баайни бир олов!

Қиз унга ҳайрихоҳлигини билдирмоқчиси ё «бўш келма»ми, «кўнглим сенда» демоқчи бўлдими, ҳайтовур сирли бир қараш қилиб, ноз-карашма билан қош қоқиб кўйди.

Кўзларини шу бир ажиб нуқтадан узмай туравергиси келди, лекин начора, одамлар кутиб қолишди: ўзининг куч-қудрати, йигитлик шан-шавкати синовдан ўтмоқда! «Пайсалга солаверсам кўрқипти деб ўйлайди, кўтаришим керак!»

У эгилиб, икки қўли билан тошни маҳкам кучоқлади-да-бор кучини ишга солди. Ўзиям муштдек бўлаги бир қанча чиқадиган зил қора тош экан. «Куч отасини танимас» деганлар, тувилганидан буён бутун саҳий қавмининг бола-ри билан бирга кураш, кўнкари, камон отиш, тош кўта-риш машқларига қатнашавериб роса чиниққан, ўша пайт-ларданоқ ҳамманинг кўзига тушиб, илоҳий қудрати сабаб «Эран» аталиб келаётган йигитнинг тангри ато этган бе-қисс кучига дош беролмаган тош... оҳиста ердан кўтарила бошлади. Ҳамма нафасини ичига ютиб, буёғи қандай бўлар экан дегандек бетоқатланиб кутмоқда. Айримлар «Ёшгина нарса, майиб бўлиб қолмаса эди» дея хавотирланиб қара-салар, бошқа бировлар «Бу тошни шу вақтгача ҳеч бир саҳий кўтаролмаган эди. Яратувчининг ўзи кучни аямай берган экан, «Эран» деганларича бор экан!» дея қойил қолиб танглай қоқдилар. Тош тиззадан ошди. Белдан ҳам. Кўксида тетиб бир муддат нафас ростлади. Сўнг охириги кучини ишга солиб ихраниганича тошни бош устига азот кўтарди. Одамлар энди гувранибгина қолмадилар. Ҳамма-лари ўйинга тушиб, кўшиқ айтиб, Эранни исли кўрил-маган галаба билан қўтлай бошладилар.

У тошни бош устига азот кўтарган ҳолда Сарвиноз гарафга юрди. Ҳамма икки томонга тисланиб, ўраддан йўл очилди. Рўпарасида ёлғиз Сарвиноз ўрнидан қимирламай донг қотиб турибди. У гарқ терга тушган кўйи кўлидаги оғир «балойи азим»ни Сарвинознинг олдига дурс этказиб ташлади. Тўғри қилди! Шартга кўра, яхши кўрганни бо-шқаларнинг кўзига кўрсатиши-тошни ўзи севган қизнинг оёқлари остига ташлаши керак эди. Тош қавмининг энг сулув қизи, ҳамма ҳавасланиб қарайдиган бу қизмисан қизнинг олдига ташланганидан ўзича «эркакман» дея бур-гут патини бош кийимига қалаб юрган жамики саҳий йи-гитларининг ичлари куйди. Бироқ чорасиз бўлганликлари учун еб қўйгудек алфозда ёққараш қилиш билан кифоя-ланишга мажбур бўлдилар.

...Ташқарида тўқай ваҳимали шувиллайди, хувиллай-ди. Ичкарида бўлса, йигит хаста-бемордек чўзилиб, чуқур нафас олиб, оғир ўйларга чўмиб ётибди. Ўйлаб ўйининг тагига етолмайди: «Сарвиноз ҳозир нима қилаётган экан-а? Егулиги борми экан?..» У шаҳд билан ўрнидан турди. Кўз олдига очлиқдан озиб-тўзган, кўндан буён тўз тотма-гани учун жағи жағига ёпишиб, озгин, нимжон кўзлари-ни чўзиб «овқат» деб зорланаётган Сарвиноз намоён бўлди. Айиқ терисидан қилинган ёпинчигини энгига илиб, оёқла-рига кийик терисидан тикилган чорини кийди-да, қапа тўридаги бурчакка қистиригиллик ўқ-ёйи билан учи ўткир найзасини олиб ташқарига чиқди. Қапа олдига тиз чўккан кўйи кўкка қўл чўзиб тавалло қилди:

- Эй оч-наҳор жафоқашни ҳаминча ёрлақагувчи Тан-рим! Ўзинг шафқат қил! Ўлжалли бўлишимга ўзинг мадад бер!..

АНГЛИШ БАҲО

Ташқарида изғирин изғиб, қор ҳали-ҳануз бўралаб тур-ган экан. Худди шундай кўз очирмас қорбўрон эди ўша кунни ҳам...

Сарвинозни Фосид билан талашиб-гортиниш ахирри уларни яккама-якка олишувга чиқишга ундади. Кунлар-дан бир кун икковлон қаттиқ айтишиб қолдилар-да, эр-тасига тонг-сахарда шу тўқай ичида яккама-якка олишув-га аҳдлашиб ажралишдилар. Бу ҳақда ҳеч кимга тиш ёриб айтмасликка ҳам ваъдалашдилар.

У ўша кун тун бўйи уйқуси ўчиб қурулони эртанги ҳал қилувчи олишувга тайёрлади, ёйига ўқ ясади, ханжа-рини тошга қайтраб ўткирлади.

Эран аввалга яккама-якка олишувни кўшам хоҳлама-ган эди. Бировнинг, айниқса, ўз қавмдошининг қонини тўкшини паққос истамаса-да, Фосид оёқ тираб туриб ол-ганидан кейин «йўқ» дея бош тортиб, ор-номусни кўндан бой беролмади. Олишув Сарвиноз учун бўлар экан, «Мен енгилдим» дея курашдан бўйин товлаш...мумкинми?!

Тонг-сахарда ўрнидан туриб, келишувга мувофиқ тўқайга отланмоқчи бўлиб турган эди, кимдир «Улш Билга

ада чақиряпти» деб қолди. «Фосид кўрқоқлик қилди деб ўйлайдиган бўлди-да, ҳаялламай тезроқ ета қолай» дея шошилиб борганида оқсоқолнинг уйи олдиди...Фосидни кўриб ҳам қувонди, ҳам ажабланди. Қошида йўлбошчи-нинг маслаҳатгүйи — Фосиднинг отаси Эгай ҳам бор эди. Билга ада Эран билан Фосидни уйига таклиф қилди:

- Яккама-якка олишув асл ботирларнинг иши, сизлар қавмнинг доворак йигитлари эканлигингизга яна бир марта ишонч ҳосил қилдим. Бироқ пухта ўйлаб кўрилмаган бе-маврид мардлик одамнинг ўзига, бутун саҳий қавмига-ям бахт келтирмайди. Сизларники бемаврид мардлик, ўла-кетган нодонлик, гўр ёшлик... Ахир сизлар қавмимизнинг суянган тоғи, ишонган посбонисизлар-ку! Ўзларингиз яхши биласизлар, яккама-якка олишувда ҳаминча кимдир ўли-ши аниқ. Сизларнинг қай бировларингиз ўлсангиз ҳам бу қавмимиз учун улкан йўқотили бўлади. Шунинг учун мен бундай енгилтакликларингизга рози эмасман.

- Нега айтдинг, номард? — шивирлаб сўради Эран ёнида турган Фосиддан.

Фосид уятдан қизарган юзини осилтириб оҳиста минг-ирлади:

- Адамга найзани эғовлаб беринг деган эдим... «Нима қиласан?» деб сўради. Шундан кейин...айтмаслик бўлма-ди...

Агар Эран ўша жойдаёқ Фосиднинг юз-хотирини қил-май унинг кўрқоқлик қилиб сўзида туролганини оқсо-қолга айтганида эди, турган жойида «Сен саҳийлар шаъ-нига доғ туширдинг, номард!» дея Яратувчи Тангри йўлига бир ҳайвондек қурбонлик қилиб юборган бўлар эди-я! Бироқ Эран Фосидни аяди. Оқсоқол сўзини ташқарига чиқиб давом эттирди:

- Қани, нима қиламиз? - деб у маслаҳатгүйларига бир-бир қараб чиқди. - Менимча, бу икковига оғир бир шарт қўйиб, иккаласининг жонини асраб қолишимиз керакка ўхшайди. Шартни қай бири тезу соз бажарса, қиз ўшун-ки! Қани, кимда қандай шарт бор?

- Ўқ-ёй отишсинлар!

- Дарахт йиқитиб қапа ясашсин!

- Энг оғир шарт-шу қорбўронда тўқайга бориб ов ов-лаб келсинлар. Кўрамиз, қай бири кўпроқ ўлжа келтирар экан! - деди Эгай.

- Шуниси яхши! - кўпчилик Эгайни маъқуллади. - Гўнг кам қолувди...Яшапгиз керак-ку!..Би-ир гўштга бўкиб, сессикқекиртак бўлайлик!..

Ўша кунни ҳам худди бугунгидек кўз очирмас қорбў-рон ўйнаб, изғирин изғиб турган эди. Кечга яқин бир айиқни орқалаб келганида Фосид йўқ экан. Уям бир айиқ-ни олиб келиб яна кетибди. Сал ўтмай келди-орқасида кийик! Ҳамманинг олдига олиб келиб ташлади-да, Эранга «Қалайсан? Ютқазганинга икрормисан?» дегандек масха-раомуз тиржайиб қаради. Негадир кийик кўзига иссиқ бо-силиб, унга тикилиб қолди. Кўрдикки, уч-тўрт кун аввал ўзи отиб, йиқитиб, терлаб-пишиб кўтариб келган улкан кийик! Тарвақайлаб кетган шохлари ҳам кўзларига иссиқ кўриди. Ёй ўқи чап биқинига теккан эди. Ишонч ҳосил қилиш учун ағдариб кўрди: ўша! Чап биқиндаги ўша жой-да ўқ излари «мана мен» деб турибди! Ўша кунни унинг ўлжасини ертўлага оборгизиб қўювди. Мана, бугун бўлса, у Фосиднинг қидириб тошиб ортидан қувалаб отиб олиб кел-ган ўз ўлжасига айланиб турибди! «Ё фалак, бу қандай шумлик?! Саҳийларнинг саҳийлигига ҳам қирон келяпти-ми, нима бало?!»

- Бу ертўладаги кийик-ку! - деди у куйиб-ёниб. - Бу уч кун аввал мен отиб келган кийик, менинг кийигим-ку!..

- Енгилганидан кейин шундай дейсан-да! Иккита олиб келдим-олиб келди! Ҳеч қанақасига ертўладаги эмас-да! -Бу илайкўз Эгайнинг хотинчалиш товуши эди. Эран Фосиддан бир номардликни ўз кўзлари билан кўриб тур-ганидан кейин, у олиб келган айиқни ҳам уёқ-буёққа ағдариб кўрди.

- Бунисиям бугун ўлдирилмаган! Буям менинг ўлжам!..

- Қўй-е! Сендан кўп олиб келгани ростми? Рост! Нима қиласан энди енгилганиндан кейин қилдан кийик қиди-

риб!.. - Эгай Фосидни ёқлаб, уни айблай кетди. Фосид бўлса, ўзининг сўзини сўзлайдиган қўллагувчиси бўлгани учун, бир чеккада бамайлихотир икковининг тортишувини томоша қилаётгандек жимгина тураверди.

Эран Фосиднинг ёнига югуриб борди-да, ёқасидан қўш қўлаб ушлади:

- Агар сен асл саҳий бўлсанг ростингни айт, кийик ертўладан олиндимми-йўқми?! - Ноҳақликка чидаёлмай кўзларига қон қуйилиб, қони қайнаб кетди. - Айт, тез айт! Гашир?!.

Фосид унсизгина бош чайқади, тамом, бироқ овоз чиқариб «Ўзим олиб келдим» дея рўй-рост айтолмади.

- Тфу-у!.. - Фосиднинг юзига ачиқ-алам билан қараб қолди. - Сенинг бунчалик номардликка боришингни билмаган эканман!..

- Тўхтат ўзбошимчаликни, Эран! - Йўлбошчи гапларининг давомини ҳаммага қаратиб айтди. - Сяновда Фосид ўз кучини кўрсатиб енгиб чиқди! Шунинг шартимизга кўра Сарвиноз Фосидники! Эран уларга ғайирлик қилмай, ҳозирнинг ўзидаёқ қавмдан четлатилсин!

Саҳийлар, ҳоҳ ҳақ бўлсин, ҳоҳ ноҳақ, ҳамиша қавм оқсоқолнинг сўзига ишонар, у билан ҳақ-ҳуқуқ талашмас, ҳар бир буйруғини сўзсиз бажарар эдилар. Эран ҳам оқсоқолнинг буйруғига қарши чиқиб, ўзининг ҳақлигини, ютуқ ўзиники, демак, Сарвиноз ўзига тегишли эканини айтиши ҳеч бир натижа бермаслигини - одамлар барибир унга ишонмаслигини тушунди. Тапқаридан қараган кишига Фосид ҳақ, ютуқ уники, Эран бўлса, енгилганидан кейин жиртакилик қилаётгандек кўринарди-да! Шунинг учун у ўзининг ҳақлигини исботлашга бошқа уринмади. Худди шундай бир кунда юрагида ҳам бўрон ўйнаб-юраги дам шувиллаб, дам хувиллаб...қавмни тарк этди. Боши оққан томонга келишдан ўзга чора тополмади! «Лошмвни узоқроққа олиб бориб ташлай, майли, қарға-кузунлар есинлар, бироқ бу нокасларга энди ялинмайман ҳам, қорамни кўрсатмайман ҳам!» дея тўқайни қоқ иккига ажратиб турган улкан дарёдан сузиб ўтди-да, кимсасиз тўқайнинг тупқарисига судралиб кирди. Ахйир! бир жойда тўхтаб, ханжарини қўлга олди. Ўз жонига қасд қилмоқчи бўлди. Бироқ шу топда қонга тўлган кўзлари олдига Фосиддан жабр кўриб, ундан мадад сўраб илижо қилаётган афтодаҳол Сарвиноз намоён бўлди. Ханжарини кўксига қадашини ўрнига қулоқчаслаб улоқтирди. «Йўқ, ўл-майман!-дея нижинди ўзича. - Яшайман! Ўзимнинг ҳақлигимни қавмдошларимнинг кўзларига кўрсатиш учун яшайман! Яшаш учун қурашаман!..»

ЁМОНДАН ҚОЧИ!..

Ўша кун тиклаган капасидан шу топда бирор чақирим олислаб кетди-ёв. Яқин атрофда ов кўринмади. Тутаб битдими ё одамдан ҳуркиб яйловларини ўзгартирдимми, ипқилиб, теварақда овласа бўладиган жон асари йўқ! Эран ўзидек бир тирик жонни қидириб қорбўрон остида уч-тўрт чақиримча юриб қўйди. Тизза бўйи қорда юришга қийналиб, эмаклашга тушди. Кўз очирмайдиган қорбўрон остида ҳеч бир овчи очидан ўлсаям бундай таваккал қилиб йўлга чиқмайди одатда. Бу бухронда адашиб кетиш ҳеч гап эмас, ёки қор кўмган унгурага тушиб кетсангиз, тамом, чиқолмай музлаб ўласиз! Бироқ, янчора, яшаш керак, яшабгина қолмай, Сарвинозга ёрдам қўлини чўзиши ва қавмдошларига ўзининг ҳақлигини кўрсатиши керак!

У гоҳ эмаклаб, гоҳ юриб, гоҳида қорга буткул кўмилиб-шўнғиб амал-тақал илгарилади. Қўлидаги учли найзаси юрар йўлини аниқлаб, чуқурга тушиб кетишдан асраб келяпти. Шу алфозда қанча йўл юрди билмайди. Бир пайт кўз олдига базўр юриб бораётган кийикни кўриб жонланди. Ортидан жон-жаҳди билан югура бошлади. Кийик овчинини сезиб бўйинини буриб бир қаради-да, қочиб қутулиш учун чопмоқчи бўлди. Бироқ қалин қор бунга имкон бермасди: чопиб бўлмасди. Эран ёинни елкасидан олиб, қулай пайт пойлаган ҳолда йиқилиб-суришиб, ўпқаси шиниб югурди. Бир пайт қараса, ҳалигина кўриниб турган кийик...йўқ! Кўздан ғойиб бўлибди! Ер ютдимми, қайққа гум-

дон бўла қолди? Кийик йўқолиб қолган жойга бориб кўрдикки, жониворнинг тарвақайлаб кетган шоҳларигина қор устида гирашира кўриниб турибди. Белига бир неча айлангириб ўралган чирмониқ ишни ёзди-да, учини курмаклаб, кийикнинг шоҳини мўлжал қилиб ташлади.

Не бир машаққатлар билан кийикни чуқурдан тортиб чиқарди-да, «Уҳ-ҳ» дея оғир нафас олиб, пешона терини енгита артар экан, теварақка бирров назар ташлади. Кўзларига ишонмай қолди: бир чақиримчагина олисликда...капалар! Кун бўйи узлуксиз ёққан қор остидаги капалар қапа эмас, ошпоқ тепага-оқтепага ўхшаб кўринади. Бироқ юқорисидан кўкка ўрлаётган туғун уларнинг шунчаки тепа эмаслигини кўрсатиб турибди. Атрофида ҳеч бир зоғ йўқ. Бундай қаҳратон совуқ, қора қуюнда ўз жонига қасди бор одамдан бошқаларнинг сиртда кўринмаслиги табиий, албатта.

У кўрққаниданми-совуқданми дағ-дағ титраб турган кийикни шоҳидан маҳкамроқ боғлади-да, судрай кетди. Бегона одамларга кўринмаслиги керак! Уларга кўриниш бериб, яқин атрофда қавм борлигини билдириш - бу саҳий қавми учун улкан офат! Туғилганидан буён бегона қавм одамларини ўзи кўрмаган бўлса-да, улар тинч-осуда яшаётган саҳийларнинг бошларига бало олиб келишини жуда яхши билади Эран! Шу боис ёт кўзларга кўринмаслик ниятида кийикни бор кучи билан судраганича қорда эмаклай кетди. Болалик чоғларидан хотирасига ўчмас бўлиб ўрнашиб қолган афсоналар кўз олдига жонлангандек бўлди.

...Қачонлардир саҳийлар бир кўл бўйида кўним тошган эканлар. Ўшанда очлик нималигини билмас эканлар. Бир томони-қалин тўқайзорда ов сероб, бир томони-балиқ билан қуш тўла кўл! Мевали дарахтларини-ку, қўяверасиз! Кунлардан бир кун бегона қавм одами саҳийлар яшаб турган ерга адашиб-санқиб келиб қолибди. Боболари уни қучоқ очиб қутиб олишибди-да, ўз қавмига қўшишибди. Бироқ ўша одам кунлардан бир кун тунда ўз қавмдошлари билан қуроқлашиб келиб, саҳийларнинг капаларини ёндириб, эркакларини тутқун қилиб олиб кетибди. Ана шундан кейин тирик қолганлари ўз маконларини ўзгартирипга мажбур бўлган эканлар.

Яна бир афсонада шундай дейилади: ҳозирги жойга келиб ўрнашган кунларидан бирда саҳий қавмининг овчилари ов қидириб юриб узоқдан бир тўп бегона одамларни учратиб қолшибди-да, уларнинг кўзларига кўринмасдан ҳагги-ҳаракатларини кузатибдилар. Анчагача изма-из юрибдилар. Улар жониворларни қувалаб, нари-бери югуриб, ҳеч бирини ушлаёлмай роса қолдан тойибдилар. Бир вақт кучлироқлари бақиритиб-чақиритиб нимжонроқ бировини ўртага олибдилар-у тириклайин хомталаш қилибдилар. Ҳар бир кўлга илинган бир нарча гўштни-ўз қавмдошининг гўштинини хомлайин оғизларига тикиб ей бошлабдилар.

Овчилардан бегона қавм ҳақидаги бу гапларни эшитган оқсоқоллар ўйлашиб-кенгашиб, кейинчалик бир-икки айғоқчиларни юбориб аниқлабдилар. Уларнинг оч қоланида бир-бирини аяб ўтирмайдиган-еб қўядиган бўримиз-жоз-одамхўрлиги аниқ бўлгач, қавмининг барча уруғ оқсоқоллари келишиб, ёвуз одатлари саҳийларга ҳам юқмаслиги учун, одамхўр қавмларни қириб ташлайдиган бўлишибди...

Бундай афсонага айланган ҳақиқатлар отам замонидан буён авлодлардан авлодларга ўтиб келади. Эран ҳам уларни ёши улуғлардан талай марта эшитган. Хуллас, одатга кўра, саҳийлар туғроғига қадам қўйган бегона қавм одами, агар одамхўр бўлса, ўлдирилади, агар одамхўр бўлмаса-одам-башара бўлса, қавмга аъзо қилиб олинади, бироқ зинҳор ортига қайтиб кетилгани қўйилмайди. Иложи бўлса, уларга ўз қораларини кўрсатмайдилар ҳам! Сабаби - саҳийлар бошқа қавм одамларини ёвуз, маккор, ҳайвонсифат кимсалар деб ҳисоблайдилар. Бундай тушунчалар уларнинг қон-қонларига синиб кетган эди. Шунинг учун ҳам Эран балодан овлоқроқ бўлшга шошилади.

Етагадаги кийик билан бегона капалардан узоқлашиб, бехавотир жойга етиб олгач, бир муддат тўхтаб нафас ро-

стлади-да, тагин йўлида давом этди. Аксига олиб энди қор ҳам таққа тўхта қолди: Эран билан кийик ортидаги излар «мана мен» деб кўриниб турибди!

ТОШ БИЛАН УРГАНИИ ОШ БИЛАН УР!

Қавмдан четлатилганига кўникиб, ёлғиз яшашга мослаша бошлаган кунлардан бирида у бир айикни кўтариб капасига бораётган эди, узоқроқда Фосид бошлиқ беш-олти қавмдошларини кўриб қолди. Афтидан, ҳаммалари ўласи бўлиб чарчаб-ҳориган, бироқ ҳеч бирида қўлга илингулик ўлжа йўқ. Бўш қайтаётганларидан уялишди, қайдам, улар Эранни кўриб кўрмагандек нарироқдан бурилиб кетдилар. Эран уларнинг ортидан қичқирди:

- Ҳой, тўхташлар! - у қавмдошлари қоншига келиб, айикни Фосиднинг оёқлари остига ташлади. - Бўш қайтманлар, олинглар!.. Ол, уялма, Фосид, кўпдан буён куруқ қўл билан қайтиб кетяпсизлар, биламан. Саҳийлар қавмининг ҳақ деб ёнган бир эран овчиси Эраннинг саломатлигига дуо қилиб есинлар!

Улар айикни суюна-суюна олишди. Олмасликнинг иложи ҳам йўқ эди. Кунга сўлжайиб қайтавериш овчилар бошлиги Фосидгаям обрў келтирмайди, албатта.

- Бугундан бошлаб ушлаган овларимни дарё бўйига обориб қўйиб кетаман. Олиб кетиб туринлар! - дея Эран уларнинг ортидан анча жойдача эрганиб борди.

Шу кундан бошлаб ўлжаларини дарё бўйидаги ертўлага обориб ташлайдиган бўлди. Эртасига тагин бир кийик кўтариб келганида кечати ташлаб кетган овининг йўқлигини кўрди. Бунинг устига, дарёнинг ҳар икки соҳилида яқиндагина келиб кетган одамларнинг излари қорда ёки тушроқда аниқ равшан кўриниб турибди.

Мана бугун ҳам у кийикни шу ерга боғлаб келиш учун тўхтади. Ертўла оғзидаги чангалларни олди-да, қоронги ичкарига кийикни етаклаб кириб, қўли билан пайпаслаб юриб ўртадаги устуни топча, боғлаб, ташқарига чиқди. Бир муддат дам олиш ниятида дарахта суяниб ўтирди. Шу пайт... нарироқдаги антиқа оёқ изларини кўриб юраги шувиллади. Бегона одамларнинг оёқ излари! Улар дарёнинг нариги қирғоғига ҳам ўтган кўринади. Демак, бундан чиқди, у ташлаб кетаётган ўлжалар қавмдошларига насиб қилишгани, ё бегоналарга?! Буни билишни, қолаверса, совуқ хабарни қавмдошларига тезроқ етказиши керак, токи огоҳ бўлсинлар.

Кўз олдида бошқа қавмдошларга тутқун бўлган саҳийлар бирин-кетин ўта бошлади. Ҳамма эркакларнинг қўллари боғланган. Аёллар зор қақшаб йиғламоқдалар. Қавмининг энг сулуви Сарвинозни босқиччиларнинг бошлиги кучоқлаб олган! Сарвиноз нажот ислаб нола қилади, йиғлаб-сиқтайди...

У тизза бўйи қорда йиқилиб-суриниб чопқилилай кетди. Бир пайт таққа тўхтаб қолди. Энди кўз олдида очликдан озиб-тўзиб, силласи қуриган Сарвиноз кўриниб кетди. Ортига қараб югурди. Ертўлани очиб, кийикни судраб чиқди.

Эран «Фосид тирик экан, қавмга қадам босмайман» деб онг ичган эди. Начора, онгини бузишга тўғри келиб турибди. Қавм шаънига иснод келтирган номардга ачиқ қилиб, саҳийларни бошқа қавмларнинг яқин атрофда юрганидан огоҳлантирмаса, қавмининг ҳоли не кечади?!

ИЗТИРОБ

Мана, у қадрон қапа-қўйлар бўйлаб ўзича ўйлаб борапти. Нега атрофда ҳеч бир тирик жон кўринмайди? Гўё жамми саҳийлар ўз уйларини ташлаб, бошқа ёқларга кўчиб кетишгандек. Эран қавм йўлбошчиси билан унинг маслаҳатқўйлари яшайдиган капаларни мўлжаллаб овулининг нариги чеккасига қараб юрди. Яқинлашиб кўрдикки, саҳийларнинг каттасю кичиги Улли Яратувчи Тангрининг тошдан йўшилган ҳайкали атрофига йиғилиб олинибди. Афтидан, қандайдир бир қувончли ёки қайғули воқеа юз берганга ўхшайди.

Эран кийикни етаклаб яқинроқ бораверди. Эллик-олтинчи қадамча қолганида йиғилганлар орасида унга кўзи

тушганлар кимдир ажабланиб кимдир, шунчаки қизиқсиниб, кимдир ёвқараш қилиб қарашди, бироқ ҳеч ким «кел» ёки «Нега келинг?» демади. Эран тўппа-тўғри ёнларига бориб, еттидаги кийикни бир дарахта боғлади-да, қавмдошларига ёшасига салом берди:

- Ер юзининг илдизи мустаҳкам Улли чинори бўлган бовурим саҳийларга юрган жойида соғ-омонлигингизни тилаб юргувчи шоҳ-бутоғингиз Эрандан салом!

Ҳеч ким миқ этмади-ҳамма жим! Ким бўлмаса, уму-ман, қавмга салом берилганида одатда ҳаммаша «салом» деган жавоб қайтарадилар, ҳеч бўлмаганда оқсоқолнинг ўзиёқ «Саломатмисан? Соғ-омонмисан?» дея ҳол сўраб қарши оларди. Саҳийларнинг бу одати ҳам қумга сингандек йўқ бўлди, нима бало! Қани оқсоқол?

Ўртароқда йиғилишиб турган маслаҳатқўйлару ботириллар орасидан оқсоқолни қидирди, аммо у кўринмади. Бирдан тушунди. Ёшлигида ботирилиги, қайтмас-қайсарлиги билан доврү қозониб, қавм йўлбошчиси бўлиб сайланган улүф Билга ада Яратувчи тангрининг ўзига керак бўлиб қолганга ўхшайди. Эран оломонни қоқ ёриб майдонга чиқди. Росдан ҳам ўрталикда йўлбошчининг тобути турар эди.

У шаҳдам юриб бориб тобуг олдида эгилди-да, бош кийимини қўлига олди. Тобутни кучоқлади. Кейин икки қўлини кўкка чўзиб ёруғ дунёда ҳеч кимга ёмонлик соғинмай ҳаммаша ҳақ деб янаган марди майдон йўлбошчига Улли Яратувчи Тангрдан у дунёда муносиб яхшилик қайтаришини тилади. Кейин онг ичди:

- То ўлғунимча саҳийларга саҳиха хизмат қиламан. Ёлғиз ўз бошимни ўйлаб сотилгандан кўра саҳиха учун танамда томчи қоним қолгунча душман билан курашиб ўлганим ортиқ. Шу онгимни бузсам, ҳар қандай азобингга розиман, Улли Яратувчи Тангрим!..

У ўртароқда турган одамларга келиб қўшилди.

- Видолашиб бўлдингми?.. Энди кетаверсанг бўлади. Сенинг қавмга қўшилишинга рухсат берилгани йўқ ҳали!

Эгаининг ўта кетган совуққонлик билан айтилган бу гаплари Эраннинг юрагига ўқдек қадалди. Саҳий қавмининг бошига битган бало бўлиб, Ҳақнинг бўйини эгиб турган бу номарду нокас ўз гапларини бугун қавм олдида Эраннинг «саҳийлар шаънига доғ туширгани учун қувилган одам» эканини яна бир қарра еслапти, обрўсизлантриш учун атайин ҳаммага эпиттириб айтган эдики, бу ноҳақликка қандай чидаб бўлади?!

Бироқ ҳамма тарафидан сайлаб қўйилган қавм оқсоқолнинг ёки маслаҳатқўйининг айтганини қилмаслик... бу ҳам мумкин эмас! Лекин Эран шу гал тартиб-қондан бузмай туrolмади. Виждони ақлга бўйсинмади! Ноҳақлик-юзсизликка чидаёлмай, исён кўтарди:

- Асл саҳий бўлсанг саҳихани айтишинг керак эди! Мен ҳеч қачон саҳийлар шаънига доғ бўлиб тушадиган иш қилмаганман! Оғзинга қараб гапир, Эгай! Ҳеч кимнинг олдида эгилмаган бошимни энди сен эгмоқчимисан?! Шуми мақсадинг?!

Эраннинг мушти унинг нақ ияги остига бориб тўхтади.

- Ёлғон сўзлаганингни унутдингми?

Эраннинг қони баттар қайнаб кетди. Нима деса бўлади ҳаққўйни ёлғончига чиқариб турган бу аблаҳга?! Одам боласини уриб ҳаққўй қилолмасан! Эгаининг кўзларига қаттиқ тикилиб турди-турди-да, «Сен ҳам саҳиймисан!» дегандек қўлини бир силтаб, тез-тез юриб кетди. Балодан тезроқ қочиб қутулмоқчи бўлди. Ўзининг ёлғончи эмас, ҳақлигини исботлашга уринмади ҳам! Чунки, барибир, ҳақлигини уларнинг ёлғонлари чирмовигидан ажратиб олиб, қавмдошларига асл ҳолида кўрсата олмаслиги аниқ! Агар юрагини ёриб кўрсатмаса!.. Ноҳақликдан ичи ёниб кетяпти, худо ҳаққи! «Дунёда ҳақдан ёнишдан ортиқроқ азоб борми экан?!» У ҳалигина мушти Эгаининг иягига тақалганида ханжарини суғуриб, «Ҳақни ноҳақ қилиш мана шунақа бўлади» дея аввал Фосиднинг, кейин отасининг ичига тикиб-тикиб олмоқчи бўлди. Лекин қон қуюлган кўзлари йиғлаб турган Сарвинозга тушиб, ўзини базўр тўхтатди. Ота-боболардан келаётган одатга хилоф равишда йўлбош-

чиларга қўл кўтариб, ёмон ўрناق кўрсатиш, яъни, аҳиликка раҳна солиб, саҳийларнинг тинчлиги, ўзаро иззат-ҳурмату меҳр-оқибатларига пуғур етказмаслик ниятида жаҳлини тийди. Шунда Сарвиноз майдонга югуриб чиқиб, жон-жаҳди билан қичқирди:

- Қувманг! У саҳиҳа! Эран, тўхта! - қиз югуриб борар экан, олдидан тўсиб чиққан Фосидни итариб юборди-да, югуришда давом этди. - Кетма, сен саҳиҳасан... Мен сени суяман!

- Йўқ, кетишим керак!

- Унда мен ҳам сен билан кетаман!

Эран бир муддат тўхтаб, барчанинг кўз олдига қизни бағрига босди-да, вазминлик билан юнатди:

- Суйишининг биламан, Сарвиноз! Лекин мен бугун - Улли Билга ада ўлган кунда у кишининг буйруғини бузиб, сени қандай олиб кетаман, ўзинг ўйлаб кўр-да, қол энди, жоним! Йўлбошчининг буйруғи - Тангрининг буйруғи. Уни бажармаслик мардликдан эмас! - Қизни кучоғидан бўшатар экан, қавмнинг уруғ оқсоқоллари томонга бурилиб қаради. - Огоҳ бўлинглар, дарёнинг нариги тарафида бегона қавм одамлари юришибди! - Шундай дея тез-тез юриб кетди.

«УЧРАШТИРА КЎРМА...»

Жазирама қуёш куйдираман дейдию, тўқайни иккига бўлиб ўзанига сиғмай шиддатли дарё оқмоқда. Кўндан буён саҳийлар бундай саратонни, айни чоғда, суви жилдираб қолмай тўлиб-тошиб оқувчи дарёни биринчи маротаба кўриб туришибди. Гоҳо бундай пайтда дарёнинг бир қултум ҳам суви қолмай, таққа тўхташидан юрак олдириб кўйган саҳийлар бунга Яратувчи Тангрининг марҳамати деб билиб, аллақачон яхшиликка яхшилик билан жавоб қайтарганлар: Тангрининг ҳаққи-ҳурмати қавмнинг энг яхши, чопагон отлари нариги дунёга жўнатилди-сўйилди ерга қўмилди. Тангрилар Тангриси Яратувчи Тангри шарафига қурбонликни жойига кўйган саҳийлар энди сув-сизлик-қурғоқчилик азобидан қутқарган ёгин-сочин, қор-сув тангрисининг ўзига атаб олгин, олмос ва бошқа қим-матбаҳо тошлар, унинг хотини-Балиқ подшоҳига ялпироқ тақинчоқларни совға қилдилар-сувга улоқтирдилар. Шу муносабат билан саҳий қавмида кўкламнинг дастлабки кунларидан бошлаб тўй-тантаналар тўй-тантаналарга ула-ниб кетди: йиғилишиб қўшиқ айтдилар, ўйинга тушдилар.

Ёш йигитлар кураш, найзабозлик, ёйандозлик, оғир гилдирак ва тош кўтаришда куч синашиб, томошалар кўрсатдилар. Бундай байрамлар пайтида ҳеч ким овга чиқмади. Тартиб-қоида шунақа эди. Байрам пайтларида саҳийлар иложи борича овқат емасликка, есалар ҳам оз ейишга ҳаракат қилардилар. Тангринга ҳайвонотни-бошқа тирик жонзотларни қириб-сўйиб ейдиган йиртқич сифатида кўринишини истамасдилар, бундай қилиш «саҳий» номи-нига номуносиб иш деб билардилар.

Эран қавм азбоси ҳуқуқидан маҳрум этилгани учун бундай байрамларга қаҳирилмасди, албатта. Бу кунларда ҳам у ов овлашни давом эттириб, қўлга киритган ўлжаларини ўзи тўппа-тўғри қавм ертўласига обориб ташлаб юрди. Дарёнинг саёз жойларидан кўн маротаба нари-бери ўтди. Ҳар гал елкасидаги ўлжани ертўла ичига ташлайди-да, жимгина келган изи билан ортга қайтади. Ҳамма ўзининг орқасидан «Бегона қавм одамлари юрибди дея алдаб бекорга ваҳима қилди. Гапи рост бўлса, шу пайтгача учратиб қолмасмидик? Чиндан ҳам ёлгончи экан» дея маломат қилаётандек туюлиб, иложи борича ҳеч кимга кўривмасликка уриниб, паналаб бориб-паналаб қайтди. Ногоҳ кўриниб қолганида айрим қавмдошларининг масҳараомуз истеҳзол қарашларини кўриб, орқаваротдан отилаётган маломат тошларини ўзича тусмол қилиб, аламга чидаёлмайди-да, Яратувчи Тангридан ўзига мадад сўрайди:

- Саҳийлар билан бегона одамларни тезроқ тўқнаш-тирсанг-чи, қудрати чексиз Тангрим! Мендек бир бечоранинг мушкуллини ўзинг осон қилсанг-чи! «Ёлгончи», «улғ-сиз», «қўрқоқ» сингари қонимни қайнатиб, жонимни ён-

дириб, ўзагимни ўртаётган сўзлардан шунда шоядқи қутулсам!..

Тиз чўкиб кўкка қўл чўзган кўйи ўз тилагидан ўзи кўрқиб кетади-да, ҳалигина айтганларини қайтиб олиш умидида бошқачароқ илтижо қила бошлайди:

- Ноҳақликка чидаёлмаган мен гуноҳдор аччиқ устидан ноҳўя тилак айтибман, Тангрим! Тавба қилдим, сўзимни қайтиб олдим: уларни зинҳор учраштира кўрма! Ёлбориб сўрайман: икки қавм одамларини тўқнаштирма! Қавмимни бу офатдан холи қил! Майли, ноҳақликдан улар эмас, бир ўзим ёнай, майли, мен учун шуниси маъқулроқ!

Кўй, уларни учраштира, Тангрим, токи кўйдек ювон саҳийлар уруш-жанжалга, бир-бирини ўлдириш, бир-бири билан қасдлашиш, бир-бирининг пайини қирқишга ёмон ўрғашмасинлар! Токи ер юзидан келгуси авлодларга ибрат қилиб кўрсатулик хулқ-одоб эгалари, ўзаро аҳил, чинакам дўсти содиқ инсонлар ҳам яшасинлар-яшаб қолсинлар! Саҳийни бахилга айлантира кўрма, Тангрим!..

Тонг-саҳарда тиз чўкиб, кўкка қўл чўзган кўйи шундай илтижо қилиш Эран учун кундалик одаг бўлиб қолди:

- ... Бахлини саҳийга айлантирсанг айлантир, бироқ зинҳор саҳийни бахилга айлантира кўрма, Яратган Эгам!..

КИМ НОМАРД?!

Эран қапа соясига, майсазор устидан чалқанча ётибди. Кўёининг заррин нурлари қалин дарахтзор оралаб аҳён-аҳёнда тилладек ялт-юлт қилиб кўриниб қолади. Кўёининг аёвсиз тафтига дарахт япроқлари балогардон бўлгани сабаб тўқай ичи салқингина.

Бир пайт у чаён чакқандек ўрнидан сапчиб туриб тиз чўккан кўйи тағин кўкка қўл чўзиб тавалло қилди:

- ... Бахил эмас, саҳийнинг тилаги шуки, икки қавм одамларини зинҳор тўқнаштира кўрма, эй Улли Яратувчи Тангрим!.. - Шундай сидқидил тавалло қилдики, уч юз қадамча нарироқдан Фосид бошлиқ овчилар ўганини сезмади, кейинроқ орқаларидан кўриб қолди. Илтижоси тилак улашиб кетди: - Ишқилиб, овлари бароридан келсин!..

Шу алфозда қанча ўтирганини билмайди, бир пайт сезгир қулоқлари шоҳ-шаббаларни шитирлатганча йўл очиб-йўл босиб келаётган оёқ товушларини эшитди. «Фосидлар ордан қайтаётганга ўхшайди» дея ўйлаб кўнам эйтибор беравермади. Буталарнинг шитир-шитири яқинлашгани сайин одамларнинг овозлари ҳам аниқ-тиник эшитила бошлади.

«Ўлжалари катта, шекилли» деб ўйлаганча қизиксиниб тераклар орасидан пиғалаб қаради. Яхшиямки қапа атрофидаги чакалақларни чошиб, анча жойгача иппи-шийдон қилиб кўйгани, бир пайт келаётганлар шу майдонга чиқдилар. Ана ушандагина рўй-рост кўрди: келаётганлар-қўлларини чақиб боғланган Фосид билан ўзига таниш тағин икки овчи қавмдоши, уларнинг ортида найза-садоқлар билан қуролланган тўртта БЕГОНА!

Эран ўзини ерга ташлаб, эҳтиёткорлик билан эмаслаган кўйи қапа ичидан қурол-яроғларини олиб чиқди-да, панароқ жойга яшириниб кузата бошлади. Улар Эранга тобора яқинлашавердилар. Овозлар ҳам аниқлашди:

- Қаерда яшайсанлар деб сўрайман?! - дея қистовга олиб келаяпти бегоналар. Қавмдошлари жавоб қилмади. Қўллари ортига қайрилиб боғланган қавмдошларининг орқаларига найзалар шартиллаб туша бошлади:

- Айтасанларми-йўқми?!

Учала қавмдоши ҳам ўша-ўша балиқдек жим. Яқинлашганида қанани кўрди, шекилли, бегона қавмликларнинг бири бошқаларига қўл сермаб ишора қилди. Уришқоқ қавмга ўхшайди, ҳадемай иккитаси икки томонга ажралиб, қапага икки тарафдан босириб кела бошлади, қорган иккитаси эса, тутқунларни паналаб илгарилайверди.

Эран қападан узокроқдаги қалин бутазор орасида ун-сиз кузатиб ётди: ана, ҳаммалари қапанинг ёнида жам

бўлишди. Иккитаси қапа ичига кириб кетди. Ичкарини ағдар-тўнтар қилишди, шекилли, идиш товоқларнинг сингани эши-пидди.

- Ҳозир айтмасанглар ўлдирамиз! - зуғум қилди ташқарида турган бир бегона, афтидан, қавм оқсоқоли, барзанги, турқишовуқ, чўққи соқол бирови уч туғқунни қаторасига тургазиб қўйиб. - Қавмларингиз қаерда эканини ким айтса, ана ўша озод бўлади! Қани, ким айтади?..

Ёшпасига дўқ-пўписи-ю алдовлар иш бермагач, барзанги битга-битгалаб жавоб олишга туғинди. Аввалига саҳийларнинг атоқли овчиларидан бири, қартайиброқ қолган Эдду ададан жавоб талаб қилди. Лекин ундан сас-адо чиқмади.

- Нега айтмайсан, ўлинг келяптими?! - Барзангининг ёнидаги ёш йигит уни ура бошлади. Қария ҳар қанча калтак эмасин миқ этмай жимгина тураверди.

- Раҳмат, Эдду ада! - Бейхитёр хитоб қилди Эран. - Асл саҳийсан! - Бу гаши ичиде айтдимми ё овоз чиқариб айтдимми, биллолмай қолди. Ҳар эҳтимолга қарши пастки лабини қонатгудек қаттиқ тишлаб олди. Ўзини сездирмай қулай пайт пойлаб ётаверди. Бегоналар агрофга бирров аланглаб, ўзлари учун ҳеч бир хавф-хатар сезмагач, сўроқ-қистоқни давом этгирдилар:

- Айтмасанг ўзингдан кўр, ҳозир жонинг жаҳаннамга кетади! - Барзанги инграниб икки букилган Эдду адани итариб юборди-да, иккинчи овчи - ёшгина йигит, ялангоёқ Бадафининг олдига келиб тўхтади: - Бу чол-ку, ёш-ни яшаб - ошини ошлаб бўлгани учун ўлимга рози. Хўш, сен-чи, йигит? Сенинг кўрмаганинг ҳали олдинда-ку, агар айтсанг, озод бўлиб, бунинг устига, донғуу қавмининг бир сулувиға эга чиқасан.

- Ўйлаб кўр, йигит! Донғуунинг сулувини кучиш ўзга қавмликлар учун осон эмас. Биз фақат ёш умри ҳайф кетмасин деб сенга яхшилик қилмоқчимиз. Яхшиликча айта қол, бўлмаса мажбурлаб айттириш ҳам қўлимиздан келади. - Улар йигитчани алдаб-аврай бошладилар.

- Йўқ, - деди Бадални бош чайқаб, - қавмдошларимни сотиб, «сотқин», «қўрқоқ» деган тавқи лаънатни орттириб, донғуунинг қизини кучиб роҳат-фароғатда яшаганимдан кўра ўлганим яхшироқ!

- Шундайми ҳали! - Барзанги уни найзасининг орти билан қарсиллатиб урди. «Иҳ» деганча энгашиб қолган йигитнинг қоп-қора сочидан чангаллаб пастга босиб ортига итариб юборди.

- Иккаласи теракка оспилсин! - тутақиб буюрди ёнида турган шерикларига.

Кейин Фосиднинг қошига бориб уст-устига ураверди:

- Сен ҳам айтмайсанку-а?!

- Айтма-ан! Фақат урманг, айтаман! - Калтагу тешки зарбига чидаёлмаб, қолаверса, ўзга қавмликлар ҳақиқатан Бадални билан Эдду адани осин учун бўйинларига ип солмоқчи бўлаётганларини кўриб, ўзининг ҳам бўйинга арқон тушишидан кўрқиб, барзангининг оёқларига йиқилди.

- Сотқин! - дея иккинчи Эран тишларини қаттиқ гичирлатиб. - Тфу-у бетингта! - Саҳийларда одамгарчиликдан чиққан палид кимсаларнинг бетига туфлаш одати бор эди. Афсуски, Эран шу тоғда сотқиннинг бетига туфлаш имкониятига эга бўлмагани учун ўзинча сўкиниш билан кифояланишга мажбур бўлди.

- Қани, айтсанг айт! - Барзанги уришдан тўхтади. Шериклари ҳам эшитиш иштиёқида қўлларидеги арқонларини ташлаб Фосидга юзландилар.

- Шу ердан тўғрига юраверсангиз тўрт-беш чақиримдан кейин олдингиздан дарё чиқади. Ундан кечиб ўтиб ўнг

томонга тағин бирор чақирим юрсаларингиз бўлди...

- Тамом! - Эран энди ҳаракат қилишнинг вақти келганини тушунди. Акс ҳолда улар урушга тайёргарликсиз саҳийларни кириб-чошиб, қолганларини туғқун қилиб олиб кетади. Қавмнинг бошига бадо ёғилади. «Афсоналарда айтилган фожасалар такрорланмаслиги керак. Уларнинг такрорланиш-такрорланмаслиги шу тоғда менга боғлиқ бўлиб турган экан, дадилроқ ҳаракат қилишим керак!» У барзангини нишонга олиб ўқни бўшатди. Учига заҳар сурқалган ўқ барзангининг қоқ юрагига қадалиб, у муккасига йиқилди. Кўп ўтмай иккинчи ўқ ёш донғуунинг орқасига қадалди. Қолган иккови дарҳол ўзларини дарахтлар панасига олдилар-да, ўқ-ёй билан найзаларига ёпишдилар. Оралиқ икки юз эллик қадамчагина эди. Теракларни оралаб ўлжасига ташланган йўлбарсдек отилиб келаётган Эранга бирови найзасини улоқтирди. Базўр чап бериб улгурган эди, тўғри келаётган учли найза қулогининг бир чеккасини ялаб ўтиб, теракка қадалди. Узун найзалар билан қуролланган рақибларга қўлидаги кичкина ханжари билан ёлғиз ўзи бас келолмайдиган бўлгани учун мушукдек чаққон ортига қайтиб, боғланган қўлларини ечолмай турган Эдду ада билан Бадалнига интилди. Йўл-йўлакай нима қилишини билмай қаққайган Фосиднинг кўксига бир мушт уриб ўтди-да, банди қавмдошларининг қўлларидеги арқонларини кесиб-кесиб юборди.

Қолган икки бегона энди душманларининг кўпайишганини кўриб ортларига қарамай тирақайлаб қочиниша тушдилар. Ялангоёқ Бадални, Эран ва Эдду ада уларнинг ортидан қувлади. Югуриклиги билан донг таратиб, «слоёқ» лақабини олган Бадални қочоқлардан бирини қувлаб етди-да, оёғидан чалиб қолди. Жон-жаҳди билан югуриб кетаётган эмасми, у учиб тушди. Бошини рўнарасидаги дарахтга қаттиқ уриб олди, шекилли, ўрнидан тура олмай сулайиб қолди. Эдду ада унинг қўлини боғлашга туғинди. Икковлон олдиндаги бегонани қувлай кетди. У Бадалнидан ҳам югурикроқ экан, етказмади. Ҳатто оралиқ тобора узоқлашаверди. Тириклайин қўлга олишдан умидини узган Эран ёйини ўқлаб, уни нишонга олди...

ОЗОДЛИК

Учовлон Эраннинг қапаси қошига келганида Фосид йўқ экан. Ҳалягина унинг бегона қавмликлардан ҳам хавфлироқ душман эканлигини билган бўлсалар-да, шошилинчда қўлини боғлаб кетмаганларидан афсусландилар. Ўзингдан чиққан балонинг қочиб қутулганини қаранг!

- Энди бу қўрқоқнинг тақдири бегона қавмдагиларнинг қўлида. Чунки ўз қавмига бегона энди у! Бас, Фосид душмани эргаштириб бормасидан аввалроқ стиб бориб, оқсоқоллар билан маслаҳатлашчиларингиз керак бўлади, - деди Эран.

- Кетдик! - Эдду ада Эраннинг елкасига кафтини босди. - Сенинг ҳақлигинга ёлғиз ўзим кафилман! - Шундай дея қавмнинг асл жонкуяр эранига қарагандек оталарча меҳр ҳам фахр билан тикилди. Шу пайтгача ноҳақликдан ўртанган Эраннинг елкасидан тоғ ағдарилгандек бўлиб, аввалгидек елкаси қисик, қовоғи уйилган, боши эгилган ҳолда эмас, аксинча, қадр ростлаб, чиройи очилиб, бошини баланд тутиб, ўзини қафасдан қутулган қушдек озод ҳис қилиб, қадамни дадилроқ босди...

1988

*Қорақалпоқ тилидан
Отатули таржимаси*

Баҳром ҒОЙИБ

ШАМОЛ ОЛИБ КЕТДИ СЕНИНГ ЁДИНГНИ

ЮРАГИМДА БИР ТОШ БОР

Муҳаббат бахтидан сархуш эдим мен,
Жаннат таърифидан бир туш эдим мен,
Васлидан шод, ҳажридан хомуш эдим мен,
Нетайким, хаёли фаромуш эдим мен.

Энди менинг қалбима,
Муҳаббат ўт ёқмайди.
Юрагимда бир тош бор,
Эримайди, оқмайди.

Сойга ялпиз суйдириб қойил эдим,
Ишқининг ганжидан ман бойир эдим,
Қатра меҳр кўрсатса ким, мойил эдим,
Кўпнинг кўзин куйдириб, шоир эдим.

Энди ўтлиг сўзларим,
Бирор дилни ёқмайди.
Юрагимда бир тош бор,
Эримайди, оқмайди.

Рад айламиш дилдор, оҳлар урарман,
Энди қандай бош кўтариб юрарман...
Энди узун, маҳзун ўйлар сурарман,
Балким Мажнун билан давра қурарман.

Энди менинг ҳолима,
Бир хайрихоҳ боқмайди.
Юрагимда бир тош бор,
Эримайди, оқмайди.

СЕНИНГ ЁДИНГНИ

Лолазор сайлидан ноумид қайтдим,
Баҳор олиб кетди сенинг ёдингни.
Мен оқар сувларга тушимни айтдим,
Анҳор олиб кетди сенинг ёдингни.

Дардимни ўиноқи елга сўйладим,
Шамол олиб кетди сенинг ёдингни.
Ёрнинг кўнгли борми? - дея ўйладим,
Хаёл олиб кетди сенинг ёдингни.

Нега сен бунчалар қилдинг маломат,
Малол олиб кетди сенинг ёдингни.

Бахтлимисан, юрибсанми саломат?
Савол олиб кетди сенинг ёдингни.

На-да эслаб, на-да ухлаб биламан,
Саҳар олиб кетди сенинг ёдингни.
Қишлоққа қайтишни орзу қиламан,
Шаҳар олиб кетди сенинг ёдингни.

МЕНИ УНУТОЛМАССАН

Кетар бўлсам узоқларга,
Кутарсан, кутиб толмассан.
Тутилиб ғам-тузоқларга,
Мени ҳеч унотолмассан!

Тақдиримда кетсанг-да сен,
Хаёлимдан кетолмассан.
Минг бир таъна этсанг-да сен,
Мени ҳеч унотолмассан!

Ўша эзгу орзуларга,
Менсиз, ёлғиз етолмассан.
Сен-эй, мунис, озурдажон,
Мени ҳеч унотолмассан!

ЙИҒЛАДИ

Бегона чикдими ўзларим?
Ғам билан йўғрилди сўзларим,
Мунгайиб боқади кўзларим -
Жуфт булоқ - зилол ҳам йиғлади.

Дўст қачон келгайдур қошима?
Йил сайин ёш қўшар ёшима -
Умр бу эгилган бошима -
Эгилиб ҳилол ҳам йиғлади.

Юрак эзгин анорга ўхшаб,
Ичимдан йиғладим қон қақшаб,
«Нима тоғдим севгисиз яшаб?»-
Хурлиқо Ҳилолам йиғлади.

Бўз йигитман, ўткир бўзаман,
Қипчоқман, ўғузман, ўзаман,

Ғам тўла қадимий кўзаман -
Яратган - кулол ҳам йиғлади.

ҲУДБИНМАНМИ

Сен ўша ўн саккизда севган ёримми?
Тинглайсанми, айтсам кўнгил зоримни?
Ахир аядимми дилда боримни?
Ўзимни ортиғроқ севдимми сендан?

Сочларингга қиров кўнди сезмадим,
Юзларингга ажин инди безмадим.
Қайда юрсам қисматимни тезладим.
Ўзимни ортиғроқ севдимми сендан?

Қайтмадим-ку ўша айтган сўзимдан,
ТУРКИСТОНни устун қўйдим ўзимдан.
Айлонайин ёш айланган кўзингдан,
Ўзимни ортиғроқ севдимми сендан?

Сени суйиб суюк жондин тўйдим ман,
Ғам-ғуссада куюк бағрим ўйдим ман.
Ўзимни ҳам унутиблар қўйдим ман,
Ўзимни ортиғроқ севдимми сендан?

Тўймадингми?..
Ширин жондин тўйдим ман.
Ёлғон дунё..
Ўйламайин қўйдим ман.
Туйғуларим қурбонлиққа сўйдим ман.
Ўзимни ортиғроқ севдимми сендан?

ҲОЛИМА БИР БОҚ, ТАНГРИМ!

Токай ойнинг ўттизи тим қоронғу тун бўлар?
Токай ғариб бошимга тушган қаро кун бўлар?
Бу кун мани ҳар ёндин талар, бағрим хун бўлар,
Қачон бир маломатсиз кўрадиган кун бўлар?
Ман бошимни олибон бундин қайга кетайин?
Оёқ етмас ер излаб-излаб қайга етайин?

О худойим, тоқ Тангрим,
Ҳолима бир боқ, Тангрим.
Агар нолойиқ бўлсам,
Майли, ўтқа ёқ, Тангрим.

Кўзи очик, қалби кўрлар бу дунёда қанча-қанча?
Билиб туриб ҳаром ерлар бу дунёда қанча-қанча?
Дўстин сотиб, мардман, дерлар бу дунёда қанча-қанча?
Хотинмижоз, турки эрлар бу дунёда қанча-қанча?
Ман бошимни олибон бундин қайга кетайин?
Оёқ етмас ер излаб-излаб қайга етайин?

О худойим, тоқ Тангрим,
Ҳолима бир боқ, Тангрим.
Агар нолойиқ бўлсам,
Майли, ўтқа ёқ, Тангрим.

Жоним, дедим, тан ичра жонсарак жон тебранди,
Кўзима дор кўриниб, ўлим осон тебранди.

Хаёлимда яратган нурли осмон тебранди,
Сўнгги имкон тебранди, хор Туркистон тебранди.
Ман бошимни олибон бундин қайга кетайин?
Оёқ етмас ер излаб-излаб қайга етайин?
О худойим, тоқ Тангрим,
Ҳолима бир боқ, Тангрим.
Ўттиз бешда толдимми?
Қалбима ўт ёқ, Тангрим!

ОРЗУЛАР СЎНДИМИ

Орзулар сўндими?
Дилим, синдингми?
Оқимга кўндингми?
Сойдай тиндингми?

Йўқ, сен синмагансан,
Синган, у менман.
Кимда даъво бўлса,
Сўрасин мендан.

Жонга тегди баланддимоғ қозилар,
Арзимас иш неча ойлаб чўзилар.
Миршаб, қози, терговчи тил бойлашиб,
Мен ғарибга чуқур чоҳлар қазилар...

Мен кетаман, майли ҳукм ёзилар,
Қанча қадрдоннинг кўнгли бузилар.
Умид шулким бул ёлғон дунёсинда,
Тухмат тузоқлари бир кун узилар...

НОМАРД ДУНЁ

(Тилак Жўранинг сўнгги сафари)

Ёзган ашъорларинг расо бўлмиш, оға.
Эккан теракларинг асо бўлмиш, оға.
Қариндошлар қадди дуто бўлмиш, оға.
Тобутингни кўтариб оёғим чалишади,
Номард дунё мардини кимларга алишади?!

Келарингу кетаринг бир бўлиб кетди, оға.
Кўнгилдаги айтаринг сир бўлиб кетди, оға.
Айроликдан бу олам кир бўлиб кетди, оға.
Тобутингни кўтариб оёғим чалишади,
Номард дунё мардини кимларга алишади?!

Сайёдни тўлдириб ётар ҳайқириқ.
Тошкентда ҳам юрардинг-ку айқириб,
Ўғил-қизинг қолди бунда оҳ уриб.
Тобутингни кўтариб оёғим чалишади,
Номард дунё мардини кимларга алишади?!

Ҳаётдан умид узмай юрмоқ бўлдинг.
Қалбларда қаддинг ростлаб турмоқ бўлдинг.
Бир сиқим тупроқ бўлдинг, суймоқ бўлдим.
Тобутингни кўтариб оёғим чалишади,
Номард дунё мардини кимларга алишади?!

МОҲИЯТИНИ ИЗЛАБ...

ФИТРАТНИНГ «ҚИЁМАТ» АСАРИДА КОНФЛИКТ ТАБИАТИ

Абдурауф Фитратнинг диний мавзудаги бадиий ижоди учун 1920 - 1930 йилларнинг биринчи ярми сермахсул давр бўлди. Лекин бу сермахсуллик ушбу ижод намуналарининг илмий тадқиқи масаласида ҳадеганда кузатилмади. Буни табиийки, давр сиёсатининг адабиётшунослик фанини «социалистик қолип»га солиб, ўз хоҳишларига бўйсундиргани билан изоҳлаш мумкин.

Фитратнинг диний мавзудаги асарлари узоқ муддатли сукунатдан сўнг, тўғрироғи, 70 - йилларга келибгина муайян мезонлар асосида ўрганила бошлади. Бу пайтгача эса қайта-қайта нашр юзини кўришгина уларга насиб этди.

Хусусан, диний мавзудаги ҳикояларининг дастлабкиси саналмиш «Қиёмат» илк марта Москванинг Миллий ишлар Комиссарлиги қошидаги «Марказий Шарқ нашриёти» томонидан 1923 йилда нашр этилди. Фитрат 1935 йилнинг охирида ҳикоянинг қўшимча ва образлар киритилиб қайта ишланган вариантни чоп эттирди. «Маслақдошлар»да айтилишича, «Қиёмат» 1936 йилда ҳам Акмал Икромов кўрсатмаси билан кўп нусхада нашр қилинган. Ушбу асарнинг 1965 йилда рус тилига таржима қилиниб, яна Москвада босилиб чиққани унинг даврий аҳамиятидан ёрқин гувоҳлик беради.

«Қиёмат»нинг илк нашри сўзбошисидаёқ муаллиф «Дарвиш» - Назир Тўрақулов асар моҳиятига тўхталиб, ислом руҳидаги «Қиёмат»ни Дантенинг наслонийлик ақидаларига йўғрилган «Илоҳий комедия» асари билан муштарак томонлари бор дея ҳисоблайди: XX аср Туркистонининг ўрта аср Италияси билан хурофий муҳит бобида ўхшашликларга эга эканини урғулайди: «... итолиёнчадан дунёнинг бутун маданий тилларига таржима қилинган (Божественная комедия) борки, маҳшар куни риёкорларнинг кўрадирган «азоб ўлим»ларини баён қилади. Ҳозирги Туркистоннинг хурофот ва таассублари бир ёқдан қарағонда ўрта асрдаги Итолиёниқига ўхшаб тушудир». Назаримда, бу фикрларда иккала муаллифнинг ижодий мақсади, асарларининг бадиий моҳияти кўп ҳам ҳисобга олинмагандек.

«Қиёмат» ҳикояси шўролар даврида дин танқидига бағишланган асар тарзидаги баҳоларга эришиб, диний руҳдаги сатиралар сафига тиркалиб келинди. Мана шулардан бири: «Фитратнинг «Қиёмат» асари инқилоб туфайли миллий зиёлилар ижтимоий қарашларидаги ўзгаришларни ёрқин кўрсатувчи, ислом

дини ва ақидаларини кескин танқид қилувчи даврнинг муҳим ҳужжатиدير». Бу каби позиция ўзбек адабиётшуносларининг «Қиёмат» борасидаги талқинларида ҳам намоён бўлди.

90 - йилларга келиб талқинлар ўзига хос янгилашга юз тутди. Жумладан, Нинель Владимировна ўзининг «Қиёмат»ни янгича ўқиш тажрибаси мақоласида Фитрат яшаган давр, унинг фаолият йўналишини инobatга олиб, асарни ботинига сиёсий-ижтимоий фожиалар яширинган деб баҳолайди: «Фитрат ўз олдига қўйган бадиий мақсад диндорлар ёки дин билан баҳсга киришмоқ эмас. ... У ҳам ўзи гувоҳ бўлган ижтимоий ва сиёсий фалокатлар ҳақидаги фикрларини диний рамзлар билан ниқоблаган». Шуниси қизиқки, олима ҳам тутган позициясидан келиб чиқиб, сиёсий рақиблар дўзахийлар қаторига жойланган «Илоҳий комедия» билан «Қиёмат» ўртасида мазмуний боғлиқлик кўради.

Адабиётшунос олим Бойбўта Дўстқораев айна ҳикояда дин танқид қилинганини инкор этмаган ҳолда асар ғоясини илмий асослаш, унинг ёзилишига туртки берган омилларни аниқлашга уринади. Олим нафақат пролетариат мафқураси, яна шарқ даҳрийлиги ҳам Фитратнинг диний қарашларига сезиларли таъсир кўрсатганини далилларга таяниб уқтиради.

Фитратшунос олим Узоқ Жўрақулов эса Фитратнинг диний мавзудаги ижоди, хусусан, «Қиёмат»да бўй кўрсатган ҳолатни диний-илмий мантиққа мувофиқ асослаб бериш билан ундаги жиддий ички ўзгаришни очиқ эътироф этади: «Фитратнинг шахс сифатида шаклланишида ... «дарз кетиш» динамикасини кузатиш мумкин. Авлига у «Қуръон» оятларидан тафовут излаш кўринишида, кейин «ислоҳчилик» ғояларини кўтариб чиқишда, яққол намуналари эса «Қиёмат» (1923 й.) ... каби бадиий асарлари мисолида кўринади».

Имкон даражасидаги бу фикрлар шуни кўрсатдики, айна асар ҳозиргача тузук ўрганилмаган. Биз «Қиёмат»нинг бадиятида шакллантирувчи куч бўлиб хизмат қилган конфликт нуқтаи назаридан уни таҳлил қилишга уриниб кўрамиз.

Авалло шуни айтмоқ жоизки, «Қиёмат» ҳикояси охираш ишларига нисбатан кескин салбий муносабатни акс эттирган. Биз биламизки, ҳар бир ижод намунаси маълум маънода муаллиф эътиқодини намоён этади. Лекин бу асарда ижодий мақсад

ҳосили ўлароқ, бундай намоишга анча кенг ўрин берилгандек наздимизда. Бунда албатта, баъзи сабабларга кўра ижодкор эътиқоди юз тутган ўзгаришнинг кучи ёрқин сезилиб туради.

«Қиёмат» хаёлий (фантастик) ҳикоя деб эътироф қилинган бўлсада, бироқ унга таҳлилий ёндошиш анчайин жиддий мушоҳадаларга сабаб бўладиган, муайян диний қарашлардаги мураккабликни ошкор этадиган кўринади. Асар қаҳрамонлари бўлган Помочир билан турли малаклар ўртасида кечган суҳбатларда, уларнинг амалий ҳаракатлари жараёнида фоний ва боқий дунё, шунингдек, Фитрат яратган хаёлий у дунё билан мавжуд ҳақиқий бу дунё ўзаро тўқнашиб, хаёл ўртага қўйган жиддий саволлар юки енгиллаша боради. Бошқача айтганда, бу ерда ишонч ва шубҳа, реаллик ва нореаллик аро зиддиятлар маконига айланган диний эътиқод равшан юз кўрсатади. Эътибор берсак, Помочирнинг ўзи-да гарчи у дунёга рихлат қилган бўлса ҳам, аслида бу дунёнинг одами, унинг «ўлган тирик» эканини қиёмат ҳодисасининг Помочир тушида юз бераётганидан англаш мумкин. Демак, бу дунё ичра у дунё! Мана шу маконий зиддият асардаги бошқа фикрий ва амалий зиддиятлар учун асос вазифасини бажаради.

Асарнинг бош қаҳрамони - Рўзиқул бошдан-охир исёний кайфиятда ҳаракатланиб, зиддиятларнинг салмоқли ўрин эгаллашига сабабчи бўлади. Дарҳақиқат, «Қиёмат»ни ўқиган киши унинг «юраги» шиддат билан уриб турганини, демакки, асар ижодкор томонидан ҳаёт манбаига уланиб, узоқ муддатли яшаш имкониятини қўлга киритганини албатта ҳис қилади. Зеро, Матёқуб Қўшжонов айтганидек: «...конфликт унга (сюжетга) жон берадиган, ҳаракатга келтирадиган юракдир».

Биз сўз юритаётган асар конфликтни нореал қарама-қаршилиқларга асосланган бўлиб, улар икки йўлга айрилган, фикрий номутаносибликлар исканжасида қолган адиб тафаккурининг маҳсулидир. Улар муайян мақсад кўзланиб, илоҳий мантиқ билан инсоний мантиқ ўртасидаги кескинликларни акс эттириш оқибатида туғилган тўқнашувлардир. Помочирнинг сағана ичида, «амал»лар тортилувчи каппонда ва «қил кўприк» яқинида юзма-юз бўлган малакларни эсанкиратиши, очиқдан-очиқ яратганнинг буйруқларига қарши чиқиб, гоҳ ошкор, гоҳ яширин тарзда ҳукмини ўтказиши ана шулар сирасидандир. Қаҳрамоннинг у дунё ишларини ўз қаричи билан ўлчаши ушбу уйдирма конфликтларнинг сабабидир. Фитрат бунда ишонч ва ишончсизлик, зўрлик ва ожизлик, розилик ва норозилик, адолат ва адолатсизлик, ҳалол ва ҳаром каби қарама-қарши қутбдаги хислатларга, ҳаётдаги табиий ва умри узоқ зидликларга ҳам суянади.

Бу ҳол воқеаларнинг ҳаминқадар тус олиб дунёлараро чегаранинг қисқаришига боис бўлган. Бандаларни қўйга миндириб, «қил кўприк» сари йўллаётган малакнинг Помочирга деган мана бу гапларига эътибор беринг: «қўйнинг яхши-ёмонлигида тангрининг иши йўқдир. Сен бу қўйнинг пулини тўғрилиқ билан топгансан. Ул қўйларингни ҳаром пулдан олгансан».

«Қиёмат»да ҳаёт ва дин муносабатидаги зиддият-

лар умумконфликтни, Помочирнинг у дунёда бир кўп бекатлардан ўтилиши, яъники бандалар имонининг кўплаб синовларга тугилишини ўйлаб ҳийла ишлаши эса умумтугунни юзага келтирган. Ҳикоя заминига қурилган инсон ва фаришта, яна ҳам тўғрироғи, инсон ва тангри ўртасидаги зид муносабатлар сюжет ривожини таъминлаган. Зоҳиран барча қарама-қаршилиқлар Помочир билан турли вазифаларни адо этувчи малоикалар теграсида туғилаётгандек кўринади, аслида эса уларнинг диалоглари замирида инсоннинг тангрига, у жорий этган тартиб қонунларга қарши фикрий исёни мужассам. Бизнингча, Помочир яратганга қабул бўлган қора қўйни минийшдан воз кечган нуқта асар учун кульминация вазифасини ўтаган. Чунки шу ерда ҳикоя воқеалари ривожининг чўққига етганини кўриш мумкин. Умумтугун эса охирда кўкнори сари интилаётган Помочирнинг оёқ остидаги чуқурга йиқилиб уйқудан уйғониши ва барча воқеалар тушида кечганини англаши билан ечим топади. Бу ўринда ёзувчи қиёмат ишларининг ҳақиқатдан йироқлигини, ҳар нарсадан хабардор яратганнинг бандаларни яна турли чиғириклардан ўтказиб, яхши-ёмонга ажратишининг мантиққа номувофиқлигини уқтирмакчи бўлади.

Кўриб ўтганимиздек, асар конфликтни диний заминга эга бўлиб, бунда олий фармонларга итоат этувчи малоикалар ва уларга итоат этмай, ўз хоҳишларига мослаштирувчи ҳукмфармо банда ўзаро тўқнашадилар. Аслида малаклар каби Помочирнинг ҳам вазифаси икки дунё яратувчисининг буйруқларига сўзсиз бўйсунуш эди. Фақат малоикалар буйруқлар ижросини таъминлашда тангри ва бандалар ўртасидаги воситачи бўлсалар, Помочир воситачилар айтганларини бажо келтириш билан бандалик вазифасини бажарувчидир. Аммо у вазифа залворини ҳис қилмай, уни суистеъмол қилади, фикрий зиддиятларга куч бериб, шахсий манфаатларини қондира боради. Бу йўлда кечмишдошларини ҳам ҳаракатга солади.

Айтилганларни хулосалайдиган бўлсак, Абдурауф Фитратнинг «Қиёмат» асари теварагида яратилган даврдан бошлаб турли йўналишдаги талқинлар илгари суриб келинди.

Чунки «Қиёмат» турлича ифодаланган кескин зиддиятларга бой асар. Унда гавдалантирилган характерлар тўқнашуви ортида дорулфано ва дорулбақо, шунингдек, аслий ва тўқима дорулбақо ўртасидаги қарама-қаршилиқлар яширин. Демак сюжет ривожига улуш қўшган ўринлар айтиш жоизки, илоҳий ва инсоний мантиқнинг ўзаро кескин муносабати зоҳир нореал зидликларга асослангандир. Ўрни билан кўтарилган масала моҳиятини ойдинлаштирувчи антонимик инсоний хусусиятларга ҳам таянилган. Ҳикоянинг тугун, ривож, кульминация, ечим аталмиш таркибий қисмлари бош конфликт ривожини, қолаверса, асосий тугун ечими учун хизмат қилган.

Қисқаси, асар зиддиятларининг илдизи анчайин чуқур бўлиб, улар хаёл ниқоби тортилган идрок ҳақиқатларини ижод тилига ўгирган.

*Нодира Зокирова,
ЎзМУ магистри.*

ДИЙ ДОР ЗИНДОНИ

(драматик достон)

Биз дунёни билиш учун туғилганмиз.
Аҳмад ДОНИШ

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР:

АҲМАД ДОНИШ
САДРИДДИН АЙНИЙ
МУЛЛА НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ
ЎСМИР
МУЗТАРИБ
БАЗЗОЗ
САРБОЗЛАР
МУДАРРИСЛАР

I ПАРДА

Биринчи кўриниш

Обхонадаги бандихоналардан бири. Маҳбуслар ўз оғриқлари билан банд. Бўйранинг бир четида етмиш беш таёқ зарбидан Садриддин Айний чалажон ҳолда ётибди. Назрулла Лутфий унга оввора. Бир вақт эшик очилиб, 15-16 ёшлардаги ЎСМИРни қалтакланган, афтода ҳолда келтириб ташлайдилар.

АЙНИЙ

(инқиллаб)

Ёраб, ҳали бола-ку

(маҳбусларга)

Унга қаранглар
Қулоғига бўйра босинг, тўхтасин қони
Сўнг оёқ-қўлларин уқаланглар.

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

Гуноҳ қилишга улгурибдими
Қулоғига мих уришган, номардлар?!

АЙНИЙ

Бунча болаламаса
Жохилларнинг кўнглидаги гардлар.

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

Сўзингизга яқин бир гапни менга,
Саҳбо ҳам айтганди хуноби ошиб.
Ўз хоинларимиз сабаб барига
Ётлар ҳийласига қолсак бош қашиб.

АЙНИЙ

«Ўз хоинларимиз» - топиб айтибди,
«Ётлар», дея кимни назарда тутган.
Ақли гулханидай эди дил ўти,
Чунки, у Дониш «йўл» лардан ўтган.

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

О, Дониш йўллари...

Наҳотки, биз унга бегона

АЙНИЙ

Шубҳа йўқ, ахир

Оқил бўлсак тушармидик зиндонга.

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

(оҳ тортади)

Тушингни айтгани кўлмак сув ҳам йўқ,
Бандиларнинг фарқи йўқдир девордан.
Оқаётган қонинг барини билар,
Кетаётган жонинг огоҳдир сирдан.
Зиндон - маърифатнинг манзили гўё,
Ҳақиқат тутқундай жазони кутар.
Ўша кун тонг ўта қайғули отди,
Билардик, Саҳбо орамиздан кетар.
Саҳбо-унутилган юрт каби ғамгин,
Кечаги тушига топганди таъбир:
«-Мени дарра эмас, кутмоқда жаллод,
Юпатманг, алдаманг, тилангиз сабр. -
Айтиб ўксинарди, - Аркни йиққудек,
Оломон тўпланган, бадбин оломон.
Улар ниқоб кийган қонхўрга эмас,
Нигоҳидан тошлар отар мен томон.
Нима гуноҳ қилдим уларга, дея,
Ич-ичимдан йиғлаб боқдим кундага.
Кунда Дониш чехрасига айланди
Ёраб, ҳайрон боқиб қолдим «уста»га.
Устознинг юзига юзимни босдим.
Унинг дунясига ўтиб бўлганман.
Қаршингизда турар фақат суратим
Мен аллақачон ўлганман...»
...Кўзи йўғу титрарди Саҳбо
Сўзлари учарди донама-дона.
Золим ва кўрқоқлар бор Бухорода
Қийинмас ўлимга бормоқ мардона.

АЙНИЙ

Бир гап айтсам ишонасанми?
Ҳамдардликка келга бизларга устоз.
Ул зот тушимиздан, хотирамиздан
Кўнглимиздан туриб бермоқда овоз.
Рухий далда учун биз билан яшар,
Ҳушёрликка чорлар: «Замон муттаҳам»
Бугун жазо пайти таъсирларини
Ўтказдилар Дониш «келиб» менга ҳам.

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

Ажаб?

АЙНИЙ

Обхонадан олиб чиқдилар судраб,

Хатто кўзларимга қаролмасди кун.
 Жазолаш учун зиндондан чиқдим.
 Оломон чашмида ёввойи учкун.
 «Айний шуми?», - дея сўрди кушбеги,
 Шу, деди амалдор, чала муллалар.
 Аммо бир овозни эшитиб қолдим
 У, Айний эмас, деб юборди, дўстлар!
 Қарадим, қаердан келар бу нидо,
 Яйрадим, бу кимнинг сирли ўтинчи.
 Кўзим тушди охир - Донишни кўрдим
 Ёнида мен суйган дилгир дуторчи.
 Сўнг Дониш сиймоси йўқолди бирдан
 Дуторчининг эса кўзлари манда
 У билан Донишдан суҳбат қургандик
 Танбеҳ олганини айтди ўшанда:
 «-Ўзни элга яқин олганинг яхши
 Ўйлайсан улар-ла бўлмоқлик осон.
 Ҳофиз бўлсанг ҳар даврадан маъни топ,
 Саройга чорлашса бормас эмишсан.
 Ахир, амалдорлар орасида-ку
 Тарбиянга муҳтож бўлган нодонлар...»

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

Ҳофиз кўнглидаги куй - виждонидир,
 Буни сезишмаган бошқа инсонлар.

САДРИДДИН АЙНИЙ

Жазо лаҳзалари келгунча етиб
 Дуторчи кўзидан Дониш кетмади.
 Ҳофиз сиймосида туриб менга ҳам,
 Танбеҳ берганини ҳеч ким сезмади?!

ЎСМИР

(Ўзига келиб)

Аҳмад Дониш деяпсизларми?
 Биласизми уни?!

АЙНИЙ

(Лутфийга ҳайрон қарайди)

Донишни биласизми?

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

Донишни биласизми? Бундай савол
 Ажаб, шундай оғриқ ичра тугилса?!

АЙНИЙ

Бу не ёмғир? Қақроқ лабларни кўзлаб
 Армон эҳтиёжи учун ёғилса?!

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

(Ўсмирни кўл учида кўрсатиб)

Бу боланинг исми Бўрон, ҳойнаҳой
 АЙНИЙ

Йўқ, йўқ, зулмат бағрин ёрган бир яшин
 Исминг нима? Нега жимсан, ҳой...
 Қизиқ-да, ўйлатиб, туришинг.

ЎСМИР

Нега ундай дейсиз?

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

Биз билмаймиз, уни гарчанд кўрганмиз
 Тўғрироғи бунга иқромиз энди.
 Яшинсанки, би-ир ёришди тунимиз,
 Бўронсанки, ҳар шохимиз силкинди.

АЙНИЙ

Сени нима учун олиб келишди,
 Айт-чи, ўғлон, нечун тушдинг бу ҳолга?

ЎСМИР

Йўлдан кайтаришди,
 Борётувдим ўқиғали Истамбулга...

АЙНИЙ

(бош кўтариб)

Ўқишни ихтиёр қилганинг учун
 Қамашдим, тўқишдим қонингни
 Ёраб, қандай замон, бу замон
 Нокасларни енгса нокас найрангги.
 Токи обхонага келгунча етиб,
 Мени ҳам урдилар, сўқдилар боз-боз.
 Кушбеги турарди ўғилчаси-ла
 Кўзидан, сўзида таниш ҳақорат.
 Отага кўшилиб, бола ҳам урди
 Зарбдан йиғламадим, дард этди ғорат.
 Мен-ку, ризким қолган бўлса яшарман,
 Авлодларга етар бу ҳол рўйи-рост.
 Фақат алам қилар амалдорлардан,
 Боласига ғазаб қолмоқда мерос.
 Кўчада бир ЎСМИР муштин тугса-ю
 Тутқунда бошқаси меҳрини тутса?!
 Ҳазаб озодликда, муҳаббат банди,
 Бу не зўрлик, руҳга ожизлик етса?!

ЎСМИР

Узр, бузиб кўйдим асабингизни
 Кўрган бўлсангиз агар Донишни
 У киши ҳақда
 Гапирсангиз, девдим, билганингизни.

АЙНИЙ

(ўйланиб)

Донишни биласизми?

(бир воқеани хотирлайди)

II КЎРИНИШ

Мир АРАБ мадрасасининг пешқадам
 мударрислари босиқ қадамлар билан ўзаро
 суҳбатлашиб борадилар. Тўққиз яшар Садриддин
 истар-истамай уларга эргашган.

САДРИДДИН АЙНИЙ

(ўйлайди)

Кузатаман уни ўз оламимда:
 Индамай устингдан куларди гўё.
 Бизни ваъдаларга буркаб ташлаган,
 Дониш дунёсига сиғмаган дунё.
 Қараса - қарашининг ўзи кифоя
 «Айбимни билибди» ўйлай бошлайсан.
 Эгик бошида бор бир олам маъно
 Сокин қарашлари ичра яшайсан...
 ... Ўзи қайсисидан чиқди бу таклиф:
 «Дафъатан уйига кириб борамиз
 Суҳбат-ку, майли ўзига сийлов
 Қандай меҳмон қилар би-ир кўрамиз»
 Домла зиндиқ бўлса булар айтгандай
 Уйига боряпмиз нима сабабдан?!

(Олдинги ҳамроҳига қараб)

Уни қаранг уч кун таом емагандай
 Лабларини ялаб қўяр шу тобдан.

Кофир эмиш Дониш булар наздича
Дутор ҳам чалармиш вақтин йўқотиб.
Унда бу муллалар нима қиларди
Ўз ихтиёри ила гуноҳга ботиб?!

*Кутилмаган меҳмонлар таниш ҳовли остонасига
етдилар. Уларни хизматкор ичкарига бошлаб кирди.
Дастурхонга олдин қанд-курс, тут, майиз қўйди. Сўнг
тухумбарак олиб кирди.*

АЙНИЙ

Таънали эмасми ҳар қандай таъма,
Нега, нима учун қўшилиб келдим.
Хизматкор гарчанд содда, беминнат,
Дастурхонга боқиб ўзимни «едим».
Тавозеъни кўринг, меҳрни кўринг,
Гап нон-тузда эмас, инсон қадрда.
Мана тухумбарак, мана тут, майиз
Емайманми, келдим қорин дардида?!

БИРИНЧИ МУДАРРИС

(хизматкорга)

Маҳдумнинг ўзлари кўринмайдилар?
ИККИНЧИ МУДАРРИС
Уйда йўқмилар?

ХИЗМАТКОР

(эшитмаганга олиб)

Меҳмон нега тотинмайдилар,
Бизда дастурхондан тортинмайдилар?!

БИРИНЧИ МУДАРРИС

(истеҳзоли)

Мезбон кўринмайди, десам жавоб йўқ,
Уйда йўқми, бетобми ёки.

ХИЗМАТКОР

Ие, нега касал бўлсин, иймонли одам
Эснатар-а нафасингиз юки.

ИККИНЧИ МУДАРРИС

Кўй, нима қиласан маҳдумни сўраб
Эркак одам уйда нима қилади?!

ХИЗМАТКОР

(хаёлдан кечиради)

Ажаб, сўраш йўлларини билади
Ёнидагин чақирару тартибга
Айёрона кирар кўнглингга аста.

(Иккинчи мударрисга)

Сендан кўра ўктам экан ҳамроҳинг
Дангал жавобим шу: Хўжамиз уйда!

БИРИНЧИ МУДАРРИС

Уйда?

ИККИНЧИ МУДАРРИС

Уйда бўлсалар, бетоб бўлмасалар
Унда...

БИРИНЧИ МУДАРРИС

Яхшироқми, дейман, хайрлашсак...

ХИЗМАТКОР

Ҳеч бир меҳмон келиб уйимизга
Ҳали бирор марта ранжиб кетмаган.
Қарши бормаи яхшигина удумимизга
Сухбатлашинг, кўп-ку, ўтган-ўтмаган...

ИККИНЧИ МУДАРРИС

Сиз бизни калака қилаяпсиз, ёки
Менсимай қўйганлар бизларни Дониш.

Уйларига меҳмон келса, ҳаттоки
Улар ўйида бўлмаса сўрашиш.
Жилла қурса девордаги осиглиқ
Танбурни олмабсиз кўздан панароқ.
Мана, бу расм-чи, одам сурати-ку
Ҳайфе бизга, кофир биздан яхшироқ.

АЙНИЙ

(мийиғида кулиб... ичида)

Танбур, расм мударриснинг кўзига
Энди кўриндимми, дейман...

ХИЗМАТКОР

Энди, иним, газаб отига минманг,
Ташрифингиздан мана мен мамнунман.

БИРИНЧИ МУРАССИС

Маҳдум-чи, маҳдум хурсанд эмасми?

ХИЗМАТКОР

Яна ўша савол, сўраманг буни?

ИККИНЧИ МУДАРРИС

(Айнийни кўрсатиб)

Ким бўлдик шу боланинг олдида, а?
Йўқ, айтинг-чи, мажбур қиламиз сизни
Маҳдум қани, чиқсинлар, айтинг?!

ХИЗМАТКОР

(ноилож ўрнидан туради)

Меҳмон амри вожиб. Не иложим бор?
Майли, етказайин талабингизни.

Сўрайинчи, нега чиқмадилар,

Балки, билиб келарман «айбингизни»?!

(ичкарига криб кетади)

БИРИНЧИ МУДАРРИС

Нима керак эди бизга чиқиши
Турқиға ҳар ким ҳам бера олмас дош.

АЙНИЙ

(ичида)

Мен шу одамларга бўлдимми йўлдош,
Сухбатин истайман Донишнинг, аммо
Ҳозир чиқмасинлар, ўзинг эт карам
Бу даврада кўрмасинлар мени,
Ўзинг фаросатли, ўзинг мукаррам?!

ХИЗМАТКОР

(ичкаридан чиқиб келади)

Азизлар, қандайсиз? Вақтингиз чоқми?

Болиш бечорани қўйибсиз ёлғиз.

Гуруннга, кулгига чоғлангиз оғиз.

БИРИНЧИ МУДАРРИС

Чиқмадилар денг! Тушундик, бўлди!

ИККИНЧИ МУДАРРИС

Балки, сабабини билиб кетармиз

ХИЗМАТКОР

(жаҳл билан)

Мужмал одам экансиз, рости

Айтганингиз каби

Кофирдан ҳам баттармиз.

Одам деган бўлмас майдагап, зикна

Англаб етдингизми, кетинг индамай.

Мени ҳам хижолатга қўйманг-да, ошна

Ахир, сизлар каби ожиз бандаман?!

БИРИНЧИ МУДАРРИС

(айёрлик билан)

Энди бундай. Хизмат қилдингиз, раҳмат,
Ўзни тутишингиз мезбонларга хос.
Билсак бўлди, маҳдум нега кўринмадилар
Гапириб юрмаймиз, айтинг, илтимос.

ХИЗМАТКОР

Айтмай илож ҳам йўқ, энди ўйласам,
Гарчанд омонат гап эмасди илло.
Бўлмаса эшитинг, ташрифингиздан
Албатта маҳдумнинг хабарлари бор
Айтдиларки, муддаоларини бажар
Қоринларин обдон тўйдириб юбор.

БИРИНЧИ МУДАРРИС

А-а?

ИККИНЧИ МУДАРРИС

Бу қандай гап?

АЙНИЙ

(уларга қараб жилмайиб кўяди)

III КЎРИНИШ

*Зиндонда бандиларнинг оғриқли кулгилари
эшитилади. Айниқса, ЎСМИР дардини ҳам унутиб,
«хо-хо»лаб юборади.*

АЙНИЙ

Дониш кишиларга таъсир этишнинг
Мингдан бир йўлини ишлатган чоғи.

(Ўсмирга қараб)

Китоблари ҳам, ўқиган бўлсанг
Киноянинг ўчоғи...

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

Мен ҳам эшитгандим, Исо Маҳдумдан
Бир базозга ҳазил қилганларини

ЎСМИР

Улар ким?

Эшитмаган эканман номларини?!

АЙНИЙ

Дўстлари, Донишнинг маслақдошлари
(Назрулла Лутфийга)

Мулла айтинг, қайси гап экан?

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

Устоз инсондаги қадр-қимматни,
Ҳар қандай ютуққа пойдевор билган.
Бу борада тойган толиб бўлса ҳам,
Аямай, тадбир-ла устидан кулган.

АЙНИЙ

Хўш-хўш...

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

Дониш суҳбатига борган иккиси,
Бу гурунг - кўнгилга давлат.
Фафлат ўғирлолмас фурсатни бу дам,
Қадрсиздир бунда бойлик ва савлат.
Дониш ёзмаларин ўқиркан хушҳол,
Базоз бир ўринда тўхтатди уни.
- Оқил ва донолар, - дебсиз, - тарихда
Муносиб мансабга кўтарилмади...
Қиёс қилинг ўзингиздан ҳамиша,
Куни бўйи уйда ўқиб ёзасиз
Мол-давлат изидан қувмасдан, қандай
Даража мансабни хаёл қиласиз?

Дониш киноясин яширди атай,
Қўл келди нуроний чехраси бунга:
«Дўстлар, сизларга бир хизматим бордур
Ёрдамингиз керақдир менга.

Икки терагим бор бўйига етган,
Ўзим ўтказганман, ўстирдим ўзим.

Тагин ўзим кесай, ярасин корга
Қўллаб юборасиз ҳаққи нон-тузим.

Исо Маҳдум турди: «Қон юришади».
Базоз минғирлади: «Майли, бошладик».

Дониш ҳозирлагач анжомларини
Базозга аррани тутди: «Ушладик».

Бир томонда Дониш, бир томон базоз,
Худди беллашгандай арра тортдилар.

Кеч кирай деганда тугади иш ҳам,
Толиққанча уйга кирдилар.

Мулло Маҳдум зимдан қарар устозга
Базоз олиб қочар кўзин негандир:

Дониш деди: дилингизни ўқидим
Қарашингиз кўнглимдаги юкимдир.

Хизматкор турганда нега энди биз,
Бу ишга қўл урдик, дея ўйлайсиз.

Билсангиз суҳбатнинг давоми бу иш,
Терга ботганингиз - фикрингиз.

Ишдан ҳам қочмоқчи бўлдингиз қанча,
Кўйиб юбормадим, атай қилгандим.

Чидолмай аррани неча-неча бор,
Маҳдумга бердингиз-билгандим.

Китобга берилмай, оғир иш қилмай,
Мол топиш йўлида овворадурсиз.

Ҳаёт савдолари аксини топган,
Бир фикримга тагин қарши чиқасиз.

Гап сиздаги мансаб, даражаларнинг
Беқийматлигида эмас, дўстгинам.

Оқил ва донолар истамас буни...
Игнанинг кетидай фикри торгинам».

Дониш тадбиридан таъсирланди у,
Дилдаги аламин шундоқ билдирди

Бир пиёла чойни ичиб бўлмасдан,
Базоз узр сўраб ўрнидан турди.

Базозни кузатгач Музтариб секин,
Гапга солмоқ бўлди Маҳдумни алҳол:

- «Суҳбатни тўхтатиб нега тўсатдан
Терак йиқишга ўтдик, бу не ҳол?!»

Не деса деганди базозга Дониш,
Қандай гапиради ортидан унинг.

Ўсал қилди Музтарибнинг ўзини
О, ибрати яхши бўлди шу куннинг?!

Маҳдум кулди: «Сендан хафа бўлгандим
Таъсирлангин, дея қўлладим чора.

Олиб кетиб уни шу кўйга солдинг
Куни бўйи терга ботди бечора?!»

АЙНИЙ

Ҳа, қандай топқирлик, қандай донолик
Бу иш келмас ҳар кимнинг ҳам қўлидан.

Ҳаётда осонмас тадбирли бўлмоқ
Эргаштирмоқ яна кўпни йўлидан.

Бу - ҳикматнинг ўзи?!

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

Дониш деганлар-ку: «Билсанг
Мол-дунёни танимасанг шириндир
Нақадар аччиқдир уни танисанг».

ЎСМИР

Ўзини билмаслик ҳақида мен ҳам
Бир масал биламан, айтиб берайми?

АЙНИЙ

(Назрулла Лутфийга)

Чопонимни олиб устини ёпгин.

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

(унинг олдига бориб)

Оёқларинг муздай, ука, ўрайми?

ЎСМИР

Йўқ, йўқ. турсин елкаларида
Уринтирманг, қўйинг, тузукман бир оз.

АЙНИЙ

Бўлмаса айт, ўғлим

Бир дардингни ёз...

ЎСМИР

Сахро - ташна англолмас тилсим,

Қум - ҳаётнинг унга бир шарти.

Унда жон бераётган туя,

Тушида сой бўйида яшарди...

... У уйғонди, ўзига келди,

Ўша сахро, қум қизиб ётар.

Қулоғида таниш шовқин,

Бу не экан, энсаси қотар.

Ўлишга ҳам қўймайди бу дард,

Кам эди шу қулоқ оғриғи.

Тирик жонми гимирлаётган,

Нима бўлар энди бу ёғи?

«-Кимсан ўзи, - сўз қотди ҳолсиз, -

Мендан нима истайсан, ахир?!

Қулоқдан чиқ, йўлингдан қолма

Тушунсанг-чи, аҳволим оғир.

Мадоримни олган барханлар

Ўрқачимда жон берди эгам

Манзил, о, биз кўзлаган манзил

Буюрмади иккимизга ҳам.

- Хабарим бор, - чиқди бир овоз, -

Огоҳ бўлиб келдим баридан.

Аmmo ким ўлган, ким ўлмаган,

Билиб бўлмас экан ичкаридан.

Йўлга чиқар пайтингда зимдан,

Қулоғингга кириб олганман.

Тур ўрнингдан, яшашим керак,

Қайга боришингни билганман.

Жуда чанқаб турибман, жуда

Ўзимга хос чиқмади бошинг.

Афсус кўзларингдан эмас,

Қулоғингдан оқсайди ёшинг?!

АЙНИЙ

Сахро - ташна англолмас тилсим...

Яхши мисра. Сахро - армон тимсоли.

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

(эшикни кўрсатиб)

Эшик ортида хушхоллар

Айтилган ҳашорат мисоли.

АЙНИЙ

Кўпи кўринмайди, беркиниб олган

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

Амирнинг қулоғи тўла ҳашарот,

Балки, бордир бизнинг қулоқларда ҳам.

*Эшик шарақлаб очилади. Бир неча сарбозлар
кириб келадилар. Уларнинг бири бақиради.*

САРБОЗ

Мулло Назрулло! Иани, чиқ!

Нав,ат сенга етди!

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

(чиқа туриб истеҳзоли оҳангда ўқийди)

Эй, кибрини қурол айлаган беор,

Қуръоннинг «дили»да шундай ҳикмат бор:

Ўртача юргину овозни паст қил

Одамлар эъзозин доим ҳавас қил.

Одобла сўзлаган гўё чалар соз.

Эшшаклар овози энг ёмон овоз?!

(уни калтаклай-калтаклай олиб чиқадилар)

IV КЎРИНИШ

ЎСМИР

(ёлғиз қолишгач)

Дониш бориб келгач Ўрусияга

Бир қанча дашномда қолган, дейдилар.

АЙНИЙ

Ҳар бир халқнинг бордир маданияти,

Деган хулосада кўп эл кўрдилар.

Ташриф сабабини хизмат бурчимас,

Асл мақсадидан изламоқ лозим.

Петербурги ҳақдаги шеърини шарҳидан

Ҳайратларга қолганман ўзим.

Устоз ҳам бизларга, ҳамда русларга,

Хос бўлган танбеҳни айта олганлар:

«Адолат билан мулк обод эрур,

Адлсиз киши тахтдан ташланур.

Адлсиз жаҳонни тута олмагай,

Агар тутди эрса, узоқ турмагай».

ЎСМИР

Адлсиз жаҳонни тута олмагай?!

АЙНИЙ

Бизда унга қулоқ соларми эди,

Ўз элин хўрлаган амирлар, беклар.

Яхшиямки, бордир тилда рамзлар,

Яхшиям, йўлидан қайтмас юраклар.

ЎСМИР

Хўш, энди инқилоб юз берди, дейлик

Халқимизга қандай рўшнолик етгай.

АЙНИЙ

Агар ўз уйингда йўқса ҳаловат,

Киши уни албат кўчадан кутгай.

Назруллони олиб кетдилар ҳозир,

Етмиш беш даррадан ўлаёзар у

Қайтгач, унга қалам, давот тутайлик

Авлодларга қандай мактуб ёзарди.

Албатта аламин ошкор айлагай

Адолат ҳақида ёзмайди бир гап.

Аслида биз нима истаган эдик:

«Имкон қўлингдами этагингни ёп».

Айт, айт-чи, биз учун қандай йўл қолган
Жисмимизни халос айлаш ўйимиз.
Орзу сарсон, маслак афтода бир ҳол,
Бухородан қочмоқ истар руҳимиз.
Фақат минорадан азон айтмоқлик,
Дониш айтганидай ислом қадрими?
Оддий мато, ахир, бошдаги салла
Ахир, жисми-жони - одамнинг ярми?!

ЎСМИР

(кулиб)

Ажаб, энди бизни қутқаради ким?

АЙНИЙ

Остонада турган ётлар-да, ўғлим.

ЎСМИР

Демак, сўнги йўлимиз...

АЙНИЙ

Ён бермоқ... Бу ҳам бир ўлим!

ЎСМИР

Демак, олдин шаҳид бўлганлар
Фано топибдилар биздан аълороқ.

АЙНИЙ

Яшамоқлик учун яна бир имкон:
Ёзмоқ, илм олмоқ давлати ҳам бор.
Агар шу давлатга фуқаро бўлсак,
Бизни тушунгайлар, бўлгин умидвор.
Ҳисобга олмоқлик даркордир аммо,
Кўча учун гап бор, бор уй учун гап.
Моҳиятин топар авлодлар бир кун
Ноўрин айб топиб, юрмаслар қарғаб.
Дониш сўфиларнинг бир ҳикматини
Қаламга олмаган бекордан бекор.
Бир одам чўмила туриб будоққа
Шўнғиб чиқибди-ю топибди озор.
Кўрибди ўзини ўтли сахрода
Бола-чақа қилиб яшабди унда
Йиллар ўтиб сувга тушганида боз
Пайдо бўлган эмиш аввалги жойда?!..
...Аввал нима дедик, энди не дермиз
Бахтимиз бутунми ва ёки ярим.
Умрбод илҳомнинг имконидамиз.
Бошга тушгани шу, азиз жигарим?!

V КЎРИНИШ

*Эшик очилиб, Назрулла Лутфийни бир аҳволда
келтириб ташлашади. Айний ва ЎСМИР унга
яқинлашадилар.*

АЙНИЙ

Ўзингни тут, дўстим, ўтиб кетади.

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

Энди одам бўлмасам керак.

ЎСМИР

Ундай деманг!

(ийғлайди)

АЙНИЙ

Яшайсан, бақувват сендаги юрак.

НАЗРУЛЛА ЛУТФИЙ

(алаҳсираб)

Тушимми, ўнгимми, чойхонадаман
Ўтмишдаги дардлар гўё чанқовуз.

Ажаб, Дониш келганмикан бу ерга
Маҳдумни кўрганми Лаби ҳовуз.
Йўқ, сўзлай олмайсан сира маконни
Ахир, одамлар-ла мухит жонланар.
Сухбатда гийбатдан ошолмас кимдир,
Кимдир чой устида фақат ўйланар.
Ана у даврани кўринглар, гўё
Ҳеч ким йўқдир гўё улардан ўзга.
Сухбатлари кулги, ўзаро шовқин,
Турқлари ҳам совуқ кўринар кўзга
Шу пайт бир чол кириб келди афтода,
Келди-ю кимсасиз катга ўлтирди.
Ҳатто чойхоначи унга бепарво
Чойни чолнинг ўзи дамлаб келтирди.
Шошиб чой ичди-ю турди ўрнидан,
Чамаси шовқинга чидай олмади.
Биздан бир оз узоқлашган ҳам эди,
Кўтарилди ул даврада бир кулги...
Бир кулгики, одам бундай кулмайди,
Бир кулгики, арвоҳлар кўнгли яро.
Маломати етар ажодларга ҳам,
Бир кулгики, кечирмайди Бухоро.
Дейлик, Дониш бўлса чолнинг ўрнида
Қайтарди бегумон ортига шу кез.
Бу бефарқ тўдага нималар дерди,
Ёраб устодимнинг руҳини етказ.
Ана чол, Донишга айланди ана,
Ана у ортига оҳиста қайтди.
Деди: «Нега, нима учун кулдингиз
Не қасд бу, мендан не хатолик ўтди?
Олимлардай кийинмадим - айбимми,
Жоҳилга хос важоҳат йўқ - нетайин.
Истасам, кимхоб тўн кияман ҳозир,
Белбоққа пичоқ ҳам осимим тайин.
Ҳеч кимнинг ҳаққига тикмаганман кўз.
Элга ҳам сиз берган ошни берганман.
Шукрим, кўрмадим юз қароликни.
Айтинг, қай жиҳатдан сизлардан камман?!
Фараз айланг, мен жонимдан тўйганман,
Ўзимни осгани йўл олдим нотоб.
Туюлар - кулгингиз ҳақорат, таҳқир
«Ўлганинг яхши-ку» дейилган хитоб?!
Кимнидир камситмоқ шарт бўлса агар,
Агар қасд айлаган бўлсангиз шунга.
Дилингизда қолсин бор иллатингиз.
Уни ошкор этманг буларга... менга...
Дунё кўпнинг дарди билан дунёдир,
Дуо кўпнинг қадри билан дуодир.
Ҳар одам одамдан дуоталабми
Эъзоз баримизга бурч, муддаодир?!
...Кўнглимда кўринди, гапирди Дониш,
Чунки, руҳи дилим қамраб олганди.
Яна ўша шовқин, ўша одамлар
Чол-чи, чойхонадан кетиб бўлганди?!
(Мулло Назрулло Лутфий жон беради)

МАЪНАВИЙ МУСАФФОЛИК ТАЛҚИНИ

Бир томчи сувда қуёш акс этади. Шоирнинг мисралари ана шу қатра хусусиятига эга бўлиши зарур. У ўз бағрига дунёнинг дардлари, ташвиши, зафари, кураши, интилиши, одамзоднинг турли-туман истакларини сиғдира олиши керак. Шундай юксак вазифалар, башарий муаммоларни ҳал этишда қатнашишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган шоир Асқад Мухтор "Ярим тундан кейин" номли шеърида шундай ёзади:

*Ярим тундан кейин ўрнимга ётсам,
Қонимнинг уриши бермайди уйку.
Узоқ аждодимнинг овозидир бу —
Галир,
галир,
галир,
ҳаётсан!
Мен ҳам бир вақт қон бўлиб қўлирсам,
Тинглайдиган одам бўлармиким,
Англайдиган одам бўлармиким —
Юз йиллардан кейин мен ҳам галирсам?
Тинглайдиган бўлса, хўп эди,
Сўрайдиган галим кўп эди:
— Борми ҳақиқатга ҳамон ташналар?
— Одам юлдузини кўкдан уздимми?
— Боғлар кўкми?
— Тиниқми чашмалар?
— Қизларнинг ибоси ээгуми?*

Мана шундай руҳиятни тафтиш қилувчи шеърда Асқад Мухтор маънавий мусаффоликни улуғлайди, ҳамма нарсада яхшилик, гўзаллик, поклик, нурнинг тантанасини кўришни истайди. Богни кўклигича, чашмани тиниқлигича, қизлар ибосини ээгу, маъсумлигича кўрмоқ истайди шоир кўнгли.

Асқад Мухторнинг сўнги йилларда яратган шеърлари ўзида чуқур фалсафий-интеллектуалликни намоён этганлиги билан ажралиб туради.

Баъзи шеърлар бўлади: бир марта ўқиғач, ўқишга ҳожат қолмайди. Лекин Асқад Мухторнинг бир шеърини ўқиб қувонсак, кўксимиз сурур ва ифтихор туйғуларига тўлса, иккинчи бир шеърини ўқиб хаёлга толамиз, инсон дардларига ошно бўламиз. Шоирнинг "Мен дунёга келиб дунё орттирдим" туркумидаги шеърлари қизгин фикр кўзғотади. Унинг "Умр нега ширин?" номли шеърида қувончли, алам-армонли хотиралардан, инсон ҳаётининг қайта топиб бўлмас йўлларида, манзилларидан баҳс очилади.

*Қайта кўролмадим етим ҳаётимда,
Сира унутмадим бир онни лекин:
Устозимнинг қаттиқ кўзларида
Ота меҳри кўриб йиғладим секин...*

Самимият барқ уриб турган, "бир умр излаб", кўмсаб ўтадиган олтин лаҳзалар ҳаёлидан йўғрилган бу мисралар, чинакам руҳий лавҳалар замирида ҳаётбахш зиддият мавжуд. Устоз кўзларида "ота меҳри"ни кўриб, "секин йиғлаш" нималигини ҳар ким қис қилавермайди. Шоир қахрамонининг ээгу армони, ҳеч нарса билан тенглаштириб бўлмайдиган қалб хотироти ўзининг табиий зиддиятлари билан маъноли ва қимматлидир. Шеър ўқувчини ҳаётга теран кўз билан қарашга ундайди.

Шоирнинг талайгина шеърларида умрнинг ўткинчилиги, лекин шу ўтар-кетар умрда буюк ишларга улғуриб қолиш кераклиги ҳақидаги фикр ётади. Хусусан, "Тонлар иссиз ўтди" шеърида ҳам лоқайдлик қораланади. "У" сокингина, осонгина умр кечирди. Уни "Висол орзиқтирмас, ўртамас ҳижрон", қувонч, муаммолар, жасоратлар жиндақ ҳайратга сололмади. У "ҳаёт лаъзатини шимиб ётди". Улим ҳамиша ногаҳондир. У бирдан мударш ўлим билан рўбарў келиб, даҳшатли азобда қолди:

*У азобда қолди, даҳшатга тушди:
"Улим нима ўзи, одамзод?!
Наҳотки, у ёки тубсиз зулмат бўлса,
Наҳотки, наҳот..."*

Ҳақиқий шеър шоир қалбининг пок бир гўшасида дунёга келиб, ана шу покликни бошқа қалбларга ҳам юқтиргувчи, поклагувчи бир хилқат. Шу боис ҳақиқий шеърни шунчаки ўқиб бўлмайди, шеърда тажассум топган туйғуни қалбимизга

кўчиришдан олдин унинг учун у ердан пок бир жой ҳозирламоғимиз лозим. Йўқса, шеър ҳеч қачон қалбимизга инмайди.

*Ўтмиш узоқ
Келажак яқин.
Кун кунга фарзаңдир, кун — кунга ворис.
Ҳозиргина ўтган дақиқанг сенга
Умринг сўнгидаги дамлардан олис.*

"Вақт" шеърдан келтирилган парчада ҳам ҳаёт, умр, инсонийлик, дўстлик қадрини улуғлашга даъват этилади, одамзоднинг вақт олдидаги, виждон олдидаги бурчдорлик туйғуси англатилади. "ҳозиргина ўтган дақиқа" сира қайтариб, босиб бўлмас манзил бўлиб туюлади, қалбда иссиз йўқолган, бенаф ўтган дамларнинг аламини янгилайди. Мисрадаги мазмун салмоғи бизнинг маънавий дўстимизга айланади.

"Қасал бўлиб" шеърида ўз қилмишлари қурбони бўлган, худбинлик қобилига ўралган, мақдуд, маънавий қашшоқ кимсалар фоже қисмат эгалари сифатида талқин қилинади:

*Қасал бўлиб қолди бозорчи кўшним,
Кун-тун шифтга қараб ётади беҳол.
Илгарилар пайт тополмас эди,
Энди ўй ўйласа, вақти бемалол.
Кўз олдига келар бутун ҳаёти,
Дард алам зирқироқ солар илигига.
Уксиб, ҳаёлида қайтади баъзан
Ёшлигига, болалигига...
Бир нима йўқотган одам шунақа
Изига қайтади олиб ҳавотир
Лекин кўшним энди топмас йўқотганини,
Чунки йўқотгани — умр, ҳаётдир...*

Шеърда ҳаёт, зое кетган умидлар учун ачиниш ҳисси устувор. Одам боласи жиндақкина меҳрға интиқ, эътиборга ҳамиша муҳтож. ҳаётда бахт ва ғам, нур ва соя ҳар доим ёнма-ён. Ноҳақлик, меҳрсизликдан киши катта жароҳат олиб, умидсизланади. Шундай пайтларда нима қилиш керак?

*Бирон сабаб билан жонидан тўйиб,
Умидсизлик солганда соя,
Бундай пайтда кўл керак эмас
Бир ширин сўз унга кифоя.*

"Кўнғил" шеърдан келтирилган парчада ёнимиздаги одамларга, уларнинг тақдирларига бефарқ, лоқайд бўлмаслигимиз, "бир ширин сўз"ни лозим пайтда синиқ кўнғилдан дариг тутмаслигимиз кераклиги таъкидланади. Кўрдингизми, кўнғил олиш учун катта жасорат талаб қилинмас экан, бор-йўғи "бир ширин сўз унга кифоя".

Умид аталмиш ҳаётбахш туйғу мавжуд. Бу туйғу инсон йўллари эркин юлдуздек нурлантириб туради, порлоқ келажак сари илҳом бахш этади. Шу боис тўқсон ёшли мўйсафид ҳам умид ва ээгу ниятлар билан ерга ниҳол қадайдди, инсон тугаётган кунни кузатаётди, эртага отажак тонгини ўйлайди.

Асқад Мухторнинг "Телба дарё" номли шеъри бор. Унда биз ҳаётга чанқоқ қалб садоларини тинглагандек бўламиз:

*Сен йиғлаб тинглай бил умр қувида
Яланғоч шохларда ел ноласини,
Рембрантдай ўқи инсон юзида
Шафқатсиз ажинлар йилномасини.
Қайқаллар сўзлайди инсон бахтин, дардин,
Инсон ўйда, инсон меҳнатда
Мен бўлсам яна бир ҳайкал ишлардим,
Мангулик бир ҳайкал: Инсон ҳайратда!
"Инсон ҳайратда!" Бу ҳайкал гўё шоир қалбининг тажассуми*

бўлиб намоён бўлади кўз олдимизда. Биз эса ушбу шеърларни ўқирканмиз ифорини йўқотмаган атиргул каби бир умр ҳайрат туйғусини йўқотмаган шоир қалби олдида ҳайратга тушмасликни имконини топмаймиз.

Дамир Тўраев,
филология фанлари доктори,
Саодат МУМИНОВА,
Қарши ДУ аспиранти.

Абдуқайюм ЙЎЛДОШ

ТИМСОҶНИНГ КЎЗ ЕЎШТАРИ

(Давоми. Боши ўтган сонда)

V

Ҳар кимнинг гўри бошқа.

Бировнинг ҳаётига хўжайинлик қилишдан худонинг ўзи асрасин. Зеро, у дунёдаям ҳар ким ўзи учун жавоб беради. Кимнингдир ҳаётини тузатиш, таҳрир қилишга уриниш эса, менинг назаримда, дуппа – дурустгина ишлаб турган бош мияни омбур билан очиб кўришга баробар.

Аммо Саломат опамиз бу борада ўзгачароқ фикрда эди. Чунончи, кимгадир чин кўнгилдан, беғараз ёрдам бераётганлигини ҳис қилиб туриш опага дармондори каби бемисл куч – қувват, қудрат бағишларди. Бу туйғудан мосуво чоғлари опа саломатлигидан нолиб “оҳ – вой” қилишга тушар ва, дарҳақиқат, ҳафта ўтар – ўтмас кўрпа – тўшак қилиб ётиб оларди. Айни чоғда опа миясига ўрнашиб қолган ўжар бир эътиқоддан келиб чиққан ҳолда ким учундир қилаётган барча ишларининг буткул савоб эканлигига мутаассибларча ишонар, бу борада шубҳа билдирган кимсани биринчи рақамли душманига чиқариб қўяр ва мазкур душманга қарши, айтиш мумкинки, тиш – тирноғи билан курашарди. Бунақалар бир ёпишган жойига қаттиқ ёпишиб оладилар, “Ўлдирсанг ўлдир – меники тўғри” деб тураверадилар. Энг асосийси, опада ўзидаги собит эътиқод воситасида – аёнки, ҳар қандай эътиқод ҳурматга лойиқ! – баъзи бировларга таъсир кўрсата олиш, уларни ўз ҳукмига ишонтира олиш салоҳияти ҳам бор эдики, узоққа бориб ўтирмасдан ўзим мисолимда айтган тақдиримда ҳам, янги ишга кирган чоғларим бу таъсирга тушиб кўрганимни эслаш кифоядир...

Кейинги ҳафта – ўн кун менинг шаънимга гоҳ ошқора, гоҳ шаъма тарзида айтилган таъна – дашномларда ўтди. Менинг салгина гумонсираганимни ҳам кечиролмаган мудирамиз ишончли қуролини ишга солганди. Очигини айтмай, кейинроқ мен шундай қисир мулоҳазаларга ҳам бордимки, бошидан опанинг жигига тегиб ўтирмасдан, “сизники тўғри, ўроқдан ҳам тўғри” деб ўтираверганимда эҳтимол мудирамиз бунчалар менга ўчакишмаган ва ўз назариясинининг амалдаги исботи учун яна битта далил топиш мақсадида бунчалар ўлиб – тирилмаган бўлармиди. Яна, ким билади дейсиз, қисмат ўз битигини пешоналарга муҳрлаб қўйган экан, бас, уларни ўзгартириб бўлармиди...

Яна не ёлгон – яшиқларни орага тикди, яна не афсоналар тўқиди (“Ҳеч бўлмаса яқинда олинадиган асли таг – туби йўқ уй ҳақида гапириб ўтирмаса бўларди – ким билади, бола бечоранинг кўнгли нимага кўпроқ суст кетганикин...”), бунисини билмадим – у, аммо опа мана шу муддат ичида тантана қилгулик зафарларга эришиб улгурганди назарида. Менга дакки беришлардан, гап билан ўйиб олишлардан чарчаган маҳаллари мудирамиз Мунисани цехга юборарди – да, ана шундан кейин чакаги баттар очилганча дийдиёлар ўқиб кетардики, худого шукр, дунёда ҳақиқат деган нарсалар ҳам бор экан, айрим ўртоқларнинг чандон бадхоҳлик қилишига қарамасдан бундан неча ўнлаб йиллар бурун ёзиб қўйилган илоҳий ҳақиқатлар яна бир бор ҳаётда ўзининг исботини топган эмиш...

Айтиб ўтганимдай, бировнинг ҳаётига бурнимни тикишни ёмон кўраман, аммо ўсмоқчилаб – ўсмоқчилаб сўраб олишни яхши кўраман: бу энди, айтайлик, мутлақо бурун тикиш эмас, билъакс, узоқда туриб ҳидлаб кўришга мувофиқроқ безарар бир машғулот бўлиб, фаҳмимча, ҳали ҳеч ким искаб кўришни маън қилган эмас.

Билиб олганларим эса кўнгилни шодумон этар даражада эмасди. Аввало, тусмол қилганимдай, йигитча милицияда ишламас экан. Бироқ негадир бу фактга унча аҳамият бериб ўтирмаган опа зўр бериб унинг дружинникми, маҳалла посбоними эканлигини

ҚИССА

уқтиришга ўтиб кетдики, баайни гап қандайдир алихўжа — хўжаали касблар хусусида кетаётгандай. Йигитчанинг номини аташни ҳам истамай турганим боис дарҳол унга Посбон деган лақаб — тахаллусни ёпиштирдим — қўйдим. Мана шу Посбонча Мунисага мени илгари қаердадир кўргандайми — ей бўлганини айтибди. Буни эшитиб жон — поним чиқиб кетди. Бошимни кўтармаган бўлсам, нима, энсамдан танибдими?! Йўқ, бир марта изза бўлганим етар, ҳассасини икки марта йўқотадиган аҳмоқ йўқ. Мен танимайман ҳеч қанақа Посбон — мосбонни! У ҳам мени танимайди! Ақли бўлса тушунар бу сўзсиз битимимизга деган илинжда опага икки — уч марта такроладимки, — етказиб бориши аниқ! — шу — унча йил Тошкентда юриб, кўрмаганман бунақа йигитни. Хотирамга эса ишонаман. Умуман, бундан кейин ҳар хил бегона одамлар хонага бостириб кириб мени ишдан чалғитадиган бўлса, мен... Табиийки, мен унда нима қилишимни билмасдим. Алақайси латифадагига ўхшаб "Отам қилган ишни қиламан!" дейишга ор қилганимдан, бош муҳаррирга арз қилишни нақд қилиб қўйдим. Токи нормал ишлаш учун нормал шароит яратиб берсин! Тамом — вассалом.

Билмадим, ё бу Посбон деганларида зигирча эса — да фаҳм бор, ё чиндан ҳам хотираси заифроқ, ишқилиб, шундан кейинги ташрифларида умумий салом бериш билан кифояланадиган, зўр бериб ишлашда давом этаверадиган каминанинг шахсига эътибор бермайдиган бўлди.

Воқеаларнинг мен илғаган қисми эса назаримда ўз маромида кетаётир эди. Баъзи шивир — шивирлар аро ногаҳон қандайдир кинотеатрлару хиёбонлар номи қулоғимга чалиниб қолар, бир марта ҳатто зоопаркдаги узун илон тилга олинди, аини пайтда опа зўр бериб Мунисани ўз қисматига қучоқ очиб чиқишга ундаётганини — да пайқаб қолардим. Бундай пайтлари кўз қиримни ташлаб қўярканман, қизнинг иккиланаётганини, нимагадир ишонқирамаётганини, нелардандир шубҳаланаётганини, мудирамиз даярли нақд қилиб қўяётган "порлоқ келажак"ка гумонсираброқ қараётганини сезгандай бўлардим — у, лекин бу ҳақда ортиқча мулоҳаза юритиб ўтиришга фурсатим йўқлиги боис яна ишимга шўнғирдим.

Орадан икки — уч ой шу алпозда ўтиб кетди. Ва оддий юмуш кунларнинг бирида Муниса илк бор ишдан эртароқ кетишга изн сўракан, товуши баробарида нозик бармоқлари титраган, юзи эса ловуллаб ёнган аҳволда эшитилар — эшитилмас тарзда: "Туғилган кунга бормоқчийдим... агар рухсат берсангиз..." деди. Ва мен — ҳар қанча юмушга андармон бўлмай — недир воқеа содир бўлиши кутилаётганини ҳис қилдим. Ҳа, нимадир юз бериши керак эди. Илло, ҳали қиз цехга кетган маҳалдаёқ опа нечукдир ялтоқланганроқ аҳволда шаънимга бир — икки мақтов жумлалари айтгач, тўппа — тўсиндан ўз ёрдамини таклиф қилиб қолган, чунки Муниса "бир дугонасининг уйига" — ҳа, ҳа, мудирамиз айнан "дугонасининг" деди ва бу сўзга шу қадар ургу бердики, фақат тентак одамгина гап қандай "дугона" борасида кетаётганлигини тушунмаслиги мумкин эди — меҳмонга бориши керак экан. Ўшандаёқ мудирамизнинг гапларидаги тантанаворлик, голиблик оҳанглари кўнглимга ўтиришмаганли боис "Кўрармиз..." дея ноаниқроқ фўлдираб қўя қолгандим. Энди, қизнинг ўз оғзидан илтимосни эшитгач эса, нечукдир файрилим келдим, иш кўплигини, бир ўзим улгуроламслигини рўқач қилишга уриндим. Э худо, балки янглишаётгандирман, балки воқеаларга ўз нуқтаи назаримдангина баҳо беришга зўр бериб юборгандирман, аммо, не бўлганда ҳам, рад жавобини эшитган маҳал қиз бечоранинг андаккина бўшашиб, аини

пайтда елкасидаги оғир юқдан халос бўлгандай алланечук енгил тортиб қолганини кўрдиму (ё менга шундай туюлдимикин?!), "Ўламан, лекин жавоб бермайман!" деган ғалати қарорга келиб қўйдим ўзимча. Илло, ҳали иш вақти тугамаган эди, ҳали қизнинг ихтиёри менинг илкимда эди, инчунун, рўйхўш бермасликка ҳаққим бор эди, бунинг устига қизнинг ўзи — да бораман деб ўлиб тургани йўқ эди... назаримда. Камми? Не қилай, ахир, кўнглим ёмон бир нарсани сезгандай ғаш бўлмоқда эди. Бу ҳиссиёт деганлари ақлга бўйсунавермас... Бўлмаса, менга нима! Титраб — қунишибгина турган, "ўзинг учун ўл, етим!" ақидаси ҳукмрон бўлган шафқатсиз дунё қошида полапондай ожиз — ҳимоясиз манави қизча менинг етти туғиб бир қолганимиди... Ана шунда қошини чимирганча бизни кузатиб турган опа бобиллаб берди: "Ҳой, инсофингиз борми ўзи, ухахон, қиз бечора шу — унча ишлаб, бир марта жавоб сўраса сўрабди — да. Шунгаям дарров тўнингизни тескари кийиб олдингизми? Катта одам бўлиб кетдингизми? Ўзи аслини олсак, ухахон, Муниса мендан жавоб сўраши керак. Билинг — да қадрингизни. Ҳурмат қилиб сўрагандан кейин..." Ва ҳоказо, ва ҳоказо. Ана шу сериддао нутқидан кейин опа қизга оқ йўл тилади: "Бор, қизим, боравер. Электрчка бешдамиди?...Керак бўлса ўрнингга ўзим ишлайман! Иш қочиб кетмайди. Ҳозир манави акангга ўхшаб ётиб олиб ишлайдиган эмас, аини ўйнаб — куладаган пайтинг". Сўнграқ, орадан не бир фурсат ўтгач, воқеанинг бўлари бўлиб, бўёри кўчгач баъзи дудмол тахминларга ҳам бордимки, ўшанда оёғимни тираб туриб олганимдами... балки...

Ҳолбуки, бундай йўл тутганимда ҳам ҳеч нарса ўзгармаслиги аниқ эди. Воқеа бир кунга кечикарди нари борса, ҳа, ана, бир ҳафтага, бир ойга...

Ҳамон иккиланаётган қиз ўйланиб туриб қолган маҳал эшик очилди ва одмигина кул ранг камзул, гижимроқ шим кийиб олган Посбон кириб келди. Мен бош эгиб ўзимни ишлаётгандай кўрсатишга уриниш асносида бейхитёр йигитчанинг пойабзалига кўзим тушиб қолди, сесканиб кетдим: арзон, мойланаверганидан ранги унқиқиб кетган, устини бир энлик чанг қоплаган чап туфлининг учидеги тешиқдан Посбоннинг бош бармоғи кўриниб турарди. Пайпоқ ҳам киймабди — я, номард. Ё бу Посбон деганлари ўтакетган камбағал, ё бўлмаса оёғига илинган биринчи пойабзални кийгану уйдан югуриб чиққан. Ҳар қалай, кейинги тахмин тўғрига ўхшайди: эски камзул билан шим ҳам шундан далолат бериб тургандай. Қиз бола билан учрашувга кетаётган экансан, ҳеч бўлмаса шимингни дазмоллаб олсанг ўласанми?! Мен иложи борича масхараомуз қарашга уринган қўйи салгина бошимни кўтариб Посбоннинг юзига қарадим... Юрагим орқамга тортиб кетди. Опага мўлтирабгина қарашга ҳаракат қилаётгани шундоққина сезилиб турган Посбоннинг чап юзида қонталаш тирноқ излари бор эди... Мен зингил солиброқ қарадим ва худди шундай тирноқ излари унинг бурни устида, бўйнида ҳам борлигини пайқадим. Чап жағида пайдо бўлган олхўридай гудданинг нари бориб — бери келаётгани эса Посбоннинг асаб торлари бениҳоя таранг тортилганидан шохидлик бериб тургандай эди. Йўқ, йўқ, бу учрашув ҳаяжонига ўхшамасди. У, адашмасам, уйдан таъзирини еб чиққан ва энди аламини олиш учун қурбонлик қидирмоқда эди. Ҳўв ўша сафаргадай... Бихитёр Тойирнинг гапларини эсладим...

Қараб қолганимни сездим шекилли, Посбон мен томонга ўгирилди. Унинг қағир кўзларига кўзим тушиб қолмаслик учуноқ жон ҳолатда бошимни эгтанча дуч келган қўлёмани варақлашга тушдим.

Мамнун ишшайиб турган опа йигит — қизни мулозамат билан эшиккача кузатиб қўйди, қайта — қайта хайрлашаркан, туғилган кун яхши ўтишини тилаб қолди.

Ниҳоят эшик ёпилгандан сўнггина юзидаги табассумли ниқобини сидириб ташлагандай бир сонияда қаҳрли киёфага кирган мудирамиз яна сасиди:

— Одам келгандан кейин одамга ўхшаб кутиб олади — да одам дегани. Баъзиларга "ишш!" бўлса бўлди. Яхшиям "их!" эмас...

Индамадим. Иккала қафтим билан қулоқларимни бекитдим, саҳифани ўқийвердим.

Дашномини тугатолмагани таъсир қилдим, бир пайт опа устига тўртинчи саҳифаси очилган газетани столим устига ташларкан, бармоғини тагига қизил қаламда чизилган сатрларга ниқтаб кўрсатди. Бу одатдаги "Буржлар сўзлаганда" башоратномасининг "Паризод" га оид қисмининг сўнги жумласи эди. Ўқидим: "...Дам олиш кунлари тоғ бағрида мазмунли ҳордиқ чиқарасиз. Якшанба сўнггида сизнинг ҳаётингизда кескин ўзгартириш ясайдиган таклифни эшитасиз". Тамом. Ҳайрон бўлиб мудирамизга қарадим. Опа "Шунақа!" дегандай лабларини галати чўччайтириб қўйди. Шундагина эсладим: Муниса мана шу бурж остида туғилган эди...

VI

Бу жума кунги гап эди.

Чоршанба кун келсам хонада опанинг ёлғиз ўзи ялпай — иб ўтирибди одатдагидай столга газеталарни ёйиб қўйганча. Салом — адиқдан сўнг сўрадим:

— Муниса кўринмайдими, опахон?

Ишшайиб қўйган Саломат опа яйраб жавоб қайтарди:

— Кеча қўнғироқ қилувди. Сал шамоллаб қолган экан.

Бугун кеп қолар... Тоғ совуқ — да...

Мен яна бир оз кутиб турдим. Назаримда, кўзлари маънодор чақнаб кетган мудирамиз яна нимадир демоқчи эди. Аммо опадан бошқа садо чиқвермагач, ноилож сўрадим:

— Шу ҳавода тоғда нима бор экан?

Опа — гарчанд унчалик эпллмаган бўлса — да — қув қараш қилишга уринди:

— Сиз билан биз у қариб, салгина шамолдан кўрқадиган бўлиб қолган. Қони қайноқ ёшларга бундай совуқлар чикора.

Шубҳасиз, опа нимагадир ишора қилмоқда, ҳеч бўлмаса менинг ўша ниманидир сўрашимни кутмоқда эди. Ниҳоят муддаони тушундим.

— Нима, Муниса тоққа кетганмиди?

— Ҳа — да, ухахоним.

Опанинг без бўлиб ўтириши гашимга тегса — да, у кутган навбатдаги саволни бердим:

— Электричкада, шундайми?

Опа мамнун бош ирғади.

— Посбоннинг бир ўртоғи туғилгани кунини дачада қилиб берайпти экан...

Мудирамизнинг нимагадир урғу беришга уринаётгани гашимни келтирди.

— Унда, ҳали сиз айтган... "ҳаётда кескин ўзгартиришлар ясаб ташлайдиган" таклифлардан ҳам бўлгандир.

Опа энди бутунлай ўзини эпллмамай қолди — сузидди, чайқалди, кўзларини юмиб — очди ва таманно ила хониш қилди:

— Кўнглим, ухахон, аж — жойиб бир нарсаларни сезиб турибди. Мана кўрасиз...

Индамай жойимга ўтирдим.

Шу синчалақдай Мунисанинг анча ёрдами тегаркан — ўрни дарров билинди — қолди. Гранкани қарай десам, асл матнини кузатолмайман, опадан эса умид йўқ.

Ноилож бил амаллаб иккита мақолани ўқиб чиқдим. Ҳарсиллаб — пишиллаб ўтирган мудирамиз ҳамишагидек

таъбирномаю башоратномаларни солиштириш билан овора.

Тушга яқин эшиқ оҳиста очилди ва ташқаридаги ҳавога унчалик мос бўлмаган тарзда плаш кийиб, бунинг устига қалингина рўмол ўраб олган Муниса астагина кириб келди. Мен ҳамиша эшик томонга кўз қиримни ташлайман ва кириб келувчини пойабзалига, қадам ташлашига қараб таниб олишга ҳаракат қиламан. Қиз ўша ҳамишаги сал путурдан кетган қора туфлисида эди — ю, аммо, худо ҳаққи, агар шу пойабзал бўлмаганда эди, қадам олишига қараб Мунисани асло танимаган бўлардим. Қиз, нима десам экан, жуда оғир ва жуда секин қадам ташларди. Баайни узоқ давом этган оғир хасталиқдан энди — энди қутула бошлаган бемордай.

Мен ўзимни соғлом мушоҳада одами ҳисоблайман. Аммо шу дамда негадир юрагим ўз — ўзидан орзиқиб кетди ва илқис бошимни кўтардим, иложи борича либосларию рўмолига ўраниб — чирманиб олишга ҳаракат қилган Мунисага диққат билан разм солишга ҳаракат қилдим. Ваҳоланки, бу осон эмасди — ёнбош туриб олган қиз менга қарашдан ўзини олиб қочаётгани сезилиб турарди.

Бу орада оғзини катта очиб илжайганидан товоқдай юзи баттар улканлашиб кетган Саломат опа чинқириб юборди:

— Келдингми, қизалоғим! Соғинтириб юбординг — ку!

Бир қоп гўшт яна стул — столларни тарақлатиб — гижирлатиб ўрnidан турди ва столини айланиб ўтганча, ҳали хонанинг ярмига етиб келмаган Мунисани маҳкам қучоқлаб олди. Мен шунда... қизнинг инграб юборганини аниқ — тиниқ эшитдим...

Аммо табиат фаросатдан анча қисган опа бунга эътибор ҳам бермай, менга ўқрайиб қаради:

— Чекиб — пекиб келсалар бўларди.

Индамай ўрнимдан турдим. Нарсаларни йиғиштирган бўлиб тимирскиланарканман, пайт пойлаб туриб зипиллаганча опанинг улкан гавдасини айланиб ўтдим ва безгак туггандай қалтираётган қизга кўз ташлаб олишга улгурдим. Қонсиз (ўзи азалдан ҳам камқон эди, назаримда) юзи қув ўчган, қовжираб кетган лабларини бир нимага аҳд қилгандай қаттиқ қимтиган Мунисанинг ўнг юзи сал кўкарган, ҳар қанча бекитишга уринмасин, рўмол учини чангаллаб турган ўнг қўлида ҳам бармоқ излари...

Йўлакка чиқдим. Кўнглим бирдан бўм — бўш бўлиб қолгандай эди.

Ҳа, касбимнинг ўзи менга инсонга ишонишни тақозо этади. Ва мен умуман олинган ҳолда бани башарни ҳар қанча бошимга кўтаришга минг — минг розиман. Аммо алоҳида олинган одам менинг асл эътиқод қўйишимга арзирмикин? Бу иккиланиш менда одамларга ҳушёр қараш майлини уйғотди. Мен истаган нотаниш одамдан аввал ёмонлик кутадиган бўлиб қолдим. Зеро, бу одам яхшилик қилса — ку, хўп — хўп, нур устига нур, мабодо ёмонлик қилиб қолган тақдирда ҳам унчалик куйинмайман, бундан баттарини кутгандим, деб бемалол юраваераман... Бу сийқаси чиққан фалсафа сизга Достоевскийни эслатаптими. На илож, баъзида ўзингга маъқул келган, кўнглингга ўтиришган тайёр ҳақиқатларни ўзлаштириб олиш анча осон кеचाди...

Кўп туриб қолмадим. Орадан ё икки дақиқа ўтди, ё ундан ҳам кам. Эшик очилди ва Муниса судралиб чиқиб келди. Унинг ортидан гумбаздай бўлиб эргашиб чиққан опа саволомуз қараб қолганимга жавобан изоҳ берган бўлди:

— Қаттиқ шамоллаб қопти. Шунга, уйга бориб ётақолай даяпти. Жавоб бердим. Бир — икки кун ётсин, ўзига келиб қолади. Дўхтиргаям бормапти.

— Албатта, албатта, — дедим дарров. — Бемалол,

бемада. Биз ўзимиз элаб тураимиз.

Бошини ерга эгиб олган Муниса ёнимдан ўтаётган маҳал тўхтади. Афтидан, нимадир демоқчи бўлди, аммо журъат этолмади чоғи, эшитилар — эшитилмас овозда "Хайр" деганча яна тошбақа суръатда йўлида давом этди.

Ҳонамга қайтиб кирдим. Битта кичик мақолани ўқиб чиққаним маҳал опа ҳарсиллаб — пишиллаб кириб келди.

— Вой, жоним — ей. Лифтга кузатиб қўйдим. Аванс чиқса хабар бериш керак, доригаям пули йўққа ўхшайди. Қаттиқ шамоллапти бечора, овозиниям олдириб қўйишти — гапираман дейди — ю, гапиролмайди, нукул кўзи ёлтиллайди. Жовдираб қараб турганини — чи бечоранинг, ишга келолмаганидан хижолат чекапти — да...

Шартта ўрнимдан турдим...

— Ў, каркидоннинг урғочиси! Мия борми ё уям кетганми фарчча мойга қўшилиб! Кўрмаяпсизми қизнинг не аҳволга тушганини! Агар шунчалик сўқир бўлсангиз, мана мен айтиб берай сизга нима бўлганини. Туғилган кун, меҳмондорчилик — бари афсона! Посбон адаб — суддаб, минг битта баҳонани тўқиб ташлаб қизни бирон ётоқхонагами, таниш — панишининг уйига олиб борган. Сўнг столга сассиқ виноними, коньякними қўйган. "Ич" деган. Қиз ичмаган. Ҳа, ана, нари борса пиёлагами — стакангами лабини текизиб қўйгандир. Посбон аввал яхши гапиришга уринган. Кейин, кетма — кет ўша пиёланими — стаканними бўшата борган сайин — ўзининг хўрланганлари эсига тушибми — асабийлаша борган. Ниҳоят, қизни тўшакка судраган. қўрқиб кетган қиз жон — жаҳди билан қаршилик кўрсатган. Шунда... шунда Посбон солган қарсиллатиб... У қизни узоқ урган, қийнаган... Қиз ўкраб йиғлаб, ялиниб — ёлворган сайин Посбон баттар қутуриб, қўлига эрк бераверган... Посбон роса ҳумордан чиққан. Ахир у мана шундан завқ олади. Аёл киши ўзига ялиниб — ёлвораётганини кўриб, оёғи остида ҳор бўлиб ётганини кўриб... ўзини қудратли одам ҳис қилади. Маньяк у... Сўнг, мана шундай узоқ созлагандан сўнг, эрталабгача зўрлаб чиққан... Сиз бўлсангиз бефаҳм тўнкага ўхшаб қандайдир шамоллашдан гапирасиз! Боринг, ишонмасангиз кўринг, баданида кўкармаган — тилинмаган, тишланмаган жойи қолганмикин Муниса қизингизнинг...

Мен шу гапларни айтдим.

Ичимда.

Зеро, ким билади дейсиз, балки, бир қороз қоралашга ҳавасманд муҳандис биродарим газетада ёзиб чиққанидай, "Ишона олмаслик — ўзлари ишончдан маҳрум кимсаларга теккан абадий тузалмас дард" дир. Яъниким, Посбонга нисбатан ёмон муносабатимдан келиб чиққан ҳолда — буни ўзимдан яшириб ўтирмайман! — бўёқларни жуда қуюқлаштириб юбораётгандирман. Аслида ҳаммаси буткул бошқача, айтилик, маданий кўринишда бўлгандир, эҳтимол ёшлар чиндан ҳам бирон туғилган кун базмида маза қилиб дам олишгандиру, нозиккина Муниса шамолласа шамоллаб ҳам қолгандир. Ахир Посбон ҳам одам — ку, ташқи томондан менга минг аламзада кўрингани билан, балки бениҳоя олижаноб қалб соҳибидир, балки чиндан ҳам ўзини тушунадиган, ҳурматини жойига қўядиган ёр излаб юргандир. Нима, ҳаққи йўқми унинг бахтли бўлишга?! Беш — олти йил бурунги аҳмоқона ҳазили деб дарров уни ваҳший, ёвуз одамга чиқариб қўйиш инсофдан эмасдир. Бунинг устига, баъзан иқрор бўлиб қўяманки, ўшада аввало эдан бурун чанг кўтариб, ўзим ўзимни ноқулай аҳволга солиб қўйгандим — ов... Айни пайтда бошқа бир ақидамдан ҳам оғишмайин — да: бировнинг шахсий ҳаётига аралашшдан ортиқ гумроҳлик йўқ. Ким билади, орада мен тасаввур ҳам қилолмайдиган қанчадан — қанчага ўзига хос нозик жиҳатлар бордир. Кейин, мабодо адашган бўлсам, кўнгли қаттиқ оғриган

Муниса — гапларимни опа оқизмай — томизмай етказиб бориши аниқ! — эрта — бурускун мендан ўпкалаб юрмасмикин. Ҳар қалай, бирга ишлаймиз, кўз кўзга тушиб туради. "Ўзиям емас, бировгаям бермас" ичиқора одамга ўхшаб қолмай тагин. Ва ниҳоят, тарозининг бу палласига қўйилган сўнгги залворли дастак шу бўлдики, шу — унча ёшга етган қизда ҳаёт лаззатларидан тотиниб кўриш майли уйғонган экан, бу табиий истак қошида биздек чеккадаги бегона одамларнинг хоҳиш — иродаларию ожизона хулосалари икки пулга қиммат эмасми...

Шу мулоҳазаларга бордим.

...индамасдан қайтиб жойимга ўтирдим.

VII

Кейинги ҳафта келсам, Муниса сешанбадан ишга чиққан экан. Қаттиқ шамоллаганга ўхшайди бечора: озиб — тўзиб, муштдайгина бўлиб қолибди, кўзлари киртайиб, ич — ичига бутган. Анча қорайиб ҳам кетибди. Роса иссиғи чиққандир — да. Бу фикр менинг кулгумни кўзгатади, лекин ўша эринмаган муҳандис биродаримиз бизнинг газетада чиққан "қайдлар" ида шундай деб ёзиб қўйган бўлса мен нима қилай: куёш нуридан кўра ичдан чиққан иссиқлик одамни кўпроқ қорайтирармиш...

Шамоллаш бор қувватини сўриб олиш билан кифояланмай — ўзи бу жимитдай қизчада қанча қувват бор эдики... — мясига ҳам озгина таъбир қилган шекилли, Муниса сал ўзгариб қолгандай эди: нима десам экан, ҳардамхаёдроқми — ей, паришонхотирроқми — ей, баъзан фикрларини жамлаб олишга қийналадим — ей... Хуллас, дард асорати сезилиб турарди.

Қийиндан менга қийин бўлди. Бир — икки марта дакки берган бўлдим, уришиб ҳам кўрдим — лекин фойдаси унчалик сезилмади. Қиз бунақа маҳаллари дув қизариб кетар, шоша — пиша узр сўрар, сўнг, дарҳақиқат, бир — икки соат мобайнида диққатини бир жойга жамлаб рисоладагидай ишлаб қолар, кейин эса, Ҷарчаса керакки, яна ҳаммаси бошидан бошланарди: Муниса мени тинглаб туриб яхши эшитмаётгандай оддийгина хатоликларни ўтказиб юборар, ниманидир сўраганимда дарров диққатини бир жойга жамлаб ололмас, қайта сўрашга уялар, ишқилиб, ҳам мени қийнар, ҳам ўзи эзиларди. Энг ғалати томони, қизнинг ўзини тутишларида, савол берган чоғларим сесканиб кетишларида, баъзида ҳатто менга ҳам ҳуркибгина қарашларида — бари — барисида ботиний бир ваҳмининг кўланкиси измиб юргандай эди. Агар адашмаётган бўлсам, қиз ё нимадандир қаттиқ қўрқар ёинки вос — вос касалига мутбало бўлиб қолганди. Мен ҳатто Мунисани ўшал бор — йўқлиги номаълум тоғ дачасида жин — пин чалиб кетмаганмикин, деган хавотирларга ҳам бора бошладим.

Аммо... аммо қизнинг бахтиёр кунлари ҳам бўларди. Э воҳ, ўз ҳиссиётларини яшириш борасида бўйи етган қиздан ношудроқ кимсани топиш амри маҳолдир. Мен ўзимча истеҳзо ила "қуюқ ваъдалар куни" деб атайдиган бундай кунлари, агар таъбир жоиз бўлса, қиз баайни учиб юрарди. Юпқа лабларда ним кулгу, юзлар лов — лов ёнган, кўзлар чақнаган, ҳали оғзингиздан чиқмасдан туриб айтар гапингизни англаган, топширингизни ошиғи билан адо этганча яна хизматга шай турган, лаззатли қуймоқлар ёнига ширин кулчалар ҳам қўшилган, "ҳай — ҳай" демасангиз ҳар ўн беш дақиқада чойни янгилаб турган... Ора — сира, ўз лаззатли хотираларига бериб кетса керакки, ширингина жиламайиб ўтирган қиз ўзи қараб ўтирган матни — да кўрмас, афтидан, менинг зўр бериб кучаниб ўқийётганларимни ҳам эшитмас, ўзининг, фақат ўзининг сирли оламида кезиниб юрардию, бу дунёни — иш — пишлари билан қўшиб — тамомила унутарди. Қизнинг ёноқларида ўйнаган уятчан табассум, гоҳ — гоҳ ўз — ўзидан қип —

қизариб кетишлари, киприяларнинг пир – пир учизию сузилиб бораётган кўзларини юмиб олишлари... э воҳ, буларнинг бари – бариси фақат ва фақат балоғат ёшига етгач, висол аталмиш ишқ бодасидан бир бора татиб кўрмоқ саодатига ноил бўлган маъсума қизнинг ҳаяжонлари, энтиқишлари эмасмиди... Бундай лаҳзаларда беихтиёр Мунисанинг шодумонлигига ошно бўлганча фақат яхши гаплардан гапиргингиз, дуненинг, одамларнинг на қадар гўзаллигидан ҳайратларга тушгингиз, наинки барча таниш – билишларга, балки тасодифан учратиб қолган одамларингизга ҳам недир яхшилиқлар қилгингиз келаверарди. Бироқ мен бундай юқумли ҳиссиётлар таъсирига тушиб қоладиган гўр ўспиринлик давридан ўтган ишчан ходим сифатида дарҳол ўзимни қўлга олардим ва қовоғимни солганча юмушни ўта жиддий ҳолда давом эттираверардим. Шунда қиз менга ажабланиб қарар, афтидан, бу қадар совуққону вазмин каминага ачинар, лекин эътироз билдириб ўтирмас, бахт шаробидан сархуш, сарафроз аҳволда ним илжайганча лаънати қўлёмаларга термулиб ўтираверарди. Ўлай агар, бундай маҳаллари ич – ичидан бир нур ёритиб турармиди, ҳар нечук қиз жуда чиройли, жуда ёқимтой бўлиб кетардики, беихтиёр инсон табиатининг бу сирли мўъжизаси олдида бош эгмасдан илож йўқдай эди. Мен сўнроқ, воқеалар бўлиб ўтгач, шундай хусусий мулоҳазага ҳам бордимки, агар, мабодо, худо кўрсатмасин – у, ўшандай саодатманд кунлардан бирида дорил бақога рихлат этганида эди, шубҳасиз, қиз бахтиёр бўлиб бу дунёни тарк этган ва албатта беҳиштга тушган бўларди...

Таассуфки, бундай кунлар онда – сонда бўлиб турар ва улар ҳам, назаримда, тобора анқонинг уруғига айланиб бормоқда эди...

Вақт эса орқа – олдига қарамай шувиллаб елиб борар, бир пасда тонг отиб, бир пасда кун ботар, кўз очиб юмгунча ҳафталар, ойлар ўтиб кетар, мен бу қадар шиддатдан лолу ҳайрон аҳволда тўрт томон тортқилаётган юмушларимни аранг эплаб улгурарканман, табиийки, ҳамхонамнинг аҳвол – руҳиятини бафуржа таҳлил этарга асло фурсат тополмасдан (зотан, бунинг менга унчалик қизиғи ҳам йўқ эди), охир – адоғи йўқ мақолаларни ўқишдан бир лаҳза тин олган ёхуд бирон нотанишроқ сўзни луғатдан қарашга мажбур бўлган онларим ва ниҳоят, опа ундирган ўлпондан тотинар чоғларим Мунисага разм солиб қўйишга уринардим. Хулосаларим эса кўнгилни қувнатар даражада эмасди. Қиз, назаримда, азоб – уқубатларнинг чексиз уммонига тобора фарқ бўла бормоқда эди. Эҳтимол бу уқубатларда ягона нажот кемаси бўлиб опанинг узлуксиз тарзда (исмларни айтмасдан, албатта) кишининг, айниқса қиз боланинг ўз пешонасига битилган қисматига қучоқ очиб чиқиши лозимлиги хусусида фалсафа сўқишлари хизмат қилаётгандир. Ҳолбуки, яна менинг фикри ожизимча, бу сароб кема ҳатто ожиз хасчалик қувватга эга эмас эди... Кўзачадан чиқарилган жинни – мен Посбонни ўзимча шундай атай бошлагандим – эплаб бўлмай қолганди...

Посбон хонамизга кириб келганидан буён орадан уч – тўрт ой ўтганди. Бир куни хона иссиқлигига қарамасдан қўлларини ҳам бекитиб турадиган каттагина гулли рўмолини елкасига ташлаб олган Муниса мақоланинг асл матнини менга узатаётган маҳал рўмоннинг бир учи сирғалиб кетганди, билагидаги бир – икки кўкарган жойлари кўзга ташланиб қолди. Одатда, қайдадир ўқигандим, бир қоп ёноқ, шалдир – шулдир қизларга нисбатан жимгина юрган ожизалар эҳтирослироқ бўларкан – чуқур дарё сокин оқармиш. Бироқ Мунисанинг муңгайиб юришими, тобора озиб – тўзиб бораётганими, тез – тез кўзларида пайдо бўлиб қолаётган адоқсиз ғуссами, айниқса, эшик ногаҳон очилиб қолган

маҳал сесканиб – қалтираб кетишларими – булар ва мен сал – пал иллаган бошқа сон – саноқсиз белгилар, ишоратлар – ҳамма – ҳаммаси қизни эҳтиросли суюқликдан кўра кўпроқ таҳқирларга дучор бўлаётган ожиза қурбонликка менгашимга хизмат қиларди чоғи.

Гумон – иймондан айирар. Баъзан кўриб – билиб турган нарсаларингни айтишга – да ийманасан. Баайни хато қилиб қўяётгандайсан, оқибатда эса мазахга, ҳеч бўлмаганда ҳайроналикка ("Нима, бошқалар шу қадар кўру кар, эси пасту, битта сиз ҳамма нарсани кўрадиган ақлимисиз?!" қабилидаги) учрайдигандексан. Ваҳоланки, айни дамлардаги ҳолатим менга нимаси биландир Азиз Несиннинг эшагини эслатарди: қайсарлик билан "Бу ерларда бўри бўлиши мумкин эмас!" деб юрадиган эшак бўри оёғидан бошлаб, то бўғзига қадар еб келгунича тинмай шу гапни такрорлайверади: "Бўлиши мумкин эмас... мумкин эмас..."

Хайриятки, виждон оловига сув сешиб қўйиш чораси ўз – ўзидан топилиб қолди.

...Қия очик эшикка қўл чўзганим маҳал ичкаридан йғи овози эшитилгандай бўлдию, беихтиёр тек қотдим. Бошимни олдинроқ чўзганча диққат билан эшитиб кўрсам куйиниб йғлаётган Муниса энтикиб – энтикиб қўйишлар асносида бир нималарни тушунтиришга уринарди:

– ...Ярим соат тақиллатди... қўшнилардан уяламан... Охири эшикни очдим... Кира сола дўқ уриб кетди... "Уйда бировни яширгансан", дейди... "Қараб кўринг" десам, "Бошқа бировни кутаётгансан" деб тармашади... Охири бир баҳона топади... Мен... мен... ахир... Ўзи бўлса нуқул ёлгон гапиради. Арзимаган майда – чуйда гаплардаям...

Қиз ортиқ гапиролмади – пиқиллаб йғлайверди. Шунда мен опанинг... қувноқ овозда гапираётганини эшитдимю, ҳайронликдан лол туриб қолдим.

– Тентаквой – ей, шунга шунчами? Рашк қилаянгими, демек севади. Рашки йўқ йигитдан худонинг ўзи асрасин. Мен сенга неча марта айтдим, қовға буржи остида турилганлар ўта рашкчи, қизикқон бўлишади деб. Мана, қара...

Газета шитирлади. Ҳозир узундан узоқ башоратнома ўқиб берилишини билганим учун дарров бир – икки йўталдим ва эшикни очдим. Опа қаршисида бир бурдагина бўлиб турган Муниса саломимга алик ҳам оломасдан бошини эганича хонадан чиқиб кетди.

Мен гўё ҳеч нарсани сезмагандай хотиржамлик билан иш столимга ўтирарканман, газета тахлайётган опага бир кўз ташлаб қўйдим – да, иложи борича бепарвороқ оҳангда гапиришга уриндим:

– Топган шаҳзодангизнинг қўли сал югуриқроқми дейман?

Мудирамиз аввал менга ажабланиб қаради, кейин лабларига қалқиган истеҳзоли табассумни яшириб ҳам ўтирмасдан сўради:

– Бу сизга қаердан маълум бўлиб қолди?
– Ҳа, энди, баъзи бировлар ўйлагандек сўқир эмасмиз. Қизимизни бир – икки марта кўзи қизарган ҳолда кўрдик, бир – икки марта уер – буери тирналгандек ҳам эди. Валлоҳи аълам, агар янглишмаётган бўлсак, албатта. Ҳар қалай, феодал жамиятда яшамаяпмиз, аёл кишига қўл кўтариш...

Сабри чидамайроқ ўтирган опа бирдан гапимни бўлди:

– Хафа бўлманг – у, ухахон, сиз бу ҳақда гапиришга ҳали ёшлиқ қиласиз.

Ҳар нарсанинг, ҳатто безбетликнинг ҳам чегараси бор. Қоним қайнаб кетди.

– Сиз... сиз кекса бўлиб нимани биласиз? Айтинг, бизга ўхшаган ўсмирлар ҳам баҳонада бирон нимадан бохабар бўлиб қолишсин.

Опа пинак бузмади.

— Биринчидан, укахон...
Мен ҳамон ўзимни босиб оломасдим — иззат — нафсим қаттиқ ҳақоратланганди.

— Фақат илтимос, бурж — муржларингизни қўшмасангиз.

Энди бирдан авзойи бузилган опанинг ҳам бурун катаклари керила бошлади.

— Қўшаман, нега энди қўшмас эканман! Кундай равшан ҳақиқатни кўриб кўрмасликка олганлигингиздан кейин қўшаман — да! Ичиқоралик қилганингиз — чи!..

— Гапни "биринчидан" деб бошлаганингиз. Эсингиздан чиқиб қолмасин тагин...

— Асло хавотир олмасинлар, эсимиз баъзиларга ўхшаб кирар — чиқарли эмас. Сиз эса биринчи ҳам, иккинчи ҳам деб ўтирмай бир нарсани яхшилаб тушуниб олинг.

— Хўш, нима экан у биз тушунмаётган нарса?

Мудирамиз кўкрагини тўлдириб чуқур нафас олди ва голибона тарзда эълон қилди:

— Кўз ёшидан кейинги муҳаббат ширин бўлади.

Эҳтимол, жумланинг давоми бордир деган ўйда бироз кутиб турдим, аммо емирилмас қоядай ўшшаيب турган опадан бошқа сас чиқавермагач, ноилож ўз муносабатимни билдирдим:

— Бу гапни фалон ёзувчи фалон асарида айтган.

Опа пинак бузмади.

— Бу гапни ўша ёзувчингизга қадар ҳам айтишган.

Мен барибир тушунмадим.

— Хўш, нима бўпти шунга? Энди мен ширин муҳаббат дардида ҳар куни бориб хотинимни қон йиғлатишим керакми?

Опа менга бутунлай менсимасдан, ошқора кибр билан қаради:

— Бу гап ҳақиқий эркакларга таалуқли. Гап билан чақиб оладиган хотинчалишларга эмас...

Индамасам, мудирамиз ҳаддидан ошиб кетаётди. Аини пайтда каловланиб, жўяли бир эътироз ҳам топа олмай қолганим боис, ўйлаб ўтирмасдан пичинг қилдим:

— Бу гап поччамизга ҳам таалуқлими? Ҳар куни пиёла — пиёла кўз ёши тўкиб олмасиз шекилли?

Билмадим, гапимнинг нимаси ёқмади — опа бирданга чаён чаққандай сапчиб тушдию, менга еб қўйгудай нафрат билан тикиларкан, гўёғижимлаб — эзгилаб ташламоқчидай ўрнидан оғир қўзғалди. Худди шу лаҳзада ҳамон бошини ердан кўтармаётган Муниса сассизгина кириб келди ва ниманидир илғадими, останада туриб қолди. Аммо ўт бўлиб ёнаётган кўзларини мендан узмаётган, нечукдир чап юзи пириллаб учаётган ("Телба экан — ку!" деган хаёл яшин тезлигида кўнглимдан ўтди) мудирамиз қизга эътибор ҳам бермасдан, қорни билан столниғичирлатиб миллиметр — миллиметр сурган кўйи мен томон яқинлашаркан, оғзидан олов сочаётган аждаҳодай вишиллаб — пишқирарди:

— Ҳа, укахон, тўғри топдинг! бу гап биринчи навбатда поччанга тегишли. Чунки уям сенга ўхшаш латгачайнар бир эр. Уям сенга ўхшаб кун бўйи минғиллаб ўтиришдан бошқасига ярамайди! Бунақаларга эркак деган номнинг ўзи ҳайф! — Опа столни суришдан тўхтади ва, афтидан, қизнинг ҳам шу ерда эканлигини пайқади — ю, аммо тоғдан қуйига отилган, жонидан тўйган одамдай ўзини тўхтатолмади: — Олий маълумотли эмиш! Дарс берармишлар! Ўзи бўлса, ўн иккидан уйга келиб олиб, хотинининг йўлига кўз тикиб ўтиришдан бошқасига ярамайди. Ҳа, кутсанг кутибсан, ўтир эркакка ўхшаб. Йўқ, акам уй супурадилар эгилиб, пол ювадилар эгилиб, кир ювадилар эгилиб, мени ҳам эгили — иб кутиб олади. Эркак бўлмай кет! — Опа столга қарсиллатиб мушт туширди. — Нима, менга жуда зарилми олтидан кейин ҳам бу ерда ўтириш газит титкилаб. Уйга боргим

келмайди, чучмал гапларим, чучмал башарасиям жонимга теккан! Тўрт — беш бекат пиёда юраман, атай кечикиб бораман, зора дўқ — пўқ уриб қолса, жаҳли чиқса деб. қаёқда! Тураверадилар иршайиб! "Чарчамадингизми?" деб қўядилар яна. "Сиз" лаганини — чи! "Овқат қилиб қўйдим", дейди... Яхшиям гапириб кўрдим, ёмонам — бир пул! Таъсир қилмайди! Тушунмайди! Қайтанга елпатакликни баттар оширади... Картошка — пивёзням мендан сўраб олиб келади. Бир жойга бекорга бир тийин сарфлаб келмайди. Мундай бир эркакка ўхшаб пул сочмайди, кутилмаган совға — повға обкелиб қолмайди... Умрида бир марта ичиб келмаган, жанжал қилмаган... Яна шу қилиги билан мақтаниб қўяди... "Айланайин ўзимдан", дейди... Тунов куни, — опа ҳансираб қолди, — тунов куни — тасаввур қилинг — а! — пайпогимни ювиб қўйибди... Кўнглим айниб кетди. "Ич қўйлагим қолибди — ку" десам тишимни тишимга босиб, "Кўрмай қолибман, ташлаб кетинг, эртага ювиб қўяман", дейди астойдил... Ахир эркак номи бор... Тергамайдим тикка тургазиб қўйиб... Сўкмайдим... Солмайдами қарсиллатиб... Тепмайдами оёғи остига олиб... Синдириб ташламайдами суякларимни... Кейин... кейин битта — битталаб йиғиб олсам майлиди... Кейин... бир марта эркакка ўхшаб... Мен ҳам аёлман, ахир... қўшниллар... қўшниллар мени "Полвон" деб аташади. Менинг полвон бўлгим келмайди. Ожиз хотин бўлгим келади... Менам йиғласам, кутсам, қийналсам, кутилмаган совғалар олсам, бошимда эркагим борлигини ҳис қилсам...

Опа ҳўнграб йиғлаганча ўзини столга ташлади. Силкиниб — сикиниб тушаётган бу улкан гавдага ортиқ қараб туролмадим — бакрайиб қолган Мунисага эътибор бермасликка уринганча индамай хонадан чиқиб кетдим...

VIII

Инсон табиатини, феъл — хўйини англаб бўлармиди?! Гоҳида арзимаган гап — сўз, ҳатоки ишора сўнги томчи бўлади — ю, қалбда йиғилиб қолган аламлар, армонлар пўртанаси ўз кирғоқларини босиб — янчиб озодликка интилади. Энди бундай одамнинг тилига тушов солишга уриниб кўринг — чи! Оловга мой сепган бўласиз, холос.

Билмадим, балки адашаётгандирман, ҳар нечук, фақат менинг беўхшовроқ ачитқи гапимгина эмас, йиллар мобайнида қат — қат йиғилиб келган норизолик, тушкунлик таъсирида ниҳоят портлаган мудирамиз эҳтимолки ўша лаҳзаларда баногоҳ ўз — ўзини фош қилаётганини англаб тургану, айнан ушбу англамоқлик тўйғуси қутқусидан сармаст ҳолда ўзини ўзи баттар аяб ўтирмасдан, шармандалик ва шафқатталабликнинг тахир шаробини ютоқиб симиравергандир...

Аммо вақт — қодир ҳакам — ўтаверади, ҳиссиётлар олови босилади, қолган — кутган чўғларни эса кундалик турмуш ташвишлари аталмиш абадий қудратли унсур топтаб ўчиради. Қарабсизки, ҳаёт яна ўзининг одатдаги йўлида давом этаверади.

Бир — икки кунлик хижолатпазлик, сунъий сўрашишлару ҳол сўрашишлардан кейин ахийри, назаримда, биз ҳам опанинг томдан тараша тушгандай кутилмаганда қилиб қолган тазаррусини — баайни ёш боланинг уятлироқ қилиги узоқ вақт ёдда турмагандай — унутгандай бўлди. Бўнинг устига, илоийм адашаётган бўлмайин — у, фаҳмимча, мудирамизнинг ўзи ҳам ўша кунги ваъзхонлигини тезроқ ёддан чиқариш тарафдори эди: бирон марта бўлсин бу мавзуга қайтмагани, эрлару эркаклар ҳақидаги гап — сўзларни бутунлай четлаб ўтаётгани, ҳатто мен соддалимга бориб, цехга чиқиб кетган, эрталабдан бери бошини ердан кўтармаётган Муниса қизимизнинг қуйи лаби нечун ёрилиб қолганлиги

хусусида сўраганимда, — гарчандиққат билан қулоқ солиб турган бўлса — да, — баайни саволимни эшитмагандай, ғоят жиддийлик ила Мирриҳда топилган ҳаёт излари ҳақида ўқиганларини айтиб бера бошлагани ва бошқа қатор бевосита — билвосита дастак — далолатлар мана шундай хулоса чиқаришга олиб келарди.

Ҳаёт эса давом этмоқда эди.

Мудирамизнинг шахсим ҳақидаги асл ҳукмини билиб олганимдан сўнг, — маълумки, эркак киши маст чоғида кўнглидагини гапирди, аёл эса дарғазаб бўлганида, — ўзини ўзи ҳурмат қилиб юрган одам сифатида (жа унақа "айланайин ўзимдан" даражасига етмасам ҳамки) ҳамхоналаримдан — ахир, Муниса ҳам эшитиб турувди бари гапни, демак хоҳлайдимиз — йўқми, муайян хулосага келиб қўйган — анча ҳафсалам пир бўлиш асносида яна бир бор ўхшатиб "Менга нима!" дедиму, шу билан улардан қўлимни ювиб қўлтиққа урдим. Айни чоғда ушбу кайфиятимни уларга билдириб қўйиш, шу билан бир қаторда айрим ожизалар томонидан шоша — пиша чиқарилган ноҳолис хулосаларни икки пулга олмаслигимни ҳам писанда қилиб қўйиб деган мақсадда маълум вақт ҳамхоналаримга сал тепадан келиб, менсимайроқ муносабатда бўлиб ҳам юрдим. Ҳар қалай, озгина ниятимга етишдм чоғи, мудирамиз айниқса дастлабки кунлари менга иложи борича юмшоқ муомалада бўлишга, ҳурматимни жойига қўйишга ҳаракат қилиб қолди.

Нима ҳам дердим (бу маъқулотни мендан олдин ҳам айтишганига шубҳа йўқ), баъзан аёл зоти сал чумчуқми бўлади — да: ўзингни тенг тутиб муомалада бўлсанг — дарров менсимай қўяди, сал баланддан келсанг — айланиб — ўргилишга тушади.

Бироқ мен азадан кўнглимда кек сақламайдиган одамман. Бунинг устига ҳафтада икки марта чой — нонинг, хусусан тўловга олинган ўлпон қўйилган дастурхонинг бир бўлгандан кейин, узоқ вақт тумтайиб юришнинг эвини қилиш мушкул... Опа билан муносабатларимиз ҳам деярли аввалги ҳолига яқинлашиб қолди.

Шундай кунлардан бирида опа менинг бошқа иш жойларимни ўсмоқчилаб бир — икки суриштиргандан кейин ахийри ёрилиб қолдики, Мунисани ўшалардан биронтасига ҳеч бўлмаса ярим ставкага ишга киритиб қўйишнинг иложи йўқмикин, қиз бечора моддий жиҳатдан анча қийналаётган экан... Бир — икки ойдан бери уйдагиларига ҳам ёрдам беролмай қопти...

— Ўзингиз билган қиз, — дея салмоқданиб гапида давом этди опа. — Сизни қизартириб қўймайди, ишга астойдил киришади. Жуда улгуролмаса, бир қисм материалларни уйга олиб кетиб бўлсаям ўқиб келаверарди. Керак бўлса ўзимам ёрдам бериб турардим.

Сўнги жумла беихтиёр истеҳзоли илжайишимга сабаб бўлса — да, менга илтимос билан мурожаат қилаётганларидан андак кўнглим ўсган ҳолда ("Шу экан — ку аҳволларинг!"), раҳбарларга холс салобат билан жавоб қайтаришга уриндим:

— Мунисахоннинг ишлайман деган ниятини қутлаш керак. Чунки иш ҳеч қачон одамни ўлдирмайди. Лекин бир нарсани ҳам ҳисобга олингки, опажон, негадир кейинги пайтларда сиз айтгандай моддий жиҳатдан, менинг назаримда эса... — шу ерга келганда бир неча лаҳза маънодор сукут сақлаб қолиб, опани ўзимга ялт этиб қарашга мажбур этдим ва гап билан ўхшатиб ўйиб олишни удаладим: — Менинг назаримда эса жисмонан ҳам қийналаётган қизингиз ҳатто шу битта ишини ҳам кўнглидагидай, мен талаб қилган даражада бажара олмайпти. Балки, балки... — шу ерга келганда ўзимга жуда ёқиб кетган битта аҳли гапни қисгириб ўтиб кетдим: — ...моддий ва жисмоний азоб қўшилишиб руҳий азоб ҳам келтирган бўлса керакки, қизингиз сал ҳардамхаёроқ, паршонхотирроқ бўлиб қолган, баъзи

пайтлари ўзи ишда бўлади — ю, хаёли бошқа ёқларда кезади. Ҳолбуки менга ўхшаб, менга ўхшаб бир неча жойда ишлашнинг ўзи бўлмайди. Бунинг учун титра интизом, пўлат асаб, пухта билим ва жуда катта саводхонлик керак... Энг муҳими, ҳар қандай кайфият ёки турмуш ташвишларига қарамасдан, куннинг исталган соати ва дақиқасида дарҳол эс — ҳушни йиғиштириб олиб, соғлом калла билан ишлаб кетавериш керак. Корректурга эътиборсизликини, ўзи бўларчиликини кечирмайди...

Саломат опа сал қош чимирганидан билдимки, гапларим ёқмади.

— Энди, ухахон, хафа бўлманг — у, баъзан худди етмиш яшар чолга ўхшаб мулоҳаза юритасиз — да. Муниса ҳали ёш бўлса, айни ўйнаб — куладиган пайти, бироз ҳамдархаёл бўлса бўлибди — да, шунгаям дарров ота гўри қозихонами? Қиз бола нарса ўйлайди — да уйини, ота — онасини, қолаверса келажagini. Эркак кишига у барибир, бири бўлмаса иккинчисининг этагига эргашиб кетаверади. Қиз болага бундай эмас...

Қарасам, опа ҳали анча фалсафа сўқийдиган. Муниса цехдан келиб қолмасин деган ўйда гапни мақсадга бурдим:

— Шунча пайтдан бери етиб юрган ойлиги нега энди бирдан етмай қолди? Нарх — наво ошмаган бўлса...

— Аввал бир ўзи эди... — дея иштиёқ билан гап бошлаган опа бирдан тилини тишлаб қолди.

Мен фурсатни бой бермасдан, ҳужумни бошладим.

— Гапираверинг, гапираверинг. Хўш, аввал бир ўзи эди, энди — чи? Ё сиз бошингизга кўтариб юрган шаҳзоданинг чўнтаги тешигу, шу мусичадай беозор қизчанинг топганига ҳам шерик бўлаётганими?

— Нега энди шерик бўларкан? — бобиллаб берди мудирамиз. — Шунчаки... баъзан Мунисанинг ўзи озгина ёрдам бериб турибди.

— Йўр — э! Наҳотки? — Менга энди худо бериб қолганди. — Наҳотки қўли югурик ҳақиқий эркак бир бечора топган арзимаган уч — тўрт сўмга шерик бўлишдан ор қилмаса? Шуми ҳақиқий эркаклик, шуми...

Опа жон ҳолатда гапимни бўлди:

— Бўлдида — эй! Ҳадеб гапираверасизми, ухахон?! Тушунинг — да энди бундоқ, ҳадеб гапни қийшиққа буравермасдан!

— Хўп, гапнинг тўғриси очиқ айтинг бўлмаса, биздек гофил бадаларнинг сўқир кўзини очинг. Зора...

— Бас қилинг, дедим — ку! Шунчаки... топгани оиласидан ортмас экан, ўзи бир жойда, битта ойликка ишлаб, ҳалол кун кечираркан...

— Йўр — э! Наҳотки? Наҳотки битта ҳалол ойликка кун кечирадиган шаҳзодаи замон бир бечора қизнинг бошини айланттирдан, унинг топганини туя қилишдан уялмаса — ю, биздек...

Мудирамизнинг ёмон аччиғи чиқди.

— Бас қилинг, дедим — ку! Сиз... сиз ниманиям тушунардингиз! Ахир... ахир улар бир — бирларини севишади! Масалага шу томондан қаранг!

— Хўп, ана, шу томондан ҳам қарадик. Гарчанд мен учун Америка очмаган бўлсангиз ҳам, сўрашга рухсат этинг: бундан кейин ҳам Мунисанинг, ҳам унинг ота — онасининг ризқини қийиб еб юравермоқчимиз Посбонингиз? Ундай бўлса, Мунисанинг ўн жойда ишлаганининг ҳам аҳамияти йўқ — ётиб еганга тоғ чидамайди.

— Нега энди еб юравераркан? — Озроқ ўзига келган опа оддий ҳақиқатни айтаётгандай, бемалол изоҳ берди: — Оиласидан ажрашади, яхши ишга киради...

Мен беихтиёр ўрнимдан сакраб туриб кетдим.

— Тўхтанг, тўхтанг. Сиз жим туринг, бу ёғини мен айтиб берай. Хўш, кейин пул топади, кейин уйланади. Шундайми?

— Худди шундай, — опа аввал безовталанди, сўнг

бирдан қувониб кетди. — Демак, сиз ҳам гаплашибсиз — да. Умрингиздан барака топинг, уахон...

— Хўш, фарзандлардан ҳам бордир етарлича?

Опа менга шубҳаланиб қаради.

— Ҳар қалай, кўп болали эмас.

Мен қўл силтадим.

— Қўйинг—э, опа. Мен сизни оқ—қорани таниган аёл деб юрсам...

Мудирамиз ҳайрон бўлди.

— Бу нима деганингиз? Мана, сизга ҳам айтибди — ку...

Энди менинг жаҳлим чиқиб кетди.

— Бунақа гапларни, опахон, истаган эркак истаган содда — гўл, бўш — баёв қизга тугилмасдан айтиб ташлайверади. Ёддан. Мабодо бундай қизларнинг ортида сизга ўхшаган зўраки ҳомийлар турган бўлса, бундай Дон Жуанга худо қўшқўллаб бериб қолди деяверинг... Ҳеч бўлмаса сўрамадингизми, шу — унча бола орттирганингча кўзинг қаёқда эди ё аввал кўрмидинг, деб...

Опа пишқириб қўйди.

— Жа баланддан келаверманг, уахон. Бизам сиз ўйлаганчалик ёш болалардан эмасмиз, у — бу нарсаларни тушунамиз. Гаплашдим, ниятларини билиб олдим, ваъдасиним олдим... Жуда ҳамма нарсани биладиган одам экансиз, ўзи келганида гаплашинг мундай бир эркакка ўхшаб, нуқул ишдан бошингизни кўтармай бўйнингизни қисиб ўтиравергандан кўра... Менинг аниқ билганим, — мудирамиз столида турган башоратномани олиб силтади, — Посбонбойдай йигитлар ваъдасини ҳавога совурадиганлардан эмас. Сиз эса, буням шу ерда аниқ ёзиб қўйишибди, ичиқоралик қилиб, элбурутдан ваҳима кўтарадиганлардансиз. Керак эмас ўша тоғиб берадиган миннатли ишингиз, сиздан бошқа одам қуриб қолганим йўқ. Фалончи — пистончи бош муҳаррирларга бир оғиз айтсам бас...

Худди шу маҳал эшик очилиб, Муниса кириб келди, даҳанаки жангимиз ўз — ўзидан барҳам топди. Менга қолса ҳали анча кескин мулоҳазаларимни айтиб ташламоқчийдм, лекин ушлаган нарсасига ёпишиб оладиган товукция хотинга гап уқтириб бўлармиди...

Шу суҳбатдан эътиборан опадан ҳам, унинг ногорасига ўйнаётган Мунисадан ҳам тамомила кўнглим қолди. Ваҳоланки, ушбу ҳақли равишдаги норизолик каминани баъзи бир масъулиятли бурчларимдан ҳам мосуво этгандай бўлдики, айна шу жиҳати билан уни норизоликдан кўра кўпроқ бошқачароқ, дейлик "ўзидан кўрсин!" қабилдаги шукроналикка чоғишган ҳиссиётларга менгзаса аниқроқ бўларди — ёв. Чунончи, бир хонада ўтириб, тузини еб ўтирганимдан сўнг ҳеч бўлмаса бир мартагина қизни оғоҳлантириб қўймоқ истаги — да ҳар замон — ҳар замонда кўнглининг туб — тубида милтиллаб — милтиллаб кўярди. Энди ўшал чўғ ҳам сўнди...

IX

Энди, бепарволик учун, айтайлик, "объектив — субъектив" асос пайдо бўлгач, мен Н. таҳририятида кечадиган икки иш кунимни соф виждон билан тўлалигича ишга сарфлашга уринарканман, ора — сира, асосан ҳордиқ чиқариш ва чой ичиш маҳаллари воқеалар жараёнига холис кузатувчи сифатида бир назар ташлаб қўйишга уринарканман, рости гап, баъзан юрагим увишиб — увишиб кетиб, ўзимга ҳақиқат бўлиб туюлган воқеликни идрок қилараканман, эҳтимол, бошидан яхши ният қилганим мақбулмиди, қаргага ўхшаб қагилаб, опа айтганидан элбурутдан ваҳима қилганим боис ҳам ҳамма нарса менга қора рангда кўринмаётганмикин, деган тусмолларга — да борардим. Илло, кўнглимни қувнатадиган ҳолат, назаримда, тобора изсиз йитиб,

кундузи чироқ ёқса топилмайдиган даражага етиб бормоқдайди.

Посбонбой мен боримда бир мартагина бир неча дақиқага ташриф буюрди, холос. Ўша кунни ўзи кимнидир кутишаётгани сезилиб турарди — опа дамо — дам эшикка қараган, керак бўлса — бўлмаса китоб — журналларини тартибга келтиришга уринган, балки кечаги кун ўлпонидан қолган ширинликларни ликопчаларга чиройли қилиб терган... Ўзимни шунча зўрласам — да, бошимни кўтаролмадим — индамай ишлайвериш асносида бир — икки марта кўз қиримни ташлашга уағурдим. Опа йигитчанинг атрофида гирдикапалак бўлиб қолганди. Довдираб — эсанкираган, нечукдир қизариб — бўзарётган — бечора, йигитнинг келишидан умидини узиб ўтирган шекили — Муниса опанинг эслатишидан кейингина чой қўйди. Аммо Посбонбой нимадир деб гудиллади — да, — худо ҳаққи, шунча диққат қилсам — да, нима деганини англай олмадим, — бир лаҳза тарадуданиб қолгач, индамай чиқди — кетди. Иккиланиб қолган қиз опанинг жон ҳаллида мени эшитиб қолмасин деб қаттиқ шивирлаб буюришларидан кейингина ("Бор, айт, бошқа кунни келсин, бемалол гаплашамиз! Бугун иши кўпга ўхшайди! Ё бирон жойни айтсин, ўзимиз борамиз!") бўйнидан боғлангандай ноилож эшик томон юрди.

Мен мана шундагина бошимни кўтариб сал синчиклаброқ разм солдим ва — билмадим, нега энди менга ҳамма нарса фақат ёмон томони билан кўринади, касалликми бу нима бало?! — кичик мусаҳҳиҳамизнинг оёқ олиши сал залворлироқ бўлиб қолганини илғадиму, беихтиёр юрагим шувиллаб кетди. Ва бунга қўшимча равишда уч — тўрт кун бурун назаримда Мунисанинг шўр бодринг кавшаниб ўтирганини кўргандай бўлганимни, бироқ бу ҳолга ишонмаганим туфайли эътибор ҳам бермай қўяқолганимни эсладиму, қизнинг беҳаловатлигида недир маъни топгандай бўлдим...

Орадан ярим соатлар чамаси вақт ўтгач Муниса қайтиб келди. Қандайдир бир мақола матнини сўраш баҳонасида унга синчиклаб разм солдим. Бу аввалги Муниса эмасди. Йўқ, йўқ, ҳамон эсанкираши йўқолмаган қизнинг саволимни тушунмай менга анграйиб қараб қолгани, ниҳоят буйруғимни иккинчи марта қайтарганимдан сўнггина мақсадимни англагач ҳам талаб қилинган матн ҳақида мутлақо тасаввурга эга эмасдай буткул довдираб (ҳолбуки, бу мақолани бир соат бурун бирга ўқиб чиққандик), эсанкираганча шундоқ столида ётган қоғозни уч — тўрт дақиқа излаганида эмас эди гап. Қизнинг ўзи ўзгарганди. Энди қаршимда тортинчоқ — масъума, журъатсиз, ҳатто бир нарса сўрашга ҳам ийманиб турадиган Муниса эмас, босиб келаётган недир бир хавфдан ваҳимага тушиб қолган, шу боис дарди дунёни қоронғу, кўзига ҳеч нарса кўринмаётган, миясига ҳеч нарса сифмаётган, айна чоғда алақачон рўй бериши лозим бўлган қандайдир саробий мўъжизани интиқлик билан кутаётган, ўзи жуда — жуда аниқ — тиниқ ҳис қилиб турган, балки кимлардир томонидан оғизда нақд қилиб қўйилган ушбу мўъжизанинг кечикиш сабабини сира англай олмаддан баттар қўрқувга тушаётган, митти юракчаси терак баргидай дир — дир титраётган, бутун мадорини жисми жонидаги улкан ваҳима илони сўриб олиб қўйган ожизу нолон жувон турарди. Киртайган кўзлардаги очиқ — ошкор даҳшат ифодалари, қоп — қорайиб кетган, бир бурдагина бўлиб қолган юз, туртиб чиққан ёноқ суяклар, қалам у ёқда турсин, ҳатто қоғоз тутиб туришга унчалик қовушмаётган бармоқлар, бўғик овоз, бўйин — билаклардаги кўкарган излар — буларнинг бариси эҳтимолки ҳамхонаси эшитиб қолишидан чўчигани сабаб туни билан бошини ёстиққа буркаганча йиғлаб чиқадиган, ҳар тонгни сўнгги омонат илинж билан кутиб оладиган, бироқ кун мобайнида ўзи зор мадад — суянчиққа эмас, сохта ҳамдарлик аралаш

тақдиромуз муносабатга, нари борса ёлғонлиги билиниб турган ваъдалар айб ўзида эканлиги хусусидаги минггинчи бор айтилаётган таъна — дашномларга йўлиқавериб бутунлай юрак олдириб қўйган, ожизона исён кўтаришга журъат этган чоғлари эса бешарм ҳақорату калтаклар дўли остида адоий тамом бўлган, дунё кўзига тор кўриниб кетган, тирикликни фақат азоб чекиш деб тушуна бошлаган, айни чоғда... ў, даҳшат эмасми бу!.. олисдаги ғарибу ғурабо ота — онасини, муштипаргина опаларини ўйлаган чоғлари аламдан дод деб юбораётган, изиллаб — ўқсиб йиғлаётган мана шу миттигина вужуд, мана шу кичкинагина синчалак қизимиз Муниса...

Нималар қилиб қўйдинг, аблаҳ Посбон? Сен — чи, қўшмачидан баттар қилиқлар қилган Саломат опахон?! Утган кунни газета тахламини титиб, қандайдир бир гинекологнинг мақоласини излаб юргангидея хаёлимга бирон ёмон ўй келмапти — я! Ваҳоланки, сен қайта — қайта таъкидлаган табиатимдан келиб чиққан ҳолда дарҳол шубҳаланишим, сўраб — суриштиришим, искаланишим керак эди!.. Ў, бечора қиз...

"Мен ҳам инсонман, ахир! Менда ҳам номус бор, виждон бор, ор бор..." Бирок Гофир монологини айтиб ўтирадиган фурсат эмас эди. Бунинг устига, ҳозир, қизиб турган пайтим ненидир айтишга улгурсам улгурдим, улгурмасам кейин, совиганимдан кейин фойдаси йўқ — турли мулоҳазаларга бораману, индамай қўя қоламан.

Шошилинча бошқа баҳона ўйлаб топшинг ўзи амримаҳол эди. Қизини цехга юбордим

Муниса индамай чиқиб кетгач, газеталарни тикилаётган опага юзландим.

— Топдингизми излаган одамингизни?

Опа менга ажабланиб қаради.

— Кимни айтаяпсиз?

Мудирамизга илож борича қаттиқ тикидим.

— Анави гинекологни — да.

Опа баттар ҳайрон бўлди:

— Нимаиди?

Энди нима дейиш керак? Сал шошиб қолдим ва буни сезган опа дадилланди:

— Тинчликми, укаҳон, жа гинекологни сўраб қопсиз?

Ўзингизга керакмиди?

Нимадир баҳона топиш керак. Ўзи азалдан маълум эди: яхшилаб тайёрланмасдан туриб опага ҳужум қилиб бўлмайд.

Ноилож ёлғон тўқидим:

— Кеча кўриб қолибдим. Сиз... телефон қилган экансиз...

Энди безовталаниш навбати опага ўтди.

— Ҳа, ҳа, кўнғироқ қилиб эдим. Нима, айтдими?

Кўзимни лўқ қилиб туриб олдим.

— Ҳа, айтди. — Сўнг, ҳар эҳтимолга қарши қўшиб қўйдим: — Ўзимиз ҳам сўқир эмасмиз, кўриб — билиб турибмиз...

Тахминан отилган ўқ мўлжалга аниқ теги шекилли, мудирамиз бу сафар ҳазилакамига чўчимади: аввал ранги оқарди, сўнг қизарди, стол — стулни гичирлатиб жойида бир — икки марта қимирлаб қўйди ва ниҳоят ёлғондан ҳиринглади:

— Энди, укаҳон, ўзингиз тушунасиз, қовға билан паризод бир — бирига интилиб турганда, уларнинг орасига тушадиган кучнинг ўзи йўқ... Бўлар иш бўлибди... Ота — онасиям эскича одамлар экан, тўйдан бурун кўтариб бориб турса, шартта "оқ" қилиб юборишадими... Ҳали ҳаммаси олдида. Айтгандим — ку, бу бурждагилар ҳаётининг иккинчи ярмида бахтиёр бўлишади деб... Мунисахон ҳали ёш, Посбонбойнинг ҳам бели тўла бола...

Музлаб кетсам — да, ўзимни хотиржам тутишга уриндим. Не балоки, бу сафар ҳам энг ёмон тахминларим ижобат бўладиганга ўхшаб турарди. Ишонгиси келмайди

кишининг. Аммо...

— Кейин... кейин таъсир қилмасмикин... Биринчиси... шунақа бўлса... кейин... бўлмайд дейишарди...

Қийин вазиятдан ўтиб олган опа қўл силтади.

— Бекор гап экан... Ўзим гаплашдим... Олти марта шундай қилиб, кейин туққанларам бор экан... Ҳаммаси врачга боғлиқ экан... Пулга... Посбонбой бир оз берди... Муниса отпускасини олди...

Қулат этиб ютиндим.

— Қиз... Муниса розими?

— Икки ойдан бери тушунтирамиз... Уришдигам, сўқдигам...

— Урадигам...

Ўлай агар бу сўз беихтиёр оғзимдан чиқиб кетди.

Опа яна беўхшов ҳиринглади.

— Ҳа, энди, биласиз — ку, ургани — яхши кўргани — да...

Ҳа, опанинг томи анча кетиб қолганга ўхшайди.

— Йўқмикан... бошқа бирон иложи?

Бу сафар мудирамиз менга очиқ — ошкора ҳурмат билан боқди — баайни мен бир умр фақат шу иш билан шуғулланиб юриб, анча — мунча тажриба тўплаб қўйган одамман.

— Э, укаҳон, қилмаган ҳунарим қолмади ҳисоб, — дарров юрагини тўкиб солишга ўтди опа. — Бир ҳафта қайноқ ваннага ёт дедим, бир пақир сув оёғинг орасида қайнаб турсин дедим, буғда ўтиравериб кип — қизил гўштга айланиб қолди бечора. — Опа гапираяпти — ю, дарҳақиқат уч — тўрт ҳафта бурун Мунисанинг катта рўмолга ўраниб, бўғриққан ҳолда ишга келганини эсладим, ўшанда мен лақма қизни шамоллаб қолгандир деб ўйлагандим. — Буям ёрдам бермагач оғир юк кўтар дедим. Икки пақир сувни кўтариб олиб ўн кун у хонадан бу хонага бўзчининг моқисидай қатнаб турибди. — Опа оғир уф тортди. — Бўлмади. Анови... Посбонни елканга қўйиб кўтар дедим. Кўтарибдиям...

Мен беихтиёр пичинг гап қилишдан ўзимни тийиб туролмадим.

— Бошдан елкага тушиш қийин бўлмаптими?

Опа энди менга сал шубҳаланиб қаради.

— Менга қаранг, укаҳон, мен сизни тушунган — билган одам деб кўнғлимдаги айтсам, сиз дарҳол мазахга ўтиб кетаяпсиз. Сийлаганни билиш ҳам керак — да.

Ўзимни оқлашга уриндим:

— Ёмон гап айтганим йўқ, опахон. Мен фақат Мунисанинг бошига чиқиб олган Посбонтой қандай қилиб елкага тушган экан, шуни билмоқчийдим.

Опа бошини сарак — сарак қилди.

— Ичи қора одамсиз, укаҳон, ичи қора одамсиз. Ҳеч шу бировларни кўролмаслик касаллигингиздан қутулолмадингиз — да... Билиб қўйинг, — мудирамиз таҳдиди ўқрайди, — қиз бола деган ҳаммани ҳам бошига кўтаравермайди. Шунга муносиб кўрганини бошига кўтаради. Хафа бўлманг — у, мана масалан сизга ўхшаган гийбатчи, искабтопарлар ҳеч қачон бундай мартабага эришолмайдилар. Шунинг учун ҳам ҳасад қиласизлар — да. Мундай бир ҳавас қилиб яшасангиз нима қилади, а, укаҳон? Кўнғилни кенг қилиб...

Охирги жумлаларда менга ачиниш, ҳамдардлик оҳанглари ҳам бор эдики, беихтиёр қоним қайнай бошлади.

— Менинг кўнғлим ҳақидаги ифлос тахминларни кейинга қолдирсак — да, опахон, ҳозир бир нарсани аниқлаштириб олсак: Посбонтой дўпписини осмонга отиб тургани аниқ, аммо қизимиз нима деяпти, ўзи чин дидан розими?

— Нима, терговчимисиз? — ҳамон шахтидан тушмасди опа. — Ё бирон жойга бориб арз қиласизми? Марҳамат, боринг, айтинг, суюнчи олинг. Зора бир нималик бўлиб қолсангиз...

— Бунақа писмиқ гапларни қўйинг, опа. Бир жойда ишлагандан кейин бир — бировимизни ўзимиз ўйламасак ким ўйлайди?

Аммо иложи борича самимий тарзда айтилган мазкур жумла ҳам опани юмшатолмади.

— Сизга бизнинг оғирлигимиз тушмай қўя қолсин. Худога шукр, ҳали шу пайтгача бировга кунимиз қолган эмас, худо хоҳласа, бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Сиз бемалол... тошингизни териб юраверинг.

Бўғилиб кетдим.

— Ҳалиям сизнинг оғирлигингизни кўтараман деб ўлиб турганим йўқ. Мен фақат қизингизни...

Бироқ энди тамомила тўнини тескари кийиб олган опа бекат — мекаатсиз вайсашга ўтганди.

— Қизим билан ҳам ишингиз бўлмасин. Жа ҳаммаларинг бирдан хўжайин бўлиб олдиларинг... Юрардиларинг ишларинг бўлмай...

Ва ҳоказо.

Нима ҳам қилардим, бу борада опага тенг келишнинг иложи йўқ — оғзимни юмиб ўтираверишдан ўзга чора йўқ.

Шундай қилдим ҳам. Ва — лекин, опанинг иддаоларга тўла сайраши суръати сал сусайган маҳал сўнгги марта уриниб кўрай дедим — у, орага бир гап суқининг эвини қилдим:

— Менга барибир — у, опахон, лекин анави врач опа қизнинг ўзи розимкин деб сўрагандай бўлувди...

Навбатдаги сўзга оғиз жуфтлаган маҳал шу ҳолида қотиб қолган опа менга кўкариб — бўзариб, адоқсиз нафрат билан тикилди:

— Сасибсиз — да барибир... Менга қаранг, ухахон, пулини шиқирлатиб санаб олгандан кейин ўша врач опахонингиз тилини тийиб юрсин. Бу бир. Иккинчидан эса, буни мендан қизнинг ўзи илтимос қилган.

Беихтиёр кулгим қистади.

— Наҳотки?

— Худди шундай! Ўзи илтимос қилган. Шундан кейингина аралашдим. Сабабиям бор экан шундай йўл туттишига.

— Айтдингиз: эскича тарбиядаги ота — она, бу ёқда Посбонтой оёқ тираб турибди...

— Булар, ухахон, асосий сабаби эмас. Асосийси... — Опа нечуқдир уёқ — буёққа аланглаб олди ва овозини пасайтирди. — Ушанда... ичишган экан. Кайфда эзилган бола эсипастроқ бўларкан... Кимга керак...

Нафасим бўғзимга тиқилди. Ва мен ҳам беихтиёр овозимни пасайтириб сўрадим:

— Шу гапни... шу гапни қизнинг ўзи айтдимиз?

Опа сира иккиланмасдан жавоб қайтарди:

— Ҳа. Ўзи айтди.

Мудирамиз менга бақрайиб қараб турарди. Нимадир дейиш керак эди чоғи. Ноилож қўлларимни ёйдим:

— Ундай бўлса... майли...

Опа мамнун ишшайди:

— Шунақа...

Муниса кириб келди. Унга қарай олмадим. Дарҳол ишга киришарканман, қандайдир саҳифани овоз чиқариб ўқиш асносида нечуқдир бурни шилинган, чап лунжидидаги олхўридай гуддаси нари бориб — бери келаётган, оёғига бош бармоғи чиқиб турган эски пойабзал илиб олган Посбоннинг қиёфаси кўз олдимда пайдо бўлди. Сесканиб кетиб ўқишдан тўхтадим ва қаршимда қатла ҳукм этилган беғуноҳ норасидадай ўзининг тубсиз — адоқсиз қайғу — аламларига фарқ бўлиб ўтирган муштдайгина Мунисани, унинг хўралик — ситамларга мустаҳиқ этилган бир бурдагина, қорайиб кетган юзини кўрарканман, бир нарсага ҳазор — ҳазор бор ишончлар ила имон келтирдимки, мабодо опанинг гапи рост бўлган тақдирда ҳам "мастлик... эсипастлик... олиб ташлаш..." сингари ифлос сўзларни қиз икки дунёда ўз ихтиёри ила тилга

олмасди, инчунун уларни анави пасткаш Посбонтой мажбурлаб, уриб — сўкиб, қийин — қистовга солиб, алдаб — сулдаб, ёлгон ваъдаларни тоғдай уюб ташлаб турибгина айттиргани аниқ... Бундай гапни фақат иши битиб, эшаги лойдан ўтган, энди ими — жимида қочиб қолишга қулай фурсат қидираётган маккор эркаккина айта олади... Айни лаҳзаларда ушбу фикримнинг тўғрилигига ўз ҳаётим билан кафолат беришга тайёр эдим...

Ҳазабим қайнаб кетди. Назаримда, недир алдов юз бермоқда, баайни мени купша — кундуз куни, катта кўчада шилиб кетишаётгандай ё бўлмаса "Фалон жойга бор, текинга ёнғоқ беришаяпти" деб майна қилишаётгандай — у, мен лақма шу тарафга лўкиллаб чошиб кетаётгандайман.

Шартта ўрнимдан турдим...

Недир демоққа чоғланганим рост. Ва — лекин айнан не демоқ бўлганимни аниқ тасаввур этолмасдим. Нимадир халақит бериб турарди.

Индамасдан қайтиб жойимга ўтирдим...

X

...Йўқ, опа ўйлаганидай, қора кўзойнак тақиб олган эмасман, бировларга нисбатан ғайирлигим ҳам йўқ. Мен шунчаки, ўз — ўзимча айрим воқеа — ҳодисотларнинг мағизига қарашга, тасаввурим даражасида таҳлил қилишга, фақат ўзимга тегишли алқиссалар чиқаришга интиларканман, тан оламан, неқбинлик туйғуларим ошиб — тошиб кетавериши билан мақтанолмайман. Зеро, доимий тарзда давом этадиган яшаш учун кураш, иссиқ қўналга дарди, айниқса, тинчгина, хотиржамгина, муҳтожликларсиз кун кўриш иштиёқи ҳис — туйғуларимни анча ўткирлаштириб, бир томонлама таъсирчан этиб қўйган — озор чекишим осон кечади. Айни чоғда мен бошқа нарсани — да имкон қадар аниқ тасаввур этишга уринаман: хусусий хулосалар — тўғри — нотўғрилигидан қатъий назар — каминанинг ўзигагина тегишли, бас, шундай экан, уларни дoston қилиб юрмақдан на суд. Илло, бу ҳолда орттирганимдан кўра ютқизганим беҳроқ бўлғуси: аввало, тўғри тушунмай, хато талқин томон оғиб кетадилар, сўнг эса бадбинликда айблай бошлайдилар ва ҳоказо...

Андак бўлса — да кўнгига ўрнашиб олган хижиликдан қутулмоқнинг ягона чораси — астойдил ишлаш. Мен ҳам ўз юмушимга бошим билан шўнғиб кетишга жаҳд қилдим. Тасодифни қарангки, бу ниятимга эришиш жуда осон кечди — худонинг каромати билан қайдандир арзон қороз топилиб қолинган экан, газета саккиз саҳифа бўлиб чиқа бошлади — ю, том маънода бош қашишга фурсат топилмай қолди. Табиийки, иш ҳажми икки баробар ошганлиги муносабати билан мен дарҳол раҳбарият олдига маошни ҳам шунга мутаносиб равишда кўпайтириш талабини кўндаланг қўйдим. Гапларимни диққат билан эшитган ўта эҳтиёткор кекса ўринбосар ўйчан тарзда қайд этиб ўтдики, албатта, сизнинг ишчанлигингиз мақтовга сазовор, аммо бизда бир бошқа мулоҳаза ҳам бор, яъни эҳтимол яна биронта қўшимча корректорлик штатини очиш керакдир, зеро, назаримизда, сизлар анча қийналиб қоладиганга ўхшайсизлар, ахир саккиз саҳифани ўқиб чиқишнинг ўзи бўлмайди, лекин, агарда сиз иш ҳажмини эплаш кафолатини зиммангизга оларкансиз, биз сизнинг истагингизга пешвоз чиқишга тайёрмиз, шунинг учун, аввал бир — иккита сонни чиқариб кўринг, агар қийналмасангиз биз маош масаласини ижобий ҳал қилишга уриниб кўрамиз...

Назаримда, ишни эплаб ташлайдигандек эдим. Албатта, таҳририят титани бўлмиш Саломат опадан умид йўқ, — уни ўрнимдан кўзғатиб бўлмайди, бор — йўқ ишонганим ўзим ва Муниса эди. Енгни шимардим, ишга киришдим.

Аммо, таассуфки, бир кичкинагина ҳолатни ҳисобга олмаган эканман — Муниса энди аввалги Муниса эмасди. Тобора ҳаракатлари сустлашиб, ҳаёли пароканда бўлиб бораётган кичик мусаҳҳиҳамиз дастлабки кунлардавоқ менинг суръатимга дош беролмай, чангимда қолиб кетди. Бунинг устига, тез—тез матнга қараб туришдан чалғиб қийналганча ютинадим—ей, аввал сира кўрмаганим ғалати одати—чи: ора—сира сўрамадан—нетмасдан ташқарига чиқиб кетади—да, бир оздан сўнг ранглари ўчиб, кўзлари қизарган ҳолда айбдорона қунишибгина кириб келади. Бир гал эринмасдан изидан чиққан эдим, унинг аёллар ҳожатхонасида кучаниб ўқчиётганини эшитиб қолдим...

Қарасам, бутун машаққат елкамга тушяпти. Лекин бир киши барибир бир киши—да: жисмонан угуришининг ўзи мушкул. Пул эса ҳамиша керак...

Пул ёмон нарса бўлади, биродарлар. Эҳтимол, у ҳамма нарсани ҳал қилмас, аммо кўп нарсага ўз таъсирини ўтказиши шубҳасиз. Айниқса деярли нақд қилиб қўйган пулинг шундай қўлингдан кетиб бораётганини кўриб—билиб турганингда ўзингни бошқариш осон кечмайди.

Иш масаласида азалдан юраги тор одамман. Ҳар қанча ўзимни босишга уринмай, икки—уч марта Мунисага қаттиқроқ танбеҳ бердим. Бир марта эса атай икки аёлга ҳам эшиттириб тўнғилладимки, баъзи ходимларнинг дангасалиги эвазига ишлаган ҳақимни яримта қилиб беришлари ноинсофликдан бошқа нарса эмас... Ўйламасмикан ўзлари... Опага—ку, дашномларим чивин чаққанчалик таъсир қилмади, бироқ Мунисанинг бўлари бўлди: қалтираб—титраб, йиғлағудай аҳволга тушди... Бунга сайин менинг асабим баттар бузиларди. Ахир, холисанилло айтганда, нима учун энди мен уч кишининг ишини бир ўзим қилишим керагу, эвазига биттагина маош олишим керак? Тўғри, аёлларни ҳурмат қиламиз, бошга кўтарамиз, аммо инсоф ҳам керак—да! Телса тебранмас, пул ҳақида — эҳтимолки латта эрига қасда—қасд равишда — умуман ўйламайдиган мудирамизни қўя турайлик, аммо кичик мусаҳҳиҳамиз—чи? Бўлади—ку жонини жабборга бериб ишласа! Шунга яраша оларди ҳам...

Дастлабки саккиз саҳифали газета чоп этилганда — шунча саъй—ҳаракатларим, ўлиб—тирилиб ишлашимга қарамай — анча—мунча имловий хатолар ўтиб кетганини кўрдиму, тепа сочим тикка бўлди. Афтидан, қизимиз тузатилган хатолар билан сўнги бор ўқиш учун бериб берилган саҳифани диққат билан солиштириб чиқмаганга ўхшайди.

Ана шунда ҳеч чидай олмадим — анча бақир—чақир қилдим, роса бўғилдим...

Ва худди ана шу кунни ўзимча бир аламзада хулосага ҳам келиб олдим: нима учун энди бир йўла иккита аёл ўлигини менга ортиб олиши керак экан? Нима, қарзим борми улардан? Индамас экан деб...

Мол аччиғи — жон аччиғи.

Пул ёмон нарса бўлар экан, биродарлар.

Мен ҳатто... ётган... мазза қилган кичик мусаҳҳиҳамиз бўлса—ю, — ахир, аслини олганда ҳам, бир умр моҳпора ойимқиз бўлиб ўтолмасди—ку, қачондир содир бўларди—ку бу воқеа, табиат қонуни—ку бу, бир кун эрта—бир кун кеч дегандай... — нега энди азобини мен тортишим керак, деган ўйларгайм бордим... Ахир чиқариб олгандир шу—унча йил роҳибаликда юрганининг — яна ким билади дейсиз, жим юргандан қўрқ деган гапларам бор... — ҳиссасини... Ва бу хулосаларим серпичинг гап—сўзларимда, ошкор таъна—дашномларимда, ҳатто ўзимни тутишларимда ҳам акс этган бўлса керакки, тамомила мунгайиб, ер билан битта бўлиб қолган Муниса ҳатто кўз ташлаганимни сезган заҳоти ранги бўздай оқарганча, ўзини қўярга жой тополмайдиган бўлиб қолди. Қани энди иложини топсаю

шу хонадан қочиб чиқиб кетса...

Сўнгроқ, воқеалар бўлиб ўтгач, қайта—қайта қорлар ҳам ёғиб, излар ҳам босилиб кетгач, кўнгилинг туб—тубида надоматга ўхшаш бир туйғу бир—икки бор гимираб қолдики, балки ўша, пул дардида телба бўлиб юрган кезларим — ҳолбуки, ўша тўрт сўмдан қуруқ қолсам осмон узилиб ерга тушмаслигини ғира—шира бўлса—да англаб турардим — сал ўзимни босиб олиб, юракдан дардлашишга уринганимда қиз бечора дуёга бошқароқ нигоҳ билан қарармиди...

Мен ҳамон жон—жаҳдим билан ҳаракат қилардим. Назаримда яна озгина зўр берсам, яна озгина ҳаракат қилсам бас — ишни уддалаб кетадигандек эдим. Мана шу илинж мени не кўйларга солмади — чой ичишни йиғиштириб қўйдим, назаримда энди миннатли бўлиб кўринаётган ўлпон—таомлардан ҳам тотинмасдим — вақтимни қизганардим. Мен ишлардим. Гўё бутун олам, тириклик маъно—мазмунни, эртанги куним — бари—бариси мана шу ҳеч адоғи кўринмас матнлардаю қоп—қора саҳифаларда жо бўлгандай, уларни енгилсим нафақат моддий, балки маънавий фаровонлик ҳам олиб келадигандай астойдил кураш олиб борардим. Чарчаган, жиғибийроним чиққан кезлари ўз ёғимга ўзим қовурилганча аламинни Мунисадан олардим: бу нима деган гап, ахир, оддийгина фалон сўз қандай ёзилишини наҳотки билмасангиз, беш йил нимага ўқигансиз ўзи, яна икки жойда ишлайман деб юрибсиз, сиз аввал битта ишни эплаб олинг... Кўзлари жиққа ёшга тўлган, лаблари титраб кетаётган қиз баттар бужмайиб қоларди. Шунда... — э, худойим! — шунда бу муштипар, қорайиб кетган юзида дастлабки доғлар пайдо бўла бошлаган қиз кўзимга хунук кўриниб кетарди...

Сўнгроқ, воқеа содир бўлгач, ўзини фариштадай беғуноҳ тутишга уринаётган опадан ижиклаб сўрай—сўрай билиб олганларим шу бўлдики. менинг инжиқликларим бир ҳисса, Посбонтойнинг талабларию дўқ—пўписалари, ўзини муаммолар гирдобига тушиб қолган асабий одам кўрсатган ҳолда қўл кўтаришларию ҳатто баъзан "қорнингни ёраман!" деб пичоқ кўтариб югуриб қолишлари, буларнинг бари ниҳоясида яна... қовушиш талаб қилишлари, қиз рўйхўшлик бермаган чоғлари уриб—сўкиб, зўрлашлари — буларнинг бариси минг ҳисса бўлиб қизни адои тамом қилмоқда экан. Дарҳақиқат, ўша кунлари мен ўз ташвишларимга андармон бўлиб, шамдай сўниб бораётган қизга эътибор бермаган эканман...

Мана шундай беҳаловат, асабий кунларнинг бирида — юмушимга ҳар қанча жон—жаҳдим билан ёпишган бўлмай — бир нарсани илғагандай бўлдим: опа ўзини ҳаддан ташқари рамгин кўрсатар, уф тортиб қўйишлари ҳам, хўрсинишлари ҳам бошқа кунлардагига нисбатан сезиларли даражада кўпроқ эди. Мунисага ҳамдардона боқиб қўйишларидаям алақандай сирли бир маъно бордай эди. Шунда мен андаккина ажабланганча ранг—қути ўчиб кетган, беҳуш—берух аҳволда қандайдир қўлэзмага термулган ҳолда суратдай қотиб қолган қизга қарадим, ука—опа олиб борган "тарғибот—ташвиқот ишлари" ўз мевасини берганини илғагандай бўлдим — афтидан, жонидан тўйиб кетган қиз ҳаммасига умидсиз қўл силтаган ва ҳаммасига рози бўлган эди... Узоқ мулоҳаза юритиб ёки ҳамхоналаримни кузатиб, уларнинг ўзларини тутишларини таҳлил қилиб ўтиришга фурсатим эмаслиги боис мен ҳам яна бир бор ҳаммасига қўл силтадим ушга шўнғидим.

Кейинги чоршанба Муниса ишга келмади. Сўровимга жавобан қизнинг шамоллаб қолганини, шунинг учун уйда ётганлигини астойдил тушунтиришга уриниб кетган опа ўз одатига хилоф равишда сертафсилот изоҳлар беришга ўтиб кетдики, назаримда, маълум маънода чумқумиялигига қарамасдан, бу қадар

сўзамоллик ҳатто ишга андармон мендай кишида ҳам шубҳа уйғотиши мумкинлигини тушунди шекилли, ўнғайсизланиб, бирдан жим бўлиб қолди.

Муниса жума куни ҳам кўринмади. Иш уюлиб кетган эди. Жаҳлим чиқди. Опага пичинг қилишдан ўзимни тийиб туролмадим:

— Емоқнинг қусмоғи ҳам бор — да...

Мудирамиз бир қўзғалиб қўйди, сўнг менга узоқ тикилиб тургач, афсус билан бош чайқайди:

— Асли қора нарса барибир оқармас экан — да... Ҳали бир тўй бўлсин, бир маза қилайлик, баъзи одамлар бир уялиб қолсин... Ана ўшанда гаплашамиз...

— Албатта, албатта, — дедим баттар асабийлашиб.

— Санасиям маълум: йилнинг ўн учинчи ойи, ҳафтанинг саккизинчи куни. Фақат йили аниқ эмас...

Опа ёмон ўқрайди, аммо бу сафар даҳанаки жангимизни давом эттиришга ҳафсала қилмадими, қўл силтаб қўйиш билан кифояланди.

Орамиз тобора бузилиб бормоқда эди.

XI

Кейинги чоршанба куни, сўрамасам — да, қовоғим тушиб кетганиданоқ норози бўлаётганимни сезди шекилли, опа дарҳол қизимизнинг шифохонага тушиб қолганини маълум қилди.

Ўлганнинг устига тепган тарзидаги бу янгилик жонимни ҳалқумимга келтирди.

— Ўн кун бўлди — я, опа, ўн кун! Инсоф борми ўзи?

Опа ҳам бўш келмади:

— Нима, одам ўзи атай касал бўладими?

Ўғри бўл, ғар бўл — инсоф билан бўл — да. Без бўлиб туришини — чи!

— Опахон, — дедим бўғилиб, — кўриб турибсиз, иш кўп, битта ўзим қаёғига бўлайин! Шундай пайти кўрпа — тўшак қилиб ётиб олгунча, келиб ишласа ҳар қалай уч — тўрт сўм топади — ку... Касаллик варақасига қанчаям тўлашарди... Мен фақат ўзимни ўйламайман — ку, сизларга яхши бўлсин даяшман.

Бироқ гапларим кор қилмаётгани яққол сезилиб турарди — опа яна таъбирномаларини қўлига олганди. Деворга гапирдинг нимаю...

Индамай ишга ўтирдим.

Шу лаҳзаларда, рости, ўзимни олижаноб қаҳрамон ҳам ҳис қилардим. Ахир, ҳазил гапми, битта шу ишхонанинг ўзида нақ тўрт кишининг вазифасини бир ўзим бажараяпман — а! Бошқа инсофлироқ ходималар бўлганда — ку, бунинг учун мени миннатдорчиликка кўмиб ташлашган, енгимдан кириб, ёқамдан чиқишан бўлишарди. Булар бўлса... Бири тўнка, иккинчиси... Раҳбарият — чи, раҳбарият? Вазиятни кўриб — билиб тургандан кейин келиб айтмайдими, отангизга раҳмат, йигит, мана, жон куйдириб, фидокорона меҳнат қилаётганингиз учун ҳеч бўлмаса кичик мусахҳиҳангизнинг юмушга келмаган кунлари маошини сизга қўшиб берамиз деб... қаёқда дейсиз. Ўтираверишади ялпайиб... Ҳақиқий мутахассиснинг қадрига етмайди булар...

Равшанки, бундай мулоҳазалардан кейин ҳам одамнинг хўрлиги келиб кетади, ҳам ўзини ўзи ялаворгудай бўлади...

Иш вақти тугаганига ярим соатлар чамаси бўлган эди. Маза қилиб, суюкларини қисирлатиб керишиб олган опа столида уюлиб кетган газета — журналларни йиғиштиргач, ёнимга келди — да, столимга тўтта жизза нонга етгулик пул қўйди.

— Қасаба кўмитасидан жанжаллаша — жанжаллаша базўр ундирдим. Эртагами — индингами қизимиздан бир хабар олиб қўясиз. Сизнинг навбатингиз.

Жон — поним чиқиб кетди.

— Яна қанақа навбат?

Опа пинак бузмади.

— График тузиб қўйганман. Бир марта мен бораман, бир марта сиз. Манавини бемалол ишлатаверинг, керак бўлса яна оламиз.

Кескин бош чайқадим.

— Сира вақтим йўқ, опaxon.

Мудирамиз менга ёвқараш қилди.

— Шу — унча бирга ишлаб, шуми меҳр — оқибат. Мен бориб келдим — ку, ўлиб қолганим йўқ. Эртага ишга чиқса ўзингиз уялиб қоласиз.

Бўш келмадим:

— Ахир бордир хабар олиб турадиганлари! Дутонаси, Посбонтой...

Опа пинак бузмади.

— Ишхонанинг ўрни бошқа. Раис ҳам ёзиб қўйди ҳисоботига.

— Нимани ёзиб қўйди?

— Сизни касал кўргани бориб келди деб.

Анграйиб қолдим.

— Шунақаси ҳам чиққанми?

Мудирамиз ҳамма нарсани, айниқса бунақанги икир — чикирларни мукамал биладиган раҳбардек виқор ила бош ирғади.

— Давлатнинг пули кўчада қолгани йўқ. Ҳар бир сўмига ҳисобот берамиз.

Рости, сира оёғим тортмаётганди. Шунинг учун тайсалладим:

— Ўзингиз бора қолсангиз — чи, барибир бу ерда қиладиган ишингиз йўқ.

— Айтдим — ку бориб келдим деб! Ишимга келсак, худога шукр, ўзимга етарли.

Яна тўнни тескари кияётган опага охирги дастакни важ қилишга уриндим:

— Мени... кўйишмас у ерга.

— Қўрқманг, чақириб беришади. Беш минут гаплашиб, қайтаверасиз.

— Қанча гаплашганимниям ҳисоботга қўйишим керакми?

Опа ўқрайди.

— Менга қаранг, иш, иш деб одамгарчиликни унутиб юборманг. Ҳаммамиз иссиқ жонмиз, бир кун касал бўларимиз бор. Ана шунда биласиз...

Қўл кўтариб, мудирамизни бир амаллаб гапдан тўхтатдим.

— Майли, опaxon, бораман. Фақат индинга, жума куни. Ишга келиш олдида. Фақат, опaxon, бир нарсани бирон жойга ёзиб қистириб қўйсангиз: мен мабодо касалхонага тушиб қолсам, ўлар аҳволда бўлсам ҳам, илтимос қиламан, ишхонадан ҳеч ким мени сўраб бормасин. Ана бир илтимосим, қасаба кўмитасидан пул сўраб, раиснинг бошини оғритиб юрманг! Ўлмасам қайтиб келарман, мабодо ўлиб қолсам... мурда моддий ёрдамни бошига урадим?

Опа бўш келмади.

— Ёрдам ўликларга эмас, тирикларга керак. Ундан кейин, сиз биласиз — да, бу ишхонангиздан боришмаса, бошқасидан боришади. Шунга кўнглингиз тўқ — да.

Йўқ, бу аёл билан ўзбек тилида гаплашиб бўлмайди. Яхшиси айтганини қилиб қўя қолган маъқул.

— Хўп, майли, адресини беринг — чи.

— Фалон жойдаги психбалниса, тўртинчи палата.

Мен ручка олаётган жойимда тўхтаб, яна анграйиб қолдим.

— Қачондан буён бунақанги шифохоналарда...

Ўз навбатида опа менга ҳайрон бўлиб қаради.

— Айтмабмидим?

— Йўқ.

— Қизимиз сал дармонсизроқ экан... йиқилиб тушиб...

Опа лабларини қимтиганча муносиброқ сўз излай

бошлади.

— Йиқилиб тушса хирургга бормайдами, терапевтга бормайдами, психбалнисада нима бор?

Мудирамиз шуниям тушунмайсанми дегандай менга беписанд қараркан, йўғон қўлини бўйнининг орқа тарафига қўйди.

— Мана бу ери билан, орқа мияси билан столнинг қиррасига йиқилиб тушибди. Шунга сал мияси чайқалган экан...

Шубҳам ортди.

— Бунақа эмасдир—ов... Агар дармонсизларнинг бариси орқа мияси билан йиқилаверса, дунёда соғ одам қолмасди...

Безовталаниб қолган опа ўрнидан қўзғалишга уринди.

— Хайр. Салом деб қўйинг. Мен душанба ё сешанба борарман...

XII

Тўғри айтган экан: кир босиб кетган баланд қулақ бетон деворга тақаб қурилган кичкинагина ҳужра учрашув хонаси экан.

Мунисани шу ерга чақириб беришди.

Эскириб кетган, гижим, ўзига анчагина катта, елкалари ослиб турган сариқ халатда янада кичрайиб кўринаётган, нимаси биландир номаъқул қилиғи учун жазога тортилган мактаб ўқувчисига ўхшаб қолган Мунисани кўриб беихтиёр юрагим орзиқиб кетди. Айниқса озиб, чўп бўлиб қолган қизнинг чуқур—чуқур ажинлари кўпайган кенг пешонасига, гоҳ—гоҳ диққат билан, баайни "Айбим не?" деб сўрамоқчидай ёлвориб боқётган кўзларига, қуруқшаб—ёрилиб кетган, бир чеккасида қон қотиб қолган лабларига, майхўрники янглиг тинмай титраётган ингичка, узун—узун, қонсиз бармоқларига қарарканман, айниқса қизнинг орқага силиқ таралган сочларида бирдан кўпайиб қолган оқ толаларни илраганим чоғ мана шу рўдапо либосга чулганган кичкинагина вужуднинг нақадар абгор, иложсиз аҳволда эканини ҳис қилгандай бўлдим...

Анчагина безовталанаётгани сезилиб турса—да, бошини эгиб олган қиз мен билан рисоладигандай, фақат жуда паст овозда сўрашди, ишхонадагиларни, опани сўради. Мен уларнинг саломини етказган бўлдим, ҳатто гапни чўзиш учуни кейинги пайтларда кўринмай кетган Калоний домлани ҳам рўйхатга қўшиб кетдим. Қиз:

— Раҳмат, саломат бўлишсин. — деди. Сўнг, менинг жим тураверганимни ўзича тушундим, узр сўраётгандай оҳангда шивирлади: — Сизниям кўп қийнаб қўйдик...

Ҳар қалай, мени кўп қийнаётганини билган экан, қизнинг ақли жойидагига ўхшайди. Ушбу мулоҳаза таъсиридами, кичик мусаффаҳамизга неدير бир илчироқ гап айтмоқ қасдида бир неча бор оғиз жуфтладим—у, аммо сира жўяли бир фикр тилига келвермагач—жим туриш эса тобора ўнғайсиз бўлиб борарди—ўзим ҳам мутлақо кутмаганда:

— Хўш, совқотсангиз нима қиласиз? — деб сўраб юбордим.

Айтишга айтдим, уят—номусдан донг қотиб қолдим. Қиз—ку, шифохонада бўлгани билан душпа—дурустгина гапларни айтиб турибди, эркинликда юрган мени нима жин чалди? Нима, ўринларимизни алмаштиришимиз керакми энди?

Афтидан, қиз ҳам бунақа томдан тараша тушгандай бемаъни саволни кутмаган бўлса керак, менга бир лаҳзага довдираб кўз ташладию, аммо шу заҳоти қачонлардир орамизда бўлиб ўтган суҳбатни эслади шекилли, қувониб—ҳаяжонланиб:

— Курпа уртаймиз—да, — дея жавоб қайтарди.

Рости, хурсанд бўлиб кетдим: ҳам ноқулай вазиятдан қутулганимдан, ҳам қизнинг хотираси қандайлигини

текшириб кўрганимдай бўлганимдан. Аммо, билмадим, негадир шу оддий сўзлар Мунисага бошқачароқ таъсир қилди: киприклари пирпираб кетган қиз менга қўшилиб жилмаймоқчи бўлди чоғи, лаблари титраб, анчли тарзда буришдию... пиқиллаб йиғлаб юборди. Кайфиятдаги бундай кескин ўзгаришни англаб олгунимча бўлмай Мунисанинг йиғиси кучайди ва энди қиз ора—сира "уртаймиз... уртаймиз..." дерди. Мен ўрнимдан туриб кетдим. Бахтимга шу маҳал нариги эшиқдан иккита оқ хаалатли қорувли санитар эркак кириб келдию, энди баралла ҳўнграб йиғлаётган Мунисага ташланишди. Аммо... мана шу миттигина жон... мана шу синчалақдай мўъжаз вужуд уларга бўй бермасди—қиз санитарлар қўлидан сирғалиб чиқиб кетар, улкан темир столга ёпишар, изилаб йиғлар, "уртаймиз..." деб бўзлар, ўзларига келган эркаклар унга қайтатдан ташланишиб, орқага тортганларида ҳам қиз чангақдек ёпишган қўларини қўйиб юбормас, натижада баҳайбат стол қиз билан қўшилиб нарига сурилар, жаҳллари чиқиб, терлаб кетган санитарлар ёмон сўкинганларича қизни бир қоп пахтадай силташар, тортқилашар, бармоқларини столдан ажратиб олишга уриниб аёвсиз қайиришар, жон—жаҳллари билан оғзига кафтларини босишар, лекин қиз ҳамон бўзлаб йиғлар, столни қўйиб юбормас, "уртаймиз... уртаймиз..." деб чинқарар, типирчилаб санитарларни тепар, кафтларини тишлар ва бир зум бўлса—да мени кўздан йўқотмас, фақат менга қарагани—қараган, менга талпингани талпинган эди... Ва баногоҳ қиз аниқ—тиниқ менинг исмимни айтиб чақирди ва сўзларни бўлиб—ямлаганча хирқираб фарёд урди: "Ўшанда... ўшанда тимсоҳ... йиғлаётганди... йиғлаётганди... Мени еб қўйиб йиғлаётганди..."

Билмадим шўрпешона телба қиз менинг тимсолимда кимни излади экан...

Ниҳоят санитарлардан бири қизни азот кўтариб олишга муваффақ бўлди. Бир газча юқорига кўтарилган стол қайтиб полга гумбирлаб тушди...

Орадан бирон соатлар чамаси ўтгачина ишхонага етиб келдим.

Опанинг саволомуз қараб турганига жавобан:

— Ёзиб қўйинг, иккита нон билан бир кило олма обордим, — дедим—да, шоша—пиша иш жойимга ўтирдим.

Шусиз ҳам анча вақтимни йўқотган эдим. Фақат кечга яқингина озгина дам олишга фурсат топилиб қолди ва вақтни беҳуда кетказмасдан, дарҳол опадан Муниса ҳақида сўраб—суриширишга тушдим. Мудирамиз аввалга гапни айлантиришга роса уриниб кўрди, ҳатто орага қандайдир башоратномани ҳам тикмоқчи бўлди. Бироқ бекорчи валақлашларга менинг вақтим йўқ эди ва ҳар қанча ҳафтафаҳмлигига қарамай опа ҳам буни кўриб—билиб турарди. Бунинг устига шифохонага ҳали бирон марта қадамини босмаган, айни чоғда на турар—жойини, на ҳақиқий исмини айтган Посбондан анча хафа бўлиб ўтиргани таъсир қилдим, ишқилиб, опа парданинг бир учини салгина очди. Қисқаси, операция анча оғир кечибди... "Икки соат тиф остида ётишинг ўзи бўладими..." Ҳомила тўрт ойликка яқинлашиб қолган экан, уч ойдан кейин мумкин эмас экан ўзи... қайта—қайта берилган наркозлар ҳам миёга ўз таъсирини кўрсатган бўлиши мумкин экан... Ахийри тугабди... Уйга машинада олиб келишибди... Уч кундан кейин, қиз сал ўзига келганда Посбон пайдо бўлибди: Аввал яхши муомалада бўлибди, ваъдаларини эслабди... Кейин... қовушмоқчи бўлганми, ишқилиб, ораларида жанжал чиқибди. Асаблари бузилиб турган қиз сал қаттиқроқ гап қилган бўлиши ҳам мумкин. Посбоннинг эса қўли югурик... Хуллас, йиқилиб тушаётган қиз орқа миясини стол қиррасига уриб олади... Ўзидан кетади... Бирон соатлардан сўнг ҳушига келса Посбон йўқ... Эртаси куни иссиғи

чиқиб, алаҳлаб ётган қиз аҳволидан хавотирга тушган дугонаси уни ёнларидаги поликлиникага олиб чиқади. У ерда дарҳол йўлланма беришади... Дарвоқе, опанинг айтишига қараганда, якшанба куни бозорда тасодифан Посбонни учратиб қолибди. "Анча ўзини олдириб қўйган" йигит қизни "бу аҳволда кўрмайинам, куймайинам" дебди. Сўнг "Ўзи бўларим бўлган... Ичим эзилиб кетган..." деб қўшиб қўйибди — да, паршон тарзда, хайрлашишни ҳам унутганча, йўлида давом этаверибди. Посбон мавзусини шу билан тугатган опа бошқа нарсага ургу берди: душанба куни мақола кўтариб келган, қариб қуюлмаган домла Калоний гап орасида қизнинг қўлини сўраган эмиш. Гўё домланинг ўн олти яшар кичик ўгли тутқаноқ экану, шу болага қараб туришга одам керак экан. Уй — жой, кичкинагина тўйча харажатларинининг ҳаммасини бўйнига олибди чоли тушмагур. Шунга опа энди ўйлаяпти эканки, ҳов ўша сафар, шаҳзода кутилаётган маҳал Калоний домла остона ҳатлаб ўтганмида — йўқми... Агар мабодо ўшанда ўнг оёғини ичкарига босган бўлсам...

Опага роса таъна қилишга имконият туғилганди, бироқ, афсуски, вақтим йўқ эди — бир олам иш кутиб турарди мени. Шу сабабли бу ўзим учун анча — мунча ёқимли тадбирни кейинга қолдирдим — да, яна ишга шўнғидим.

XIII

Чоршанба куни ишга келсам хонада... Муниса ўтирибди.

Рости, қувониб кетдим. Жавоб беришиптими — демак соғлиги яхши, демак бемалол менга ёрдам бера олади, демак ишим озгина бўлса — да енгиллашади.

Муниса эшикка тескари ўтирилиб опанинг қаршисида ўтирар ва қаддини тик тутишими, янги либосими, ишқилиб нимаси биландир озгина ўзгариб ҳам қолгандек эди... Икковлон суҳбатга берилиб кетишган шекилли, ҳатто менинг кириб келганимни ҳам пайқашмади. Сўнгги пайтларда опа билан бош ираб, сўзсиз саломлашига ўтиб олганим боис бугун ҳам мудирамизга қиёмат қарзимни тўлаган бўлдим — да:

— Яхшимисиз, Муниса, — дея кичик мусаҳҳиҳамизнинг ўзига салом бердим.

Қиз ўтирибди.

Бироқ бу Муниса эмасди.

Бошқа қиз эди. Тўғри, қарашлари, ҳатто юз қиёфаси билан Мунисага озроқ ўхшаб ҳам кетарди, бироқ бу қиз Мунисага нисбатан бир — икки ёш кичикроқ ва айни пайтда сал сулувроқ (ҳолбуки, истараси иссиқлик борасида Муниса сал кўзга яқинроқ эди назаримда) туюлди менга.

Нотаниш қиз шоша — пиша салом берди.

Ёйилиб илжайиб ўтирган мудирамиз тушунтирган бўлди:

— Бу киши Мунираҳон, янги корректоримиз бўладилар. Бу йил университетни битирибдилар. Худо хоҳласа, ишлашиб кетамиз... Ҳозир сиз ҳақингизда айтиб бўлиб, энди вазифаларини тушунтираётгандим. — Опа жонланиб қолиб, столида турган каттагина торт ва турли пишириқларга ишора қилди: — Мунираҳон ўз қўллари

билан тайёрлаб келибдилар. Қўллари гул экан...

— Қизимиз — чи?

Худо ҳаққи, бу савол беихтиёр оғзимдан чиқиб кетди. Лаб қимтиб қўйганидан билдимки, бу мавзу мудирамизга унчалик ёқинқирамай турибди. Шунга қарамай, опа саволимга жавоб қайтарди:

— Кеча боргандим. Жавоб бериб юборишибди.

— Тузалибдим?

— Шунақа деса ҳам бўлади. — Опа баайни минг йил илгари тасодифан кўриб қолган таниши хусусида гап бораётгандай бепарво эди. — Биласиз, пропискаси йўқ эди. Шунинг учун қизимизни ўз вилоятига юборишибди. Ўша ерда уч ой ётса кейин инвалидлик беришаркан. — Шу ерга келганда мудирамиз пихиллаб кулиб юбориб, янги қизга ўтирилди. — Кеча телевизорда кўргандирсиз, Мунираҳон, биттаси айтди — ку "Иккинчи гуруҳ нигорониман", деб... Ана ўшанақа...

— Ногиронлигига... қанча беришаркин?

Овозим бўғилиброқ чиққанига эътибор ҳам бермаган опа яна қувноқ оҳангда жавоб қайтарди:

— От билан туя бўлармиди, укаҳон?!

— Унда... ота — онасига ким қарайди?

Бирдан хуш кайфияти йўқолган Саломат опа энди менга ўқрайиб қаради.

— Бировнинг гамини еганча, укаҳон...

Индамай бориб жойимга ўтирдим.

Хонани пишириқларнинг ёқимли иси тутганди.

Яна кўтаринки оҳангга ўтиб олган мудирамиз янги корректорга мурожаат қилди:

— Биласизми, Мунираҳон, энди мен сиз билан тушлар ҳақида гаплашмоқчийдим. Сиз ҳеч тушингизда тимсоҳ кўрганмисиз?

Сакраб ўрнимдан туриб кетдим. Стулим тарақлаб йиқилди, ҳамхоналаримни мен томонга ялт этиб қарашди.

— Ў, қариб қуюлмаган телба банда, бир бечоранинг бошига етганинг озмиди, энди бунгаям ўтдингми?! Инсоф борми ўзи сенда! Мунисани, унинг ота — онасини не аҳволга солганингни мундоқ бир ўйлаб кўр аввал! Ахир тириклайин сўйдинг — ку қиз бечорани!.. Энди унинг кўрадиган куни кунми?!.

Мен бу гапларни айтолмадим. Ҳатто ичимда ҳам.

Икки жуфт кўз ўзингга бақрайиб тикилиб турганда сал шошиб қоларкансан. Тўғрироғи, ҳар томонни ўйларкансан... Бирга ишласак... Анови собиқ ходимамиз масаласида эса, ким билади дейсиз, балки мен ҳали тушуниб етмаган ўзига хос айрим нозик жиҳатлар бордирки, уларни билиб — билмай хулоса чиқариб ташлаш мени бировнинг ҳаётига бурнини суқиб юрган одамга ўхшатиб қўяр... Умуман, бунақа масалаларда шопилмаслик керак. Вақт кўрсатади кимнинг кимлигини. Омон бўлсак...

Опа билан янги мусаҳҳиҳамиз менга ҳамон ҳайрон бўлиб қараб туришарди. Сал беўхшовроқ бўлса — да, амаллаб илжайишнинг уддасидан чиқолдим ва столдаги егуликлардан кўз узмаган ҳолда мингирладим:

— Ҳа... тимсоҳ... яхши ҳайвон... Яхши...

Шундан кейин стулни тўғрилаб, қайтиб жойимга ўтирдим ва мени кутиб турган бир олам юмушларимга шўнғидим...

2000 йил, апрель — декабрь

СОҒИНЧЛАРГА ВАТАН КЎНГИЛ

Шеър нима? Соғинч ҳамда ҳайратнинг ғалати тарзда уйғунлашувини ўзида мужассамлаштирган, вақт, макон ва имкон чегараларини табиий равишда кенгайтирадиган, таърифу тавсифларга сиғмайдиган бу тушунчанинг нозик инжа-сирлари ҳануз-ҳанузгача кашф этилмаган. Эҳтимол, санъатнинг бутун сеҳри унинг айнан анланмаган моҳиятида ўз ифодасини топар! Шунга қарамай, барибир, асрлар давомида одамзод шуурини банд этган, оҳанрободек ҳаёлни ўғирлаш қудратига эга шеър ҳар бир мусаффо қалбда ўз сажиясини янгилашга ҳаракат қилади, зариф табиатига мувофиқ изоҳлар ахтаради.

Янги шеър кузатиш тезкорлиги ва тасвир ҳажми кенглигини тақозо этади. Тасаввурларнинг бир нечта чизиқ шаклида ҳаракат қилиши, таассуротларнинг бир-бирини изоҳлаб, ўзаро бирлашиб кетиши ва яхлит ҳодисага айланиши, фикр ва туйғу мутаносиблиги, эҳтироснинг босқичма-босқич қуюқлаша бориши, ижодкорнинг ижтимоий воқеликка бўлган фаол руҳий муносабати пичинг, кесатик ва кино сингари воситалар ёрдамида шаклланиши, мушоҳаданинг аниқликдан мавҳумликка, мавҳумликдан аниқликка йўналтирилиши, қофия ҳамда вазнга нисбатан эркинлик даражасининг руҳият кўниккан тафаккур чегараларини ўзгартириб юбориши сарбаст шаклнинг бадиий талабларини ифода этади:

*Ёлғон ва ростнинг ўртасидан
Икки тушунча оралмида қисилиб қолдим.
Улар бир-бирига тўқнашганида
мен жон аччиғида қичқиришим керак
ўлим-ку ҳеч гапмас лекин мен қизиқаман
жон аччиғида қичқирган каломим қай
томонга дахлдор бўларкан кўпроқ.*

Б. Рўзимухаммад модерн услубида ижод қилади. Унинг ғоявий-бадиий талқинлари ҳам тажриба майдони, ҳам илҳом манбаи ҳисобланган Оврупо руҳий хазинасидан озикланади. Ижодкор теран фалсафий фикрлар силсиласини ихчам шаклларда ифодалаш, ёниқ туйғуларни гўзал ташбеҳларга сингдиришда эркин шеърнинг таҳлилий имкониятларидан фойдаланади. Шоир изланишлари нозик қочирим ва турфа ишораларга бой, совуққон ақлий мушоҳадага йўналтирилган. Моддий ҳамда руҳий жисмлар тартибсиз равишда уйғунлашиб кетади. Айнан шу тартибсизлик ижодкор туйғуларининг табиийлиги ва самимиятини таъминлайди. Ижодий сокинлик эса бўрон олдида чўккан сукунатдек оғир ҳамда дахшатли таассурот уйғотади:

*Балки учинчи қутбни ўйлаб топарман
мен ҳам тўқнашарман учинчи тушунча бўлиб.*

Ёлғон ва рост! Зоҳиран олдийдек туюлган бу мисралар замирида одамзод ҳаётининг ибтидоси ҳамд интиҳоси жо бўлган. Бу тушунчалар олдида «ўлим-ку ҳеч гапмас», бироқ, «улар бир-бирига тўқнашганда» инсон руҳи «қай томонга дахлдор бўларкан кўпроқ?». Ёки «Ёлғон ва Рост ўртасида» янаш одамзод ҳаётининг моҳиятини белгилармикан?! Кутилмаганда шоир ўқувчи тасаввурини янги мушоҳада сари буриб юборишга муваффақ бўлади. Учунчи қутб - яқрангликка асосланган турмуш тарзига нисбатан исённинг бадиий ифодаси демакдир.

*Кўнгил менинг каббамдир
ки унга
нигоҳинг*

тушиб туради

*Бош мақомини бердим ўзим кўнглига
Сен тарафга боқди кўнгил.*

Одамзод Оллоҳ Таолога кўнгил кўзи - «икки нур» орқали боғланади. Аниқроқ айтганда, ҳажр ўқларидан яранган қалбнинг «бош мақоми» Ҳақни таниш. Юрак қатламларидан ибтидо олган йўл илоҳий муҳаббатга тулашади. Бу йўл камолот, поклик ҳамда мусаффолик сингари тушунчаларни бирлаштиради. Қалбни меърож қадар юксакликларга кўтаради. Бироқ, Арши Аълога қадар чўзилган маънавий юксалиш инсон руҳи учун осон кечармикан? Зотан:

*Рух кўкка интилар жисм ўзини
ҳар лаҳза минг бора ерга уради
Азозил қўлида бўлиб ўйинчоқ*

Ҳаёт аталмиш бўстонда одамзоднинг ҳар қадами гуноҳларга тўқнашади. Бу хилқатда «товушини қизганар итлар ҳам ҳатто, тиканлари учиб кетар қирпининг, булбул нола қилар қайғу ичида, осмон каби ёлғиз қолади Хумо!». Бу хилқатда «Жарликка қулаётган одамнинг ҳайрат тили билан чинқирган саси» оламни чулғайди. Бир сўз билан айтганда, ҳар заррага «Соясини ташлайди оғриқ!». Энди бу йўл бошида:

*шайтон ҳам жим турмас
юрагинга энди
уйига киргандек
кирар хотиржам.*

Инсон аҳволи руҳиясини, ҳис-туйғуларнинг кенг силсиласини турфа зиддиятли бўёқларда акс эттириш, одамзод шуурини банд этган муаммоларни ҳиссий идрок ҳамда руҳий таҳлил воситасида бутун мураккаблиги билан суварлангирини, Шахсиятнинг миллий-умуминсоний моҳиятини тезкор тарзда ёритишга интилин Б. Рўзимухаммад изланишларининг доимий ҳамда давомий ҳамроҳидир. Бу шеърят инсон табиатининг теран қатламларига кириб бориш, одамзод маънавий такомиллини идрок этишнинг янги шакл-шамойилларини кашф этишни мақсад этиб кўяди. Юксак ақл-идрокнинг ҳиссий-фикрий тиниқлик сари йўналтирилиши натижасида шоир ижодида кўнгил изҳори ва руҳ фалсафаси уйғунлашади.

Ҳар бир шоир адабиёт майдонига қадам кўяр экан, унинг олдида уч хусусиятни бирлаштиришдек долзарб вазифа кўндаланг бўлади. Шаклий ихчамлик, сўзни истефода этиш санъати ҳамда фалсафий мушоҳада теранлигини уйғунлаштириш фақат ва фақат истеъдодгагина хосдир. Б. Рўзимухаммад ана шундай машаққатли, аммо, шарафли мақомга эришган ижодкорлардан. Унинг шеърлари дафъатан мураккаб тафаккур тарзига интилмайди. Бироқ, изланишлар табиати кўпроқ шунга мойилроқ. Аксар ҳолларда фикрий изчиллик ҳиссий аниқлик учун хизмат қилади:

*На яхшилик қилди ва на ёмонлик,
қўйдек ювош,
Қўй оғзидан чўп олди у.
Етмиш йил туш кўрди, етмиш йил!
Буни қахрамонлик деса бўлади.*

Юқоридаги мисралар яқин ўтмишимиздан баҳе юртади. Бу давр ҳаётимизнинг энг мудҳиш йиллари бўлганлиги ҳеч кимга сир эмас. Биз худди туш кўраётгандек яшадик. Уйғониб қолишдан кўрқандек! Киммиз ва қан-

Дилноза НИЁЗОХУНОВА,
Тошкент Давлат Педагогика
Университети толибаси

дай мақсадлар сари борямиз? Бу ҳақда ўйлаб ҳам кўрмадик. Кўр-кўрона эътиқод ўзлгимиздан кечиш, тўлиқ равишда манкурта айланишдек жаҳолатга бошлади. Буни ҳақиқатан ҳам қаҳрамонлик деса бўлади! Бу шеърда аччиқ истеҳзо мавжуд. Аламларга бурканган аччиқ истеҳзо!

Б. Рўзимухаммад шеърляти лирик шеърлардан фарқли ўлароқ «безаксиз наср» (Н. Хикмат)га яқинроқ туради. Бу изланишларда лиризм ўрнига «маъно юки» залвора кучайтирилади. Натижада шоир талқинлари умумхалқ сўзлашув услубига монандлашади. Ҳаётини тафсилотлар воситасида фикр юритиш, оддий кундалик кечмишга юксак умуминсоний гоёни синдириш, ҳаётни фалсафий-мажозий тиссоллар ёрдамида тадқиқ қилишга мойиллик шоир шеърларининг ўзига хослигини белгилаб беради:

*Ярқироқ эди умидлари ушн
ҳеч нарса нур сочмаган бунчалик
ёруғликни ёрутгудек вазожати
тушлар кўрар эди бир фаройиб
бошини олишга фармон беришиди
бошини кесишиди умид ва тушининг*

Янги шеърда қаҳрамон аксар ҳолларда «у» қиёфасида гавдаланади. Бу ҳолат бир томондан, шоирнинг кузатувчилик фаолиятининг тезкорлигини таъминласа, иккинчи томондан, ижодкор «мен»идан сақланиш ва ҳолислик мавқеини кучайтириш имконини беради. Қолаверса, «У»нинг қамрови кенг. Шеърини қаҳрамон тасвир ҳажминини кенг ижодий сарҳадлар, маънавий бўшлиқлар томон йўналтиради.

Ҳар қалай, Б. Рўзимухаммад воқелик шоир, воқеликнинг ҳолис тажрибали файласуф - шарҳчиси. Воқеликнинг теран шарҳини англаб эканмиз, биз шоирнинг шеърларини фалсафий шеърлар деб эмас, балки борлиқни тўғри тушиниш ва тушинтиришга қодир, ўткир зехнли қалбнинг кечинмалари десак хато моҳиятта яқинроқ келмиз. Мушоҳадалар ичида ўз аксига термулиб ўзини қидираётган ёш замондошларимизнинг ўй-хаёллари жозиб тушунишларни, талқинларни ҳади қилади. Унинг фикрлаш тарзи, таъбир жоиз бўлса, ихчам, туйғун, тадбиркор, эпчил ва этилиб-букулувчан. Унинг шеърларидаги сўзларида биз одатланган тартиб сақланмаган, товушлар сўнук, даъват этилмайди. Довюрак сатрлар йўқ ҳисоби. Шоир адабий-бадий ҳопия безакларидан ўз сўзини ясангириш, адабийлашиб кетган, демак, ярқироқ, янгироқ товушлардан ўзини сақлаган. Шунинг учун ҳам унинг сўзи идрокка тасалли бермайди, кутқу ҳам солмайди, ишонч сари вазмин етаклайди, ҳолос, деб ёзади адабиётшунос А.Отаябой.

Дарҳақиқат, юксак ақл-идрокка йўналтирилган шоир ижоди ўзига хос гоёвий-бадий талқинларни тавсия этади. Уларни англаш, теран қирраларини идрок этиш китобхондан махсус тайёргарликни талаб этади. Фалсафий, маънавий, руҳий миқёсларни қамраб оладиган шеърлар умуминсоний келажакка, ирода, эрк ҳамда озодлик туйғуларига ишонч руҳи билан сугорилган. Маънавий юксалиш руҳ эркинлиги билан қоришиб кетади. Енгил шарҳлар бизни шуурини озодлий маснади томон оҳиста етаклайди, тафаккурни янги маънавий бўшлиқлар сари бошлайди. Даставвал биз шоир шеърларини совуққон ақлий мушоҳадага йўналтирилган, деган мулоҳазани илгари сурдик. Бироқ ижодкор изланишлари марказидан бир қизил нур ўтади. Дард бор уларда. Нурафшон бир дард!

*Илҳомбек ҚУРБОНБОВ,
Алишер Навоий номидаги Тил ва Адабиёт
институтини ходими.*

КЎКДА ЮЛДУЗ ЧАРАҚЛАДИ

Мен истайман суратнинг жонланишини...
Ҳавас ила қарарканман,
Гўё шу суратнинг ичида
Бўлгандайман қачонлардир.
Бемисл манзара, бамисоли беҳишт.
Мен энди ошиқаман
Тезроқ сурат ичига кириб олсам дея...
Енгилгина шабада олиб кетсайди мени,
Ё бўлмаса булутларнинг ҳарир кучоғида
Оҳиста сузиб борсам.
Мен истайман суратнинг жонланишини...

Сен учун қурбон қилдим йилларимни мен,
Сен эса ҳаттоки бир кунингни аядинг.
Сенинг табассуминг мафтунни бўлдим,
Изтиробли кечалар ёлғиз йўлдошим.
Фақат сени, фақат сени ўйладим,
Орзуларнинг ожиз бандасига эврилдим.
Мени уқмадинг сен, уқа олмадинг,
Менинг умидларим сўлдилар бир-бир.
Ниҳоят барини англаб турибман,
Бироқ кеч, бироқ кеч, жудаям кеч, кеч...

У менга ўхшамас, ўхшолмайди ҳам,
Ҳар қанча уринсин - бари бефойда.
У менинг ўрнимни босолмас асло,
Зеро, мен, бу - менман, у эса бошқа.
Бўлса кўғирчоғинг бўлади сенинг
Навбатдаги ҳамда кадрсиз.
Сен уни ҳеч қачон сева олмайсан
Севганинг каби мени...

Кўкда юлдуз чарақлади
Бамисоли ишқимиз.
Кўкда юлдуз ногоҳ сўнди
Бамисоли ишқимиз.
Энди ёлғиз, овораман,
Термуламан самога.
Ўзинг мени мажруҳ этдинг,
Энди ўзинг давола.

Лев ТОЛСТОЙ

ШЕКСПИР ҲАҚИДА

Уни биринчи ўқиганимда қанчалик таъсирланганимни ҳамон ҳаяжон билан эслайман. Шундай бўлса-да, мен яна ҳам кўпроқ таъсирланишни, маънавий озик олишни истардим. Бироқ Шекспирнинг бир-бирдан юксак асарлари: «Қирол Лир», «Ромео ва Жульетта», «Ҳамлет», «Макбет» ларни ўқиётиб нафақат руҳий лаззат ололдим, балки, ўзимда қайтариб бўлмайдиган жирканиш, зерикш, таажжуб сездим ва ўйладим: ҳозирги маърифат оламининг чўққиси саналган ва у ҳақда ёмон ёзилаётган даврда унинг асарларини сариқ чақага ҳам қиммат, биратўласи аҳмоқона асарлар дейишим ноўрин эмасмикан? Шериятнинг гўзаллигини ҳар хил шаклларда жонли тасаввур қилганимданми, билмадим, борган сари таажжубим ошиб бораверди; нима учун Шекспирнинг мисли кўрилмаган гениал асарлари деб тан олинганлари менга нафақат ёқди, аксинча... жиркантириб юборди? Узоқ вақт мен ўзимга келолмай юрдим ва қарийб эллик йил мобайнида неча марта имконим борича ҳар хил тилларда ўқидим: рўчасини ҳам, немисчасини, менга маслаҳат беришгани учун Шлегел таржима қилган инглизча нусхасини ҳам; бир неча марта драмаларини, комедияларини, хроникаларини ҳам ўқидим ва ҳар гал ҳис қилганим ўша-ўша бўлаверди: зерикш ва таажжуб. Ҳозир шу мақолани ёзишдан олдин, 75 ёшли чол, адашмаяпманми ўзи, деб Шекспир куллиётини «Лир» дан тортиб, «Ҳамлет», «Отелло»ю Генрихлар хроникасигача қайта бошдан ўқиб чиқдим ва яна жуда катта куч билан, астойдил фикрга келиб тўхтадим.

Биринчидан, Шекспирда саҳнага кириш табиийлиги, туйғу ҳаракатларининг ифодаланиши - айна шу нарсалар етишмайди. Унда умуман, вазиятнинг табиийлиги йўқ, ҳаракатланувчи образнинг ўз тили, шунингдек, энг асосийси - меъёр ҳисси йўқ, ҳолбуки, бусиз асар ҳеч вақт бадий ҳисобланмайди.

Иккинчи ва энг асосийси - самимийлик - Шекспирнинг деярли битта ҳам асаридан сезилмайди. Уларнинг бари уйдирма, ўйлаб топлган санъаткорликдир, кўриниб турибдики, унинг сўзлар тўполони аломат даражада жиддий ҳам эмас.

Шекспир асарлари санъатнинг темир қонунларига жавоб бермайди, бундан ташқари улар пасткашлик ва бадахлоқликка йўналтирилган нарсалар.

Аслида Шекспир XVIII асрнинг охиригача, ҳатто ўз ватани - Англияда ҳам шуҳрат тополгани йўқ, шуҳраттуғул бошқа унга замондош драматурглар: Бен Жонсон, Флетчер, Бомон ва ҳоказолардан кўра пастроқ баҳоланди. Бу шон-шуҳрат унга Германияда ёпишди, у ердан эса Англияга ўтди. Кўряписизми, сабаб қаерда?

Ўша асрнинг охирида аҳвол бутунлай бошқача эди. Ҳали биронта кўзга кўринарли драматурги бўлмаган Германияда (Ганс Сакс дегани бор эди, танилмаган, бўш ёзувчи), барча маърифатли кишилар Буюк Фридрих билан биргаликда псевдоклассицизм деб ном олган француз драмаси олдиди куллуқ қилишар эди. Шу билан бирга Германияда француз драмаларининг ёлғон ва совуқлигини ҳис қиладиган билимдон, талантли шоир ва ёзувчилар бор эдики, улар янги, анча эркин драматик шакл-

лар қидиришаётган эди. Бу ерда ташкил этилган тўғарак қатнашчилари христиан дунёсининг бошқа барча илғор вакиллари сингари юнон ёдгорликларининг таъсирида эдилар, айна пайтда диний масалалар билан ҳам муроса қилардилар. Ўйлашардики, модомики юнон драмаси кулфату балоларни акс эттириб, қаҳрамонларнинг курашини ифодалар экан, драма жанрининг юксак кўриниши - псевдоклассицизмнинг қондаларида ҳам, кулфату гамларида ҳам ана шундай қаҳрамонлар иштирок этиши шарт. Бу кишилар юнонлар учун қаҳрамонларнинг бундай кураш ва интилишлари диний аҳамият касб этишини тушунмадилар, ўзларича уч бирликнинг уятли қонунларини улоқтириб ташлаш керак деб тасаввур қилдилар ва унга ҳеч қандай диний мазмун киритмасдан драма тарихий шахслар, умуман обрўли кишилар ҳаётининг турли томонларини ёритишда етарли асосга эга бўлиши керак деган қарорга келдилар. Айна шундай драма бу вақтда немисларга қардош бўлмиш инглиз халқидагина мавжуд эди ва улар буни билгач, янги давр драмаси ҳам худди шундай бўлиши керак дедилар.

Инглиз драмалари ичида ундан пешлари бўлса ҳам саҳнага қўйиш қулайлиги учун Шекспир драмаларини танлашди.

Тўғаракнинг бошида эстетик масалалар бўйича жамоатчилик фикрининг ўша вақтдаги диктатори Гёте турарди.

Мана шу кишилар Шекспир шон-шуҳратининг асосий айбдорлари эди.

Улар кўпчилигининг эргашиб ёзишлари охир-оқибатда ҳозирги асосиз, ҳеч ақлга тўғри келмайдиган ҳол - ёзувчиларнинг биргалашиб Шекспирни мақташ учун ҳаракат қилишлари ва чиқишларига айланиб кетди. Шекспир ҳақида чуқур фикрли қайдлару эстетик танқид ёзганлар ҳам шулар-ку аслида (у ҳақда 11000 том ёзилган ва улар жами бутун бир фан - Шекспирологияни ташкил этади); матбуот муттасил ва бутун кечагидан кўра кўпроқ унга қизиқиб борди, танқидчи олимлар эса ошириб ва керагидан ортиқ кўпиртириб Шекспирни тушунтирдилар, кўкка кўтардилар, яъни адашдилар.

Шундай қилиб, Шекспир шуҳратининг биринчи сабаби чиндан ҳам зериктириб юборган совуқбашара француз драмалари эди. Иккинчи сабаби, ёш немис ёзувчилари ўз драмаларини ёзмоқ учун намуна лозим эди. Учинчи ва ҳал қилувчи сабаб, бу - объектив санъат назариясини тузувчи, яъни билатуриб драмаларнинг диний мазмунини танқид қилувчи, эстетик туйғулардан маҳрум ва тиниб-тинчимас немис эстетик танқидчиларидир.

Драманинг аҳамиятини бу қадар паст ва майда тушунишнинг оқибатида бизда ҳам нафақат чуқурроқ ички мазмунга эга бўлмаган (вазият, характер, кишиларнинг кайфиятини ифодалашга уринаётган), балки, гоҳида одамнинг ақлига тўғри келмайдиган бачкана асарлар ҳам пайдо бўляпти.

Шунинг учун ҳам мен ўйдайманки, одамлар тезда Шекспирни мақтайверишдан қутуладилар, шундай қилинса яхшироқ бўлади.

С. Ҳамзаев таржимаси.

ТОНГДА ТУҒИЛГАНЛАР ЎАШИНИ БИЛМАС

ҚИСМАТ

Марина Цветаевага бағишланади

Ичимдан шовиллаб тўкилар кузак
Боламдай бағримга отилгуси бор.
Сизга худо берган оташин юрак
Фақат шёър ишқиди отилгуси бор.

Мени олиб кетмас экан
Бу осмон — осмон эмас.
Ёруғ кунни кутмас экан
Бу армон — армон эмас.

Кучоғига босмас экан
Бу тупроқ — тупроқ эмас.
Кипригига осмас экан
Бу титроқ — титроқ эмас.

Мен эртага қайтаман, хайр,
Очиқ турсин деразаларим.
Шамол билан қилади сайр
Рухимдаги зилзилаларим.

Баҳор билан айланиб келай,
Елкамдаги тоғлар қулайди.
Соҳларимга ой нурын илай,
Кипригимда тунлар тунайди.

Етолмайди изимдан ёмғир,
Остонамда қолиб кетар, о!
Юрагимга ботмайди оғир
На бир ўкинч, на ҳасрат, видо.

Ловулайди уфқлар олис,
Улар қонга ўхшаб кетади.
Борлигимни ҳовучлайди ҳис —
Эрта менга қачон стади?!

Мен эртага қайтаман, хайр,
Очиқ турсин деразаларим.
Шамол билан қилади сайр
Рухимдаги зилзилаларим...

АНГЛАШ

Осмон мени тушунади.
Ўхшашиб кетамиз —
Бағримиз кенг, юзимиз иссиқ.
Қанотлари учқур хаёлнинг
Бизнинг каби опшиқлари йўқ.

Осмон мени тушунади.
Юлдузли оқшом
Қўлларимга тўла бошлайди.
Хув, теракнинг учдаги ой
Ёлғизлиги менга ўхшайди...

Осмон мени тушунади.
Тушимда кўраман
Одам Ато билан Момо Ҳавонинг
Жаннатнинг боғидан узган олмаси.
Рухимда кезинар, қонимда сезинар
Бу жаннати ишқининг
Ўлмас нафаси.

Осмон мени тушунади.
Юрагим шу тонгни танлади —
Тонгда туғилганлар ўлимни билмас.
Сен — Одам Агосан,
Мен — Момо Ҳаво.
Кўқда — Ишқ Тангриси.
Бу — буюк чорлов,
Тангри ҳузурига бормасак бўлмас!

КУМУШНИНГ МАКТУБИ

«Ўтган кунлар» узидан

Мен-ку, жаннат кўргум Сиз босган издан,
Аммо Сизга ётдир бу қабиҳ дунё.
Кўрқаман, ганимлар кучлидир Сиздан,
Сизни балолардан асрасин худо,
Бегим, от ҳозирланг, кетайлик бундан...

Нечун дилозордир ҳатто тоқатлар
Ширинсўз гадоси бўлган одамга.
Юлдуздай сочилиб кетди ҳасратлар,
Нўқта қўйиб бўлмас гўё бу ғамга.
Бегим, от ҳозирланг, кетайлик бундан...

Вақти хуш қарғалар бердилар хабар,
Бу хижрон беомон, бу рашк беомон.
Қуйилиб турибди кулгудан заҳар,
Мен уларни ёмон кўраман, ёмон!
Бегим, от ҳозирланг, кетайлик бундан...

Деворлар сиқади юраккинамни,
Ҳазин овозимдан титраб кетар шам.
Рад этманг, энг сўнгги тилакларимни,
Дўзахга айланиб кетмасдан олам,
Бегим, от ҳозирланг, кетайлик бундан!..

ЧАМАНЛАРНИНГ РАНГИ АТИРГУЛ

1

Туркистон тонглари сотди малъунлар
Худудсиз кўк ила тенглашган юртда.
Тонглари соғиниб қорайди тунлар
Қадим мозий билан кенгашган юртда.
Шёър ила шамширга бирдайн имкон
Тона олган олис мозийнинг сирин
Сўйласин тиллари азиз Туркистон
Кўзимда оқади тарих, хотира...
Шу азим тупроқнинг минорларини
Кучсин, қайси дилда яшаса Ватан.
Рангин ва жарангдор, улғур торларни
Тинглаб уйғонади ҳар бир мудроқ жон!

2

Ўзгачадир шудрингли дала
Кучоғида қуёшни кўрмоқ.
Йўллар тонгни кутган паллада
Йиллар ҳақда хаёллар сурмоқ.
Кенгликларга қуйилар яна
Оқшом ранги — қуёш қайтиши.
Беқисдир бундай тантана —
Аждодларнинг руҳи қайтиши.
Чаманларнинг ранги атиргул,
Шамолларнинг қўшиғи қувноқ.
Ўйларимга уланади йўл,
Ўйлар эса — қадим бедор Шарқ!..

Хорхе Луис БОРХЕС
(Аргентина)

ПЕДРО САЛЬВАДОРЕС

Ҳикоя

Мен тарихимизнинг энг ғалати ва энг қайғули манзараларидан бирини (чамаси биринчилар қатори) ҳикоя қилиб бермоқчиман. Буни имкон қадар ҳикояга аралашмасдан, чиройли тўлдиришлар ва хатарли тахминларсиз амалга ошириш маъқул деб ўйлайман.

Иштирок этувчилар уч киши: эркак, аёл ва ҳар жойда ҳозир-нозир мустабид кўланкаси. Эркак кишининг исми Педро Сальвадорес эди; менинг бобом Асеведо уни Касерос ёнидаги жангдан сўнг бир неча кун ва ёки ҳафта ўтгач кўрган. Ҳақиқат шуки, Педро Сальвадорес ҳамма қатори бир одам бўлган, фақат тақдир ва йилларгина унга бетакрорлик бахш этди. У ўша замоннинг ўрта ҳол соҳибларидан эди: сақланиб қолган маълумотларга кўра, унинг чорбоғи бўлиб, ўзи унитарийларга ҳайрихоҳ эди. Хотини Планеслар хонадонидан эди; улар Суипачанинг Темпле кўчаси билан кесишган жойида истиқомат қилишар, ҳикоя қилинаётган воқеалар содир бўлган уй оддийгина эди: оддий дарвоза, йўлак, панжарали эшик, бўлмалар ва ички кичик ҳовлилар.

1842 йил оқшомларининг бирида уй эгалари тупроқ йўлдан тобора яқинлашиб келаётган отлар дупури ва отлиқларнинг қичқириқларига эътибор қилишди. Бу гал масорка уларни четлаб ўтмади, эшикни гурсиллатиб тепа бошладилар. Аскарлар эшикни бузаётган маҳал Сальвадорес столни нари сургач, гиламни қайириб ертўлага яширинишга улгурди. Хотини столни жойига суриб қўйиши ҳамон Сальвадоресни ҳибсга олиш учун ташриф буюрган каллакесарлар бостириб киришди. Хотини Сальвадорес Монтевидеога қочиб кетди, деб айтди. Бу сўзларига ишонмасдан уни дўппосладилар, мовий чинни идишларни чил-чил қилиб, бутун уйни остин-устун қилсалар-да, гиламни кўтариш хаёлларига келмади. Улар қайтиб келишларини айтиб, ярим кечаси чиқиб кетишди.

Педро Сальвадореснинг чинакам воқеаси мана шу жойдан бошланади. У ертўлада тўққиз йил умр кечирди. Йиллар кунлардан, кунлар соатлардан иборат, тўққиз йиллик муддат эса мана шу кун ва соатлар хаёлий йигиндисининг мавҳум шаклидан ўзга нарса эмас, деб ҳар қанча мулоҳаза қилманг - бўлиб ўтган воқеа даҳшат эди. Охир-оқибат кўзлари кўникиб қолган зулмат қўйнида у ҳеч бир нарса тўғрисида, ҳатто нафрат ва хатар ҳақида ҳам ўйламаган дея

олмайман. Сальвадорес ертўлада умрини ўтказар экан, ташқаридан хотинининг таниш қадам олишлари, челақнинг қудуққа урилиши, ҳовлида қуяётган жала-ўзи қувғин қилинган оламнинг товушлари эшитилар ва ҳар бир янги куннинг сўнгги кунга айланиш хавфи кезиб юрарди.

Оғизларидан гуллаб қуйишларидан чўчиган хотини хизматкорларнинг жавобини берди. Қариндош-уруғларига бўлса Сальвадорес Шарқий Соҳилда, деб айтди. Ўзи ва эрини боқиш учун аскарлар кийими тикиш билан машғул бўлди. Фурсат етиб, икки ўғил туққач, оиласи уни бузуқликда айблади ва оқ қилди. Мустабид қулагач эса қариндошлари бу учун ёлвориб уэр сўрашди.

Ким ва нимага айланиб қолганди Педро Сальвадорес? Ертўлада бу қадар узоқ яшашга уни нима мажбур қилди - кўркўвми ё муҳаббат, қадрдон Буэнос-Айрес хаёлими ва ё шунчаки кўникиш? Ёлғизликдан тинкаси қуриган хотини, чамаси, унга фитнес ва ғалабалар ҳақидаги мужмал хабарларни етказиб турган эди. Ёки Сальвадорес кўрқоқ эдимми ва буни билган хотини бечора шу қадар садоқат билан уни кўздан яширганмиди? Эҳтимол, шағамсиз, эҳтимол китобларсиз у ертўлада қай тариқа кун кечирганини тасаввур қиламан. Қоронғулик, чамаси, уни уйкуга ундар эди. Эҳтимол, дастлаб у ҳамон ўша мудҳиш кечани, кимсасиз кўчалар ва ялангликни туш кўрган эди. Орадан шунча йиллар ўтгач, у энди қочиб кета олмас ва фақат ертўлагина туш кўрганлиги ҳам ҳақиқат эди. Дастлаб бошда у таъқиб остига олинган қочоқ эди, Кейинчалик эса - буни ким билсин - тақдирга тан бериб инига уриб кетган йиртқич ва ё аллақандай сирли-синоатли санамга айланганди.

Бу аҳвол Росас мамлакатдан жуфтакни ростлаган 1852 йилнинг ёзига қадар давом қилди. Шундан кейингина бизнинг зоҳид ертўлани тарк этди; менинг бобом у билан суҳбатдош бўлди. Хомсемиз ва бесўнақай бу одам мум рангини олган ва паст овоз билан сўзларди. Унинг мусодара этилган ерларини барибир қайтариб беришмади; афтидан, у чўнтагида бир мирисиз қазо қилди.

Педро Сальвадореснинг қисматида мен ҳамма нарсада кўрганим тимсолни кўраман, кўнгил учуда турган тимсолни кўраман.

Шарифжон Аҳмедов таржимаси

“БАҲОР” МАРҲАМАТИ

Шеърни ҳис қилиш даражасида изоҳлаб бўлмайди. Лекин кучли ҳис оқибатида ақлга бўйсунмаган тил ҳали ўз таассу — ротиға ифода топмасидан ҳам (эҳтимол бу ифода ҳеч қачон топилмас) чулдирашга тушади. Мен Абдулла Ориповнинг “Баҳор” шеърини илк бор ўқиганимдан буён у ҳақда нимадир дегим келади. Афсуски бунга эришолмай шеър ёд бўлди, йиллар бу хотирани узук — юлуқ қилди, лекин нимадир дей — иш истаги ҳали — ҳамон ўлмади... Шу боис маврида эмасдай туюлса — да, қуйидаги аён — наоён фикрларим қанчалик шоир шеърига даҳлдор бўлса, шунчалик менинг шеърдан — да бў — лак ўйларимга уйқаш, шеър боис ҳаёлларимга тинчлик бер — маган ижод, истеъдо, шеър қисматиға даҳлдордир.

(Дарвоқе, Абдулла Ориповнинг бу шеърини ўзбекнинг шеърпарастларининг ҳаммаси яхши танийди. “Баҳор” шу кеча кундузда 33 баҳорни қаршилади. Демак “Исо алай — ҳис салом ёшида.

Нақл қилшларича, Маҳшар кун қайта тирилган Бани одам қавми 33 ёшда бўлар экан...).

Бу шеър бир авлод пулсиротидан ўтди... Энди ҳам оёғи қалтираб қолаётгани йўқ. Ажабтовури, адабий Ша — рқда, ҳатто дунёнинг тўрт томонида баҳор ҳақида шеър ёзмаган шоир йўқ, шеър ёзганларнинг ҳам энг яхши чиқ — қани баҳор ҳақидадир. Шу боис истаган халқ шеърлятида бу мавзудаги мумтоз намунани кўрсатиб бериш унчалик қийин эмас. Ҳатто XX аср ўзбек шеърлятида ҳам юзлаб баҳор таърифидеги гўзал ва ёрқин шеърларни хотир сан — дигидан олиб, кўз — кўзлаш мумкин. Бироқ мен уларнинг бирортасини самимият кўлами ва санъаткорлик кудра — тида, юрак қондан бунёд бўлганиға кўра Абдулла Ори — повнинг “Баҳор” шеърлятиға тенглаштиролмайман. Нега? “Баҳор”ни эслашим билан улар унутилади. Нега?

Шеър — оний кайфият зуриёди, деб қаралади. Оний кайфият эса жуда кичик англовсизликдир. Яхшими, ёмонми алақандай ноён хилқат ўзига маҳлиё этади. Шу англо — всизлик боисми кимгадир шеър эрмақдай ҳам туюлади. Гўдакнинг хархашасига, ҳаёлдаги саробға ўхшайди. Ле — кин А.Ориповнинг “Баҳор” шеърлятиға эрмақ деб қарашни қатъиян рад этади. Кейин унинг англовсиз пор — ташида аниқ — тиниқ шуур бор. Бу шуурда бир мўъжаз шеър кайфиятиға, маҳлиёлик қобиятиға сиймайдиган со — мон йўлдаги узун бир хотира ёъдусини кўрамиз. Бу хо — тира шоир қачондир ўзини сокингиға англаган дамла — рида ақли қайд этиб, қизгин таассуротларни муҳраб бор — ган. Ва бир кун ҳислар тўзани тўзонни бузганида, бира тўла ҳаммаси эркинликка юз бурган...

“Баҳор” жанр фазилати жиҳатидан ҳам шеърнинг, ҳам достоннинг чўққисиде туради. Шеърнинг нафасида бир лаҳзанинг руҳи бўлади. Шу боис у ниҳоятда инжа, зар — нигор, сернақш иморатнинг ўзи бўлади. Учтаси шаклини билмай туриб, жазаватда яратганиға қарамай, олий ҳис — нинг ўзи ўз ижодига таҳсин дейди, ҳайратдан табассу — миға жийов тополмайди. “Баҳор” ҳам худди шундай шеър — раб сирасидан. Аммо у достон жанрининг ҳам ўзига хос, тажрибада кўрилмаган намунаси. Аксарият ижодкорлар достон, шеърлий романми қоралашни кўзлаганларида бир талай манзараларни унга олиб киришға эҳтиёж сезади — лар. Аммо бунинг тасвири зўриқинсиз кўчишини хоҳла — ганлари боисми енгил, кичик вазини ўз асарлари оҳанги учун шакл қилиб оладилар. Бунинг энг яхши намунасини рус шеърлятидан айтайлик А.Пушкин ва М.Лермонтов до — стонлари тасдиқлайди. Абдулла Орипов эса олдиндан до — стон ёзишни мўлжалламаган. Лекин бир лаҳзалик илохий шеър руҳига достон дардини, достон қамровини жамлай олишға муваффақ бўлади. Жуда катта вази ўлчовида овоз ҳай —

қирғиде олам ва одам, ўтмиш ва келажак, бу дунё ва у дунё улкан эшик моҳият кўлами билан, жуда сиқик тугён мавжида зўриқмасдан, оҳанг хирқиротиға фикрлар сийқаланишита учрамасдан йўл бошидан йўл адоғиға етади. Бу бир туйғу гирдобини ёрган жуда самовий дард — қувонч силсиласи бир шеър зарбида, бир лаҳзада, чақмоқнинг бир ярқ этишида та — ралганки, бадийи ва руҳий нодирлиги билан шеърхоннинг ҳам, адабиётчининг ҳам кўнглини ёртади. “Баҳор” шеърля — ти ўзини тенг намоён эта олган эпиклик ва лирикликнинг ҳароратли кўламини ўтган асрдаги бирон — бир ўзбек шоир — рида бунчалик муваффақиятли чиққанини билмайман.

Шарқда шеър мусиқа пуркалган мўъжиза. Шу иккин — чисини ҳаваскорники деб қараш адолатли бўларди. Аммо XX асрдагиға ўзини тўла намоён қилган бормоқ вази унинг илк нодир намуналари Чўлпон ижодида кўз очди. Мабодо бу гў — зал шеърларни Фурқатға ўқши муяссар бўлгандами, у ҳам Чўлпонға тап берган, шеърлятининг бу вазиндаги қисматдоши кашфиётиға етиш ўзи учун амри маҳол эканлигини англаган бўлармиди?

Ўзбек шеърлятида Чўлпон шеърляти шакли — шамойили билан бошланган бу санъаткорлик бутунлай тил эврили — шини бошлаб берди. Фикр оҳанг кишанидан қутилди. Сўз — лар йиллар, асрлар давомидеги шакланган маъносидан чиқиб, дағал бўлсада, янги маъно, оҳор, шакли — шамой — илини кўрсатди. Айниқса, унга Фафур Фулом шеърляти билан кескин бир наъра кирди, Миртемирники осов, дали, бўёқдор сўз кўшди, Шайхзоданики билан ўзгача босиқлик пайдо бўлди, Ҳамид Олимжоннинг серҳаяжони бу шеър — рни, бу сўзни янада равон, гашга чечан қилиб ташлади. Абдулла Ориповнинг “Баҳор” шеърляти айни шу ижод — корнинг таъсир шеър оҳанги, сўз қўлловида борлиги яққол кўзға ташланади. Лекин бунинг ҳис қилган адабиётчи шу ҳис қилиш лаҳзасида ёш жаҳид шоирнинг ўзлиги, ўз санъаткорлиги бу таъсир қудратидан бир неча карра юксаклигини ва шу билан бу устозларидан ўзиб кетган — лигини расмана англаб этади.

Тортилган камон каби бу сўз зарби, бу ҳаяжон мав — жининг шиддати шу пайтгача кўрилмаган, бетакрор шеър авжини яратиб бердики, маромига етказиб таржима қилинса, XX аср дунё назмининг энг яхши намуналари сифатида баҳолашни мумкин.

XX асрға келиб, айниқса бу аср ўрталариде рус ва оврупо шеърлятиға алақанча жиҳатдан эргашган, шакли ва моҳияти таъсирига берилган шеърлятимиз мавзула — шиб, воқеабалаңдашиб бир қозиқ атрофида айлиниб қолди. Туйғулар, фикрлар ўзани сайёзлашди. Ҳолбуки, Навоий ёки Оғаҳийнинг бир ғазалида неча мавзунни, неча таш — беҳни, неча қатламни, бир тимсолни тўрт — беш хил маъно ва шакл қиррасини, фикр баённинг ташқи ва ички йў — налишини бир йўла ҳис қиламиз. Абдулла Ориповнинг “Баҳор” шеърляти ана ўша санъаткорликка атайин эмас, табиатан, истеъдо кучи билан уриниш бор. Шундан бир фазилатиға эътиборни қаратайлик. Шоирнинг “Баҳор” шеърляти серқатлам бадийи асарнинг нодир намунаси. Шу — нинг учун ҳам уч хил диқ, уч хил тажриба, уч хил ҳаёл соҳиб ҳам “Баҳор”ни қалбига яқин, қадрдон кўради. Ҳол — буки, оддий ўқувчи, тўғрироғи, ёш қалб бу шеърнинг юза қатламининиға тушунади ва уни баҳор хосиятиға ба — гишланган чўнг дилбар шеър деб қабул қилади. Шу уни ҳаяжонланттиради. Аммо зёли қалб ҳам бу туйғулардан масрур бўлган ҳолда шеърнинг иккинчи қатламиға ту — шади. Шеърни ўқши асносида ўша фаслнинг эврилиши — ниғина эмас, замоннинг эврилишини идрок эта бошлайди. Натийжада, унинг тасавури, идрокида табиат қатрида жа —

мият ҳам рўй кўрсатади. Аввало баҳор ва инсон умрини, умр баҳорини кўклам ҳавосига солиштирига бошлайди. Чоғиш-тиргиси келади. Сўнг бу баҳорга бутун бир миллат тақдирини, ҳозир рамзан ўз миллати қайси фаслни бошидан кечи-раётганини ҳам ўйлайди. Алқисса, табиат эврилишига боқиб, ўтмиш ва келажак ҳақида хикмат топади, фикр чиқаради. Ва "Баҳор" шеъри руҳият баҳори ҳақидаги шеър эканлигини анигламасдан қолмайди. Шу боис унга қизиқиши икки карра ошади. Хайриятки, ҳаяжони, кашфиёт топиши шу даражада баракали бўлади.

Бу таассурот билан чегараланмайдиган шеърхонлар ҳам борки, бунга ҳам "Баҳор" шеърининг тасвиридан ташқари руҳдаги ифодасиз тасвир изн беради. Бу ҳам "Баҳор" шеърининг бир қатлами, унинг икки қисмга ажратиш мумкин.

1. Ҳақиқат. 2. Бонг. Аммо ҳақиқатни расмана нишонлар эмас, норасмий белгилар кўрсатади. Бонгни ҳам одам эмас, куртаклар чалади.

*Ҳовлиқма жилғалар шояр безга,
Кушлар қий-чувиға тўлмиш дала-боғ.
Сенинг висолитдан қувонмай нега,
Баҳор, соғинтирдиги ахир кўп узоқ!*

Баҳор — уйғониш рамзи. Бу шеърда ошқора, яланғоч, телба инқилобчи бор десак, ўз фикримиз учун ўзимиз асос тўкиб олган бўламиз.

Лекин "Баҳор" шеърда шоирни ўртаган ҳазинлик ичида ўша уйғонишга даъват, зиёга интилган гул каби яхши кунларни, руҳи илиқ кунларни соғинганининг исёни руҳиятни кўзғайди.

*Ялдо кечасидек рутубатли қиш
Солди руҳимизга оғир бир сурур.*

Нима, бу қишдан ҳам қаттол қулик, кишанлик кунларни эслатмайдими? Эҳтимол мўътеликни англашнигина "оғир бир сурур" деса бўлар. Бошқасида бу "сурур" ҳеч ҳам ўзини оқламайди, оқланмайди ҳам. Шу боис яна баҳор келди, деб қилинаётган уйғониш даъватида ҳам бир неча қатламлар бор. Баҳор аввало инсонни юриш-туриши, жисмоний хатти-ҳаракатларида бир инқилоб ҳо-зирайди. Бу биринчи ўзгариш. Лекин бу руҳиятсиз амалга ошиши мумкин эмас. Ҳолбуки, шоирнинг асосий чорлови руҳиятда бир уйғониш бўлиши, кўклам келганини англашти зарурияти.

Шу боис шеърдаги манзаралар кўп ўтмай ички ва ташқи кўринишидан инсон сари кўчади. Натижада табиат баҳори инсон баҳорига, жамият баҳорига ботинан ўрнини бўшатиб беради. Инсон ҳаётининг баҳори, инсон қалби-нинг баҳори, инсон руҳиятининг баҳори ҳаяжонимиз марказига келар экан, худди шу уйғонишнинг қайтишини, шу уйғониш даври бўлишини истаб қоламиз ва бу истаганини пайқаб ҳам оламиз. Бу руҳоний уйғониш, руҳоний эврилишнинг зоҳирини ва ботиний тасвири, ҳаёт ва ўлим борасидаги ўтти нидолар табиатдаги баҳор уйғонишидан ўн карра кўпроқ руҳиятимизга таъсир этади. Аммо Абдулла Орипов "Баҳор"идаги уйғонишга даъват шу билан адоғига етиши мумкин эмас. Яна бир уйғонишга даъват унинг елкасида баайни тақдир ҳукми эди.

*Сен келдинг, уйғонди яна шўх олқиш,
Йиллаган кўзларга тушган каби нур.*

Бу ҳуррият баҳорининг орзуси. Бу миллат баҳорини кўз очишига ичкин ният "Йиллаган кўзлар" мустамлака шеъриятида кўнгли яғир, руҳи ўсал, боши ҳам, ақли занг босган ўзбек миллати эмасми. Шоир ҳурликни уларнинг кўзини очажак нур деб билади ва ҳали узоқлардаги ухлаб ётган мустамлака қорлари базми остидаги кўкларни — озодлик баҳорини тушида эмас, ҳаёлни, ҳушида кўради...

Шоир башоратгўй эмас. Эҳтимол унинг ақли — идроки 30—40 йилни, ҳатто бир аср кейинни ҳам қай маънода — дир кўра олиши мумкин. Лекин бу каромат ҳеч ҳам фол-биллик эмас. Балки, бир аср кейин юз беражак воқеанинг илдини ҳам айна ижодкор яшаган замонда зарра сифатида бўлса — да умргузаронлик қилаётган бўлади. Чин ижодкор бу янгиликни ҳаммадан олдин кўради. Нодир ақ

соҳибни эса бу янги воқелик келажакни мамот ва ҳаётга маҳ-кумлигини тўғри чамалайди.

Ориповнинг "Баҳор" шеъри собиқ советлар салтана-тидан қаттол қиш деб Сталин даври расман қаралгандан 12 йил кейин туғилади...

Демак 12 йил олдин мамлакат ҳаётида баҳор бош-ланди, деб эълон қилинган эди. Аммо бунга ким ишонар-ди?

Чин ижодкор, катта шахс эса ҳар бир давр ҳақида аччиқ сабоққа эга бўлади. Гап билан, сафсата билан, ёл-гон тарақ — туруқ билан уни ишонтириб бўлмайди. Шу боис Сталин шахсига сиғиниш деб баҳоланган гап-сўзлардан кўра, қарийб 30 йил Сталин баттолигига ўрганган қамоқ-дағилар, бу турмага бир туйнук очилгани кўрдилар, хо-лос. Шу боис бу баҳор овозиси узоққа кетгани сари, мам-лакат баҳори бошланган жойнинг ўзи қайтиб қишга, ле-кин энди инқобланган қишга кира бошлади. Расман эмас, моҳиятан Хрушчев бошлаб берган эрувгарчиликни тен-таклик, сотқинлик, деб эълон қилди. Аммо барибир бу 1956 йилдаги жамиятни эркинлаштириб ҳақидаги гап-сўзлар ўз таъсирини қилиб улгурди. Шу боис бу сафар вақтида Хрушчевни қўлга олдилар. Эркинлик ҳуқуқини эсга солгани учун уни қабргача ҳибсга тугддилар. Лекин шу ярқ этган жамият баҳори кунларида бир авлод кўз очди. Улар ижодининг энг қадрли жиҳаги ҳурфикрлик — дир. Абдулла Ориповнинг ҳам мустамлака давридаги энг сара ижоди ана шу ҳурфикрлик ҳосиласидир. Яна тақдор бўлса ҳам айтаман. Абдулла Ориповнинг "Баҳор" шеъри зоҳирий исёнкорликдан йироқ, балки ботиний, дардгил ҳурликка зориқиш азобида кўз очган.

Лекин собиқ тузумнинг энг демократ яровбордорлиги нияти билан қуликда халқ ичидан чиққан истеъдод со-ҳибининг орзуси ўртасида ер билан осмонча фарқ ётади. 56-йилдаги бонг қаттол салатанатни мустақкамлаш ҳа-қидаги интилиш, "Баҳор" шеъри руҳиятидаги уйғониш эса чинакам инсон ва миллатнинг ҳурлиги армонидир. Бу ар-мондан орзу сари эшик бор.

Собиқ тузум, собиқ мафкура нега Абдулла Орипов шеър-иятига ганим кўзи билан қаради. Ҳолбуки у бу тузумга-нисбатан ошқора инқилобчилик йўлини тутмаган. Ҳа. бу шеърят ўз фикрини ўз бадий истеъдод кучи билан қан-чалар пардалаб, ташбеҳларга ўраб, тилмолар тилида га-ширмасин, унинг ҳар бир шеъри юрагининг парчаси си-фатида эркак ниҳоятда ташналигини, ноҳақликка, адо-латсизликка ҳаддан аёвсизлигини билдириб кўяди.

Буни бошқалар англаши, бутун бир миллат ҳис қилиши мустамлакачиларни даҳшатга солади. Орипов шеър-ияти-нинг сўзсиз руҳи, баёнчилигидан холи дардчил ифодаси мазлумни уйқотса, зolimни қажшатади. Шу жиҳатдан ҳам "Баҳор" куюнчак шахслик ва етук санъаткорликнинг ус-тивор обидаси.

Чўлпону Фитрат, Усмон Носир шеър-иятидан кейин биринчи бўлиб Абдулла Орипов шеърлари чинакам ин-соний дард билан яшаётган қалбни кўнгиларга рўбарў этади. Ҳолбуки собиқ тузим дардини авж олдириб, дард-кашликни таъқиқлади. Зулмни фош этган ўтирак ижод-корларни қатл этади. Қолганларнинг дардини юраги би-лан бирга суғириб олди... Гунг табассум, маъносиз севинч билан инсон, миллатнинг асл қадрияти ҳўрланаётгани ёш шоир ҳисларига икки карра анланган ориқ ортди. Не-гаки, 30 йилдан буён айтимай — айтимай жуда кўп дар-длар йиғилиб қолган эди. Бу ерда ётган электр симиға тегилса ўлмоқликни билгани ҳолда, уни қўлга олишга интилганига ўхшайди. Халқнинг дарди, қадри мазийи унга яна ҳаёт бағишлашига ҳам ишонгандек.

Шу боис ҳеч нарсадан тап тортмади. Ўзини ва ўзга-ларни унутиб, хотирида нима уни ушлаб турган, изти-робга солаётган бўлса, шуни беҳаловат, саркаш бир руҳда ошқор этади. Энди бу шеърга қайта — қайта мурожаат қилиб, бир манзарага руҳимиз ошғуда бўлади. "Баҳор" шеър-ининг устихони асл дарддан тикланган. Адоқсиз, шаффоф бир дард мавжида фақат кулфатга ботиб қолмайсиз, қора гам сизни бутунлай еб ташламайди, ёруғ, улгайтирувчи, уйғонтирувчи, ғашликни тўқувчи бир дард кўнглингизни дарё қилиб юборади.

Албатта бунга мустамлака шароитдаги халқнинг чи-довсиз кулфати, ҳақиқатгўй оғаларнинг қабрсиз хоки — пойи, дардаги сўзларига ёпишаётган даҳрилар урқо — ури, кўрқув-

ва даҳшат боис руҳи мажруҳ яна бир талай миллатдош қалам — кашлар афти — ангори туртки бергани турган гап. Шу боис Орипов шеърятининг энг улуғ фазилатида Дардан бунёд бўлиш бор. Худди шу дардимиз собиқ тузум мафкураси сари қарши кўтарилаётган чинакам исён байроғи эди. Миллат, унинг рост, бор ҳақиқатни соғинган ахли учун ҳам бу янгилик бўлди. Норозилик дастури бўлди. Абдулла Ориф шеъриятининг бахти унинг дардан мосуво бўлмаганлиги. Кўнгли қатиклашиб дийдаси қотиб қолмаганлиги. Шунга собиқ тузумнинг кучи етмаганлиги.

Шу дардашайлиги жиҳатидан бу шеърят қай маънодадир улуғ бобокалон ҳазрат Алишер Навоийнинг чўғли дардини, газалларида шуъаланиб турган ва муборак қайғусини эсга солади. Унга меросхўр бўлиб қолгандай таассурот уйғотади. Рост, Навоий ижодида бу кўлам даражаи ниҳоятда катта, ҳатто ул зот дард тарануми билан бошқа улуғ шоирлардан ўзиб кетганликларини фахр билан айтадилар — ва бунга юз қарра ҳақлари ҳам бор. Бироқ бошқа бир эрксиз жамиятда, дард йиғлақлик деб бадном қилинган замонда “Баҳор” шеърини битган Абдулла Ориф ёвузлар кундасини назар — писандига олмай руҳиятидагини тилига кўчиради. Бу билан у ҳукмрон салтанат нима демасин, нимани кўзламасин чинакам ҳақиқат, асл дардашайлиги иллат эмас, фазилат эканлигини у чин инсонга юксак иқтидорга берилишини исботлайди. Ва худди шу қудрати боис у бир замоннинг ижтимоий дарди бўлиб қолмайди. Бир инсон ё калқнинг дарди деб ҳам қаралмайди. Унинг тасаввурда, айниқса руҳида шундай ўткир нигоҳи бор — ки, у замонларнинг дарди, дунё аҳлининг шеъри бўлиб қар топади. Чунки унинг руҳи барча адолатсиз жамиятларни фож этишга қаратилган. Ташбеҳу рамзида, тафаккурда қад тиклаган ҳақиқат чакмоғи, уйғонши момақалдиروي руҳият баҳоридан муждалар келтиради.

Интим, мўъжаз шеър бизнинг кунларига келиб фалсафийликни кўтаролмай қолган подон белангига ўхшайди. Бу жўн тасвирга рўжу қўйганииз оқибати. Балки фикрлашда дангаса бўлганимиздан қиёслашдан кечганимиз сари фикр ўзани саёзлашиб бормоқда. Шу боис ҳикмат излашликка рўқач ҳам тайёр. Оммавий тасаввур шеърдаги фалсафийликни кўпроқ сохта донишмандликка, жўн насихатгўйликка йўядиган бўлди. Қолбўки, буларнинг орасида фарқ бор. Ахир нодир шарқ шеърятининг бир фазилати ҳақиқий маънодаги ҳаёт ҳақида ўйлатадиган донишмандлик, фикрлашга, турлича мунозараларни солиштиришга ундовчи фалсафийлик бўлиб келган. Абдулла Орипов бу шеърятни билан ана шу ҳақиқатни яна бизга аён этди. Утюррак шоиргина эмас, аллома қалб эгаси, файласуф, фикрловчи ижодкорлигини “Баҳор” шеъри билан ҳам билса бўлади.

*Ҳа, мангу завонлик бўлмас оламда
То суйин сочаркан абри найсонлар.
Мен сизни эслайман аммо шу дамда
Мангуга кўз юмган азиз инсонлар.*

“Инсонлар...” Лирик бир шеърда инсонларгина эмас, биргина инсон образи яратил, тиниқ ҳаёт тиклаб бериш амри — маҳол. Лекин “Баҳор” шеърда насрий асардаги — дек бир умр киши хотирасида қад тиклайдиган тирик, ёрқин инсонлар образи бор. Бу образ яратишнинг максимиал топилдиги. Шоир бир ёки жуда борса тўрт сатрда бир инсоннинг бутун ҳаётини, оловли қисматини реалистик ва руҳиёна яратиб жисми — жонимизга ёқади. Бу ҳам шеър жанри учун янги имконият.

Баҳор — бунёд бўлиш фасли. Лекин “Баҳор” шеърдаги инсонлар — йўқотилган, бой берилган сиймолар. Шоир улар қурбонлиги бирла қонсираган тузумни, миллат бошига тушган зилзилани, бу моддийдан залворилроқ маънавий йўқотиш эканлигидан чандон изтироб чекади. Гўё у миллий тафаккур маҳдуд замондаги қурбонларга аза очади. Айтайлик шоир буюк устози Рафур Фулом ўлимидан қайғуриб:

*“Ун ойким, сўнимшидир ўртаниш наъра,
Ҳамон фиरोқида фиғон чекар Шош”*

деб йиғи бўғзидан отилиб чиқар экан, бунақа руҳоний

миллат хотирага эга марсия гўё тарихнинг қабарик кўзгуси бўлиб, сўнг изтиробдан бизга — да улашади. ХХ аср шеърятда сатраро мангуликка муҳрланган марсия шу пайтгача кўтарилмаган ҳол бўлиб, кейин ҳам бу ноёб ҳодиса (Р. Парфининг “Туркистон ёди” шеърининг Миртемирга бағишланган сатрларида ҳам шу қайғу манзараси бор).

Ва шоир шу даражада такоррорсиз қилиб, Мақсуд Шайхзода қайғусини ҳам изҳор қилади.

Бу қандай мулоқот, не ҳол? Ёнингда жой олмиш ўзга бир суюкли даҳо.

Шу ўринда Шайхзода қисматини Навоийникига солиштириб, уни “Балхдан ҳориб қайтган Алишер мисол” деб, Шайхзоданинг қамоқдан эндигина чиқиб, лекин бу маҳдуд даҳрий жамиятда ўз фикри хибсда қолиб, ҳазон бўлганини баралла айтади. Бу ерда икки шеърят паҳлавони ҳақидаги моддий маънодаги қазони эмас, миллий маънавийтимиздаги қатор йўқотишлар тасаввуримизда жонланади.

Шоир миллат маънавий даҳоларидан фақат иккита — сийни тилга олади. Бироқ уларнинг ҳар бири номи ортида ўнлаб бу қулфат бошига солинган истеъдодлар тақдирини йўқми?

Қандай чексиз эди раҳий поёнинг. Бу Ф. Фулом ҳақида. Бунга “дондор замондош, сурур куйчиси” ҳар жиҳатдан лойиқ. Лекин бу сатрларни алам билан ёзганида Орипов бу ижодкорларимиздан — да ижодий қисмати юксак, ҳаётини янада фожеа билан тутаган Чўлпону Фитратлар ҳақида ўйламаган бўлиши мумкин эмас. Лекин уларнинг биргина номини тилга олиш бутун шеърни жувонмарг бўлишига ақли етганидан эзилиб, суюқ сақлаган.

Айниқса “Баҳор” шеърдаги шоир ўз онаси хотирини эслаб, битган кўнгли сатрлари борки, миллати ва замонасидан қатъий назар ҳар бир юрак, ҳар бир одам боласи бу йиғига жўр бўлади. Ниҳоятда улкан қалбдан меҳр — муҳаббат, одамийлик ибратини олади:

*...Кимнингдир кўксига энгашганча гул
Мармар сақанадан ўқиб турар байт.
Баҳор қатра ёшим айлагил қабул,
Онам бошига ҳам бордингмикан, айм?
Унинг оромгоҳи бундан олс жой,
Олисга ётибди менинг паноҳим.
Бутун кетганига тўлабди беш ой,
Беш ойки ёнади ичимга оҳим.*

Алқисса бу шеърнинг ҳар бир сатридаги ҳаёт ва бадият, қорозга шундай илҳом билан тушганки, унинг ҳақиқати — ю, санъатини тўла изоҳлашга ожизмиз. Эҳтимол буни тавсифлаб беришга Абдулла Ориповдек иқтидор ва зътиқодаги ижодкорнинг ҳам кучи етмас. Лекин бу шеър Орипов ижодидаги чўққи нуқталардан бири бўлиб санъати, янги ҳофиза қудрати билан, моҳият ва маъно, ифода ва шакл жиҳатидан ўзбек шеърятини тенгсиз бир баландликка олиб чиқди.

У ҳатто мутафаккир шоирнинг эртани кўра билганидан ҳам ёруғ бир нишона. Шу боис у “Баҳор”. Шу боис у уйғонини рамзи. Ушандаёқ кўнгиларни силкитиб уйғотган, ўзбекининг руҳиятини бемисл кўтарган ва ҳозир ҳам шундай қудратга эга:

*Қизгалдоқ баргидек дилдан учар гам,
Тошқинлар киради қалбимга маним.
Баҳоринг муборак бўлсин ушбу дам
Менинг Ўзбекистон — дилбар Ватаним.
Фақат сен қалбимга чўққирмай малол
Чарчаган руҳимга илҳом солурсан.
Баҳор ҳам, умр ҳам ўтар эҳтимол,
Фақат сен дунёда мангу қолурсан.*

ШОҶАДА ЖАВОҲИР ТУЗИШИ САЊАТИ

Илми саноеъ рисолаларида "тарсеъ" атамасига "жавоҳир қадаб зийнатлаш" тарзида луғат илова қилишади. Маълумки муҳташам, шоҳона кийимлар жавоҳирлар билан безатилганда кўримлилик учун жуфт-жуфт ҳолатига аҳамият берилади.

Тарсеъ санъатига амал қилган шоирлар ҳам байтдаги сўзларни худди безакка жавоҳир қадагандай қилиб, байтга шундай тиздиларки, остинма-устин сўзларнинг барчаси ўзаро оҳангдош бўлади. Оҳангдошлик эса: сўзларнинг такрор, қофиядошлик, радифошлик ҳолатларида бўлиши мумкин.

Шундан, тарсеъ санъатининг лафзий, яъни сўз санъати эклигини, уни кўз кўришига мўлжалланган усул эканлигини тасаввур этиш мумкин.

Сайфи Саройи қуйидаги байтни тарсеъ санъати билан зийнатлар экан, остинма-устин турган параллел сўзлар оҳангдошлигини фақат қофиядошлик эвазига бунёд этади:

Қамар юзунгдин бўлур мунаввар,

Шакар сўзунгдин келур мукаррар.

Тарсеъ санъатини аниқ тасаввур этиш учун сўзларни бир-бирдан йироқлаштириб, остинма-устин турган сўзларга эътибор берайлик:

Қамар юзунгдин бўлур мунаввар,

Шакар сўзунгдин келур мукаррар.

Байтни ифодали ўқисак: тарсеъ санъати таъсирини байт оҳангдорлигини кучайтиришдаги хизматини сезиб олиш мумкин. Бироқ бу санъат кўз кўришига мўлжалланганлигини унинг асосий хусусиятини деб билиш лозим бўлади.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳам бу санъат билан зийнатланган талай байтлар тизган. Чунончи икки зид тушунча ҳисобига тикланган қуйидаги байтдаги кўз кўрадиган безак: тарсеъ санъати амалиётидир:

Сендек манга бир ёри жафокор топилмас,

Мендек санга бир зори вафодор топилмас.

остинма-устин сўзлар тизимини кузатайлик: мандек-сендек; санга-манга; бир-бир; ёри-зори; жафокор-вафодор; топилмас-топилмас.

Мазкур байт тузилишини поэтика атамалари билан айтиб чиқайлик: Байтда тўрттадан қофиядош сўзлар қатнашгани учун

мураббаъ қофия бор; мураббаъ қофия орасида "бир" сўзи ҳожиб; топилмас-топилмас сўзлари радифдир. Демак байт тузилиши: мураббаъ қофия, ҳожиб, радиф. Қайд этайликки, қофиядан олдин ёки қофия орасида остинма-устин такрорланган сўз ҳожиб деб аталади. Бобур байтининг нечоғлик санъаткорона тузилганини қуйидагича ёзиб тасаввур этиб кўрайлик:

Сендек манга бир ёри жафокор топилмас,

Мендек санга бир зори вафодор топилмас.

Тарсеъ санъати амалиётини ана шундай кузатиб туриб, унинг шаклий нафосат кўрсаткичи эканлигини пайқаш мумкин.

Тарсеъ санъати кўпинча бош қофия билан бошланган байтларда учрайди. Чунончи Алишер Навоий ва Бобур рубоийларининг илк байтларини келтирамиз:

Жондин сени кўп севармен, эй умри азиз,

Сондин сени кўп севармен, эй умри азиз.

Ёки:

Туз оҳ, Заҳириддини Муҳаммад Бобур,

Юз оҳ, Заҳириддини Муҳаммад Бобур...

Тарсеъ санъати тараққий қилган барча тилдаги шеърят намуналарида учрайдиган шеърый санъатдир. Тарсеънинг яхши намуналарини ҳозирги замон ўзбек шеърятини намуналарида ҳам кузатиш мумкин.

Абдулла Ориповдан:

Билмасман, қайдадир менга ибтидо,

Билмасман, қайдадир менга иштиҳо.

Юқорида Алишер Навоий ва Бобурдан келтирилган бош-қофияли байтларда тарсеъ таркиби: қофия ва радифангина иборат эди. Мазкур Абдулла Орипов байтида тарсеъ таркиби: ҳожиб (уч сўзли) ва қофиядан иборат.

Ўзбек мумтоз адабиёти ва ҳозирги замон шеърятини намуналаридаги тарсеъ санъати хизматини мулоҳаза қилсак, бу шоирона усулни шеърый нақш дейиш мумкин. Зеро нақш кўзни қувонтириш учун чизилади.

Ваҳоб РАҲМОНОВ,
филология фанлари номзоди, доцент.

КЕЛГУСИ СОНДА:

Нурбой АБДУЛҲАКИМ:
Фурқат нега Фурқат?

Эргаш ОЧИЛОВ:
Туйгулардан яралган олам.

Ваҳоб РАҲМОН:
Ийҳом санъати.

МИЛЛИЙ МАОРИФИМИЗ

Шўро тарихшунослик фани барча тарихий даврларни ва тарихий воқеаларни марксизм-ленинизм ғоясига хос бўлган услубда ўрганиб, катта назарий ва илмий хаттоликларга йўл қўйди.

Собиқ «коммунистик мафкура» Туркистон ўлкаси аҳолисини деярли саводсиз, анъанавий халқ таълимининг энг муҳим воситалари ҳисобланмиш мактабларни эса «қуруқ сафсатага асосланган дин ўчоқларидир» деган сохта илмий хулосалар ясади.

Юртимизнинг мустақилликка эришиши бундай ноилмий хулосаларни бартараф этишга имконият яратиб берди.

Маълумки, ўзининг ўлмас асарлари, буюк кашфиётлари билан жаҳон илм-фан ва маданиятининг ривожига салмоқли ҳисса қўшган юзлаб, минглаб буюк сиймоларни мактаблар етиштириб берган.

Мактаблар маҳаллий аҳоли учун бошланғич хат-савод чиқариш масканлари бўлиб, масжидлар қошида ташкил этилган. Хонлик даврига келиб, хонлар ўрдасида хонзодалар, зодагонларнинг болаларини ўқитиш учун махсус мактаблар ташкил қилинган.

Масалан, «Ансоб ас солатин ва таворих ал хавоқин» номли асарда ёзилишича, Мусулмонқул буйруғи билан ёш Худоёрхон ва қипчоқлар болаларини ўқитиш учун ўрдада мактаб қурилиб, унга мактабдор этиб Мулло Содик тайинланган.

Мактаблар вақф мулклари ва ўқувчиларнинг ота-оналари томонидан қилинган хайр-эҳсонлар ҳисобидан таъминланганлар. Мактабда болаларни ўқитиб, уларнинг хат-саводини чиқариш ҳар бир ота-она учун шарт ҳисобланган.

Бу ҳолатни хонликлар даврида «қози-раис» деб атаувчи мансабдор шахслар назорат қилиб туришган. Болани неча ёшдан мактабга бериш қатъий белгилаб қўйилмаган. Ҳар бир ота-она ўз шароитидан келиб чиқиб, фарзандларини мактабга олиб борганлар. Мактабда болалар 15, баъзан 17-18 ёшгача ўқиганлар. Мактабда ўқувчи беш йилдан кам ўқимаган.

Ўқитувчилар ёзувни ўргатишда домлалар Саидсалохиддин хўжа ибн Аловиддин хўжанинг «Муфратат» ҳамда Шермуҳаммад Авазбек ўғли Муниснинг «Саводи таълим» дарслик китобларидан фойдаланганлар.

Бу ерда мактабдор домлаларнинг ҳам ўзича ўқитиш услублари бўлган. Баъзилари болаларнинг ёш хусусиятларига алоҳида эътибор берган ҳолда кичик ёшдаги ўқувчиларга ҳуснихат ва оғзаки ҳисобни ўргатса, катта ёшдаги ўқувчиларга форс, араб, туркий тилларида ёзилган ҳаётий китобларни ўқишни ҳам ўргатар эдилар.

Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, маҳаллий мактабларда ўғил ва қиз болалар алоҳида-алоҳида ўқитилган.

Қизлар учун махсус бошланғич мактаблар фаолият кўрсатган. Бундай мактаблар, одатда, отинойининг уйида жойлашиб, отинхона деб номланар эди. Қишлоқларда 50 та ўғил болалар мактабига ўртача бир-икки қиз болалар мактаби тўғри келар эди. Аммо йирик қўрғонлар ва шаҳар жойларида аёллар мактаблари эрлар мактабига нисбатан чорак ва ундан ортиқ қисмини ташкил этар эди.

Отинхоналар анъанавий таълимнинг муҳим бўғини бўлиб, ўлкадаги аёлларнинг ўсиб келаётган ёш авлодни тарбиялашда муҳим аҳамият касб этган. Бундай мактабларни миллий ва жаҳон маданияти тараққиётига ўзининг беқийс ҳиссасини қўшган қўшлаб машҳур қизлар битириб чиқди. Улар қаторида Нодира, Увайсий, Маҳзуна, Дилшод Барно, Анбар Отин, Нозимахоним, Нигорхоним, Жаҳон ойим ва бошқалар бор.

Мактабларда қиз-болалар уй-рўзғор тутишда саранжомлик, фарзанд тарбиялашда оқилалик, эркак ва аёл ўртасида бўладиган муносабатлардаги одоб-ахлоқ меъёрларига ўргатилган бўлса, ўғил болалар ахлоқ-одобини, дини-иймонини, диёнат, инсофлилик, виждонлиликни кўз қорачиғидек сақлаш, камтарлик, чин сўзликлик, поклик, ҳалоллик руҳида тарбияланганлар.

Ўлкамизнинг Чор Россияси томонидан босиб олинishi анъанавий таълимнинг муҳим воситалари ҳисобланмиш маҳаллий мактаблар, отинхоналар фаолиятига салбий таъсир кўрсатди. Мустаслакачилар маҳаллий мактабларни ислоҳ қилиш, уларни замонавийлаштириш, тўғрироғи, рус истилочилари талабларига жавоб берадиган шаклга келтириш ва маҳаллий халқни руслаштиришни режалаштирганлар.

Чор амалдорлари бу йўлда амалга оширган биринчи тадбир маҳаллий мактаблар ўрнига рус мактабларини кўпроқ ташкил этиш бўлди. Бу тадбирни Туркистон генерал губернатори Кауфман ҳам қизгин қўллаб-қувватлаб, руслар ва туземелларнинг болаларини «биргаликда тарбиялаш» масаласини кўтарди. У маҳаллий ва рус мактабларининг «ажралиб туриши» иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан зарарли деб ҳисоблади.

Маҳаллий мактаблар, отинхоналар фаолиятини таҳлил қилиш улар маҳаллий аҳоли учун фақат хат-савод чиқариш масканларигина бўлиб қолмай, ажлодлардан авлодларга ўғиб келаётган шарқона маънавий баркамолликни ўқувчилар онгига сингдиришга, ўз ўқувчиларини илмий ва маърифатли қилиб тарбиялашга қодир тарбия масканлари бўлганлигини кўрсатади.

**Муҳаммаджон АЛИХОЖИЕВ,
З.М. Бобур номли Андижон Давлат
Университети аспиранти**

Уйғун РЎЗИЕВ

ҚАВС ТОНГИДАГИ ҲАЙҚИРИҚ

Яқин ўтмишдан ҳикоя

- Сафар, карчопкадан чиққан гўзапойларни йиғиштириб ариқ ёқасига уйинглар. Нима? Орзимуродникага? Йўқ-йўқ. Аввал битта-яримта қолиб кетган кўрақларини ажратиб олинглар. Ҳали озроқ қарзимиз бор. Раис бова сводкага ёздириб юборган экан. Э, тезроқ қимирласангчи.

Юсуф бригад югурганча шудгор оралаб лой кечиб келди-ю, одамларни шоширди. Шоширмай илож қанча. Шунча гўзапой далада қолиб кетса борми, раис нақ жонини олади. Сўнг ўзиники билан қўшиб райкомга олиб бориб топширади. Ҳашарчи деган бало пахтани чала териб кетганини айтмайсизми. Тагин уч ойча шу ерни оралаган эмиш булар. Бунинг меҳнатини билмайди-да. Экиб, парваришлаб, бели оғриганда эди, шундоққина кўзига суртиб терарди.

Шивалаб ёга бошлаган қор бригадирнинг ич-этини баттар эзарди.

- Ўв, Ҳасан, имиламай чаққон қимирласанг-чи. Нима, хода ютганмисан? - Ўзи ҳам лойга қоришиб кетаёзган гўзапойларни тўплай бошлади. - Бор-йўғи учовинг чиқдингми, қолганлар-чи? Каромат қаерда?

- Уйига одам жўнатган эдик, «вой биқиним»лаб ётган эмиш.

- Ҳозир «вой биқиним»лаб ётадиган пайтми? Далани ким тозалайди? Бир-икки кун чидаб турганда биқини узилиб тушмас эди. Ишлаб терласа оғриқ ҳам билинмайди. Ўзи мениқилар шунақа, қирқигача эшшакдай чидаб туради-ю, қирқ бирига қолганда бели узилади. Мусалламчи, Мусаллам қаёқда?

- Бугун эрталаб келини туғибди. Ёнида ўтирган экан.

- Нима? Келини? Ўзи туғмабдими ишқилиб? Келин туғса Мусаллам пойлоқчилик қилиши керак эканми?

- Ҳа энди, келин бечора жуда қийналиб туққанмишда.

- Ие, туққандан кейин қийналиб туғади-да. Осон жойда ош бор эканми. Чидаганга чиқарган. Осон бўлса ўзимиз ҳам туғаверардик. Қийналгани учун давлат пул бериб қўйибди.

Бригадирнинг қўлу оёқлари билан бирга жағи ҳам тинмайди. У пайкалдан бу пайкалга югуравериб тиззасигача шилта лойга ботди. Шу алфозда қоронгу куюқлашган маҳали уйга кириб келганида учала қизи ва кичкинтой Фарҳод печка олдига текилиб олиб, ҳўл бўлиб кетган кийимларини қуриштирди.

- Бугун қайси бригадада бўлдинглар? - сўради Юсуф қизларидан. Лойга ботган этиги эшик олдида қолдириб, ҳўл бўлиб кетганидан елкасини зилдай босиб турган бушлатини печка олдига иргитаркан, ёстиққа ҳорғин ёнбошлаганча қизларнинг жавобига ҳам парво қилмади. Шундоғам уларнинг қайси бригадага борганию, қанча иш бажариб келганларини яхши биларди. Одобли қизлар. Меҳнатга қайишқоқ. Қайси юмушни айтсанг, дўндириб ташлашади. Ҳатто ўтган йили қишда сигири анҳор ёқалаб келатуриб қорнигача ботқоққа ботиб қолганида ҳам ҳеч кимни ёрдамга чақириб ўтирмасдан ўзлари тортиб чиқариш-

ган эди. Фақат Юсуфнинг «ҳа бўл - ҳа бўл»игина уларга далда бўлган эди. Юсуф ўшанда қизларининг нафақат одобли, балки кучли ҳам эканлигидан гурурланганди. Бирин-кетин бўйи етиб келаётган қизлар одоб юзасидан отанинг олдида шивирлаб гаплашишади. Шунинг учун ҳам уйда кўпинча сукунат ҳукмрон бўлади. Фақатгина Фарҳоднинг ҳар замонда қийқириб ўйнаши бу сукунатга барҳам бериб турарди. У ҳам бўлса болакай опалари билан дала кезиб ортириб келган чарчоғини енга олган кунларигина рўй берарди, холос. Бошқа пайтларда у ҳам даладан келган заҳоти парча нонни еяр-емас ухлаб қоларди.

Кечки овқат учун эндигина дастурхон ёзилган эди ҳамки, қоронғуда пойгакда этиқларга суришиб-туртишиб қўшни Зайнаб кириб келиб қолди. Чопиб келган шекили, ҳансираб-ҳансираб ҳол-аҳвол сўрашди. Ҳар икки гапнинг бирида «қизларим чарчамай юрибсизларми?» деб қўярди. Фарҳодни эркалатиб елкасига уриб қўйди. Бемаҳалда ҳовлиқиб келган бўлса-да, бирон хушхабар билан келганлиги қувноқ чехрасидан кўришиб турар эди.

- Ҳамсоя, — деди у Юсуфга юзланиб, — Шодиёр ўғлим ҳозиргина шаҳардан келди. Ўқишидан бир-икки кунга рухсат беришибди-да. Кеча Шафоатни бориб кўрган экан. Соғайиб кетибди бояқиш. «Ҳамсоя аканга бориб айтгин, келиб олиб кетсин» деб қаттиқ тайинлаб юборибди. Тоза кийим-кечақларини олиб борар экансиз. Ҳа, дўхтирларга ҳам хизмати учун озроқ совға-салом олиб борсангиз яхши бўлармиш.

Зайнаб кетгач, Юсуф болаларига сездирмасдан пешонасига муштлаб қўйди. Дала ташвишлари билан бўлиб, қарийб бир ойдан бери шаҳардаги касалхонада ётган хотинини унутаёзгани ёдига тушди. Ўшанда уни қишлоқ касалхонасига ётқизайлик деб шунча уринса ҳам бекор кетди. Дўхтирлар кўнишмади. «Жигар касали билан ўйнашиб бўлмайди, шаҳарга олиб бориб даволаш керак», деб туриб олишди. Шундан сўнг Юсуф розилик беришга мажбур бўлди. Ўзи ҳам бирга бориб, Шафоатни касалхонага ётқизиб қайтди. Қайтаётганида йиғламсираб қолган Шафоатга «Тез-тез хабар олиб тураман, тuzалсанг ўзим олиб кетаман», деб ваъда ҳам берган эди.

Даланинг иши курсин, бир дақиқа ҳам бўш вақт топиб бўлмайди. Шу-шу Юсуф хотинининг ҳолидан хабар ололмади. Бир-икки марта шаҳарга отланмоқчи бўлиб ҳам кўрди, аммо колхоз раиси рўйхушлик бермагандек туюлди. Аслини олганда, ундан ҳам кўра гўё пахтазор етим қолиб кетаётгандек бўлаверди. Қизлари, шундоғам Юсуфнинг ҳар куни шом маҳали силласи қуриб кириб келишини кўриб, «энамни кўриб келайлик» дейишга ботинолмасди. Кичкинтой Фарҳод бошда «энам-энам»лаб роса хархаша қилиб турди. Аммо Юсуфнинг ачиққина шапамоғидан кейин эна сўзини тилга олмай қўйди. Аслида хонадонда зим-зиё сукунат муллақ ҳоким бўлиб қолишига ҳам Шафоатнинг йўқлиги сабаб бўлган эди. Шафоат ана шу зайлда деярли бутунлай унутилган эди.

Юсуф оғир ўйга толди. Хотининг олдида уятли бўлга-

нидан ҳам кўра ҳозир уни эртага раисдан қандай рухсат олиш фикри қийнади. Хонадонда яна «эна» сўзи жонланганидан қизларнинг севинчдан кўзларига ёш олиб, чуғурлашиб қолишгани, Фарҳоднинг уйқуси қочиб, «энам келаркан» дея қийқириб ўйнаши ҳалақат бермади. Эрта-лаб Юсуф, раисдан рухсат олиб, даладаги ишларини ўринлатиб келаман, деди-ю, чиқиб кетди. Отамизни сафарга кузатайлик, деб болалари ҳам далага чиқмасдан уни кутиб ўтиришди. Юсуф чошгоҳга яқин кириб келди. Қизларининг далага чиқмай ўтиришганини кўриб жаҳли чиқди. «Эналарингга шунчалик интизормидинглар, олиб келиб бераман, кучоқлаб ётаверасанлар» демоқчи бўлди-ю, сафар олдида индамай кўя қолишни маъқул кўрди. «Ҳали кечкурун келиб раисга ҳисоб беришим керак» деган ўй билан шошилиб айвон остидаги мотоцикlining очикча олиб чиқди. Анча вақтдан бери минилмагани учун чанг босиб кетибди. Чангларини пуфлаб тозалашга уринди. Қизлари «Энамизни тезроқ олиб кели» дейишдими, кўзларига биттадан латга олиб, дарров мотоциклни чинидай қилиб қўйишди. Юсуф керакли лаш-лушларни мотоциклга ортиб, тешкига оёқ босди. Қанча уринмасин, жонивор ёнмади. Сўнг болалари билан бирга мотоциклни итариб ёқишди.

Юсуф касалхонага етиб келганида кун пешиндан оққан эди. Шафоатни топиш унчалик қийин бўлмади. Ун сўм ҳади олган ҳамшира дарров топиб бера қолди. Шафоатнинг ўзи ҳам кун бўйи эшикка термулиб ўтирган эди. Аслида бундай ўтириш унга деярли одат бўлиб қолган, уни қўшнисининг талаба ўғлидан бўлак ҳеч ким сўраб ҳам келмаган, қишлоқ уни эсламасан-да, у қишлоқни бир сония адашмасдан эслар эди. У касалхонага тушганида ақраб ойи эндигина бошланган эди. Бугун эса ақрабнинг энг сўнгги кун. Эртага қиличини қайраб қавс кириб келади. Эшикка термула-термула яна қайтадан касал бўлиб қолаётганини сезган Шафоат эрининг келганлигини эшитгани ҳамон бутунлай дардларини унутди. Ҳол-аҳвол сўраган Юсуф хотининг олдида бироз хижолат бўлгандек сезди ўзини. Бироқ имиллаб ўтирадиган вақт эмас эди. Шунинг учун у соппа-соғайиб кетгани шундоққина юзидан сезилиб турган хотинини шоширди. Лекин касалхона пахтазор эмас экан. Ҳар ҳолда соғайган кишини индамасдан мотоциклга ортиб кетавериш мумкин эмасди. Врачни кутиб, рухсатини олгунча, ул-бул қорозларни гўлдургунча қоронгулик тушиб, қор ҳам оёқ ботадиган қалинликда бўлиб қолган эди. «Раис ҳозир роса сўкаётган бўлса керак», деган ўй Юсуфнинг ич-этини тирнади. Хотинини мотоциклни аравачасига ўтқазди-да, брезент ёпинчиқ билан ўраб-чирмади. Мотоциклни текис йўлдан катта тезликда ҳайдаб кетди.

Одамнинг омади келмаса, минг чирангани бекор экан. Яхшигина юриб кетаётган мотоцикл қутилмаганда ширпир этди-ю, ўчиб қолди. Юсуф аввалига нима бўлганини тушинмади. Мотоциклни бир-икки силтаб кўргач, бензин тулаганини пайқади. Шошилгани, уйдан чиқаётганда бензин ҳақида ўйлаб кўрмагани учун ўзини койиди. Атроф яйдоқ дала, қор тинган, лекин аччиққина изгирин турган эди. Ёқилги бўлмаса урингани бефойда. Бу аҳволда қолиб кетиб ҳам бўлмайди. Яқин атрофда бирорта кулба кўринмайди. Чироқлари мийтиллаб кўринаётган қишлоққа бориб келиш учун ҳам шудгор оралаб бир-икки чақрим юриш керак. Бошқа илож йўқ, қўл қовуштириб ўтирган билан осмондаг ёқилги қуйилмайди. Хотинига шу ерда қимирламай ўтиришни тайинлади-ю, ўзи ўша қишлоққа қараб чошиб кетди.

Лойгарчиликдан кейин қор билан қошланган шудгордан юриш қийин, қоронғу бўлгани учун янада қийин бўлди. Минг бир азобда қишлоққа етиб борганда уйлар-

даги чироқлар бир-бир ўча бошлаган, одамлар уйқуга бош қўяётган эди. Шунинг учун эпикма-эшик юриб, ялиниш ҳам осон кечмади. Бемаҳалда эшик қоққани учун кимдир койинди, кимдир сўкиб юборди, кимдир ҳатто мушт ҳам дўлайтирди. Хайриятки шундай бадфёъл одамлар орасида сахийлар ҳам яшаётган экан. Улар кўмагида ёқилги тошилди. Сўнг аста-секин итлар ҳовури ҳам ортда қолди.

Юсуф келасолиб шоша-пиша бензинни бакка қўйди. Хотини ёлиб олган брезент ёпинчиқнинг ярим очик қолгани гира-шира кўрингандай бўлди. «Ўтиравериб терлаб кетдингми» деб ҳазиллашмоқчи бўлди. Бироқ хотинидан жавоб бўлмагач, ухлаб қолдимикан, деб тикилиброқ қаради. Шунда кўзига ғалати манзаралар кўрингандек бўлаверди. Ишонқирамай мотоциклни чироғини ёқди-ю, қаршисидаги манзарадан юраги ёрилай деди. Қутилмаганда бақириб юборди. Қўлидаги челақ тарақлаб тушиб кетди. Тўрт томондан нажот тилагандек жон ҳолатда қичқираверди. Аммо атрофда бирон жонзот йўқ, бу пайтда ёқилги топиб берган олисдаги қишлоқнинг эса кўнгилга умид солиб турувчи энг сўнгги чироқлари ҳам ўчиб бўлган эди. У аста аравача томонга айланиб ўтди. Аравачага ярим осилиб қолган хотинининг елкасидан ушлаб секин кўтарди. Сўнг атрофга кўзи косасидан чиққудек кўрқув билан қаради. Ҳамма ёқ қон. Хотининг аъзойи-бадани жиққа қонга беланган, кийимлари нимталаб ташланган, бўйни гажилган, қорни ҳам ёрилган, ўнг билагининг суяги опшоқ бўлиб кўришиб ётарди. Аёл иккала қўли билан иккала кўкрагини чангаллаб қолган эди. Гўёки у энг дақиқада ҳам жони учун қайғурмасдан, фақат оналигини ҳимоя қилиб қолиш учун курашган эди. Юсуф анча муддат қотиб қолди. Сўнг астагина бош эгиб ерга қаради-ю воқени тушуниб етди. Қон шимиб қизарган қорда қандайдир излар кўринди. Энгашиб қараган эди, бу бўри излари эканлигига шубҳа қилмади. Излар мотоциклни гир айланган, кейин нарига тамон юриб, қоронғилик қаърига сингиб кетган эди...

Мотоцикл гўё ўзи юриб борар. Юсуф эса туш кўрар эди. У бутун ўтмишга сайр қилмоқчи бўлар, эндигина куёв бўлган дамларни эслашни истар, лекин унинг ўрнига кўз олдида фақат қон-қора дала, аччиқ изгирин жонланаверар, дала ўртасида юзлари қорайиб, қўллари ёрилиб кетган Шафоат кўринар эди. У ҳадеб Шафоатнинг кўзларига тикилишга уринар, Шафоат эса ҳасратларини ошкор қилиб қўйишдан қўрққандек кўзларини олиб қочарди.

Юсуф асбийлашганидан совуқни ҳам сезмасди. Унинг тишлари бир-бирини синдириб юборгудек гичирлар, гўё бу тишлар орасида ўтмишнинг бутун дард-армонлари гажилиб борарди.

— Эҳ, Шафоат, Шафоат! — дерди у. — Сен аёлмидинг ёки чўримидинг? Сени бугун бўрилар егани йўқ. Сени умр бўйи бўрилар гажиб келди. Шунинг учун этингда эт, қонингда қон қолмади. Эҳ, Шафоат, Шафоат!

Мотоцикл қадрон қишлоққа кириб келди. Ҳали офтоб ҳам уйғониб улгурмаган, хўрозлар қанотларини тапилятиб, қичқирингга фурсат қутаётган эди. Шу пайтда Юсуфнинг ичига қуйилиб келган ёшлар энди ичкаридан жой тополмай ташқарига селдай тошиб чиқди. Юрак тубида қобиқлардан халос бўлган бир вулқон фарёд бўлиб отилиб чиқди:

— Шафоа-а-а-а-ат!!!

Тепаликда келаётган шарпадан таралган аламли ҳайқирик бутун қишлоқни ларзага солди. Аммо шунда ҳам бу ҳайқирик таъсирдан уйғонганлар уйғонди, уйғонмаганлар эса ҳали ғафлатнинг иссиқ қўйнида уйқу лаззатини гортинарди.

**ЭЛИМ ДЕБ, ЮРТИМ ДЕБ
ЁНИБ ЯШАШКЕРАК!**

Муассислар:
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси, "Камолот"
ёшлар ижтимоий ҳаракати

Жамоатчилик кенгаши раиси:
Абдулла ОРИПОВ

Жамоатчилик кенгаши:

Олланазар АБДИЕВ
Баҳромжон ЖАЛОЛОВ
Низомиддин МАҲМУДОВ
Комилжон ОТАХОНОВ
Шокир ЙЎЛДОШЕВ
Аҳмад УСМОНОВ
Фармон ХУДОЙБЕРДИЕВ
Сойибжон ҚЎЧҚОРОВ

Таҳрир ҳайъати:

Ботир УБАЙДУЛЛАЕВ
Абдуқаям ЙЎЛДОШЕВ
Собир ЎНАР
Акбарали МАМАСОЛИЕВ
Вафо ФАЙЗУЛЛО
Йўлдош ЭШБЕК
Луқмон БЎРИХОН

Ёшларнинг адабий-ижтимоий журнали 1982
йилдан чиқа бошлаган.

© "Ёшлик" № 3-4 (179-180) 2001 й.

Ушбу сон "Ёшлик" журнали таҳририятининг
компьютер марказида саҳифаланди.

Саҳифаловчи:

Саодат ТЎЛАГАНОВА

МУНДАРИЖА**НАВОИЙНОМА**

Матназар АБДУЛҲАКИМ. Дийдор арафасида.1

НАСР

Оллоназар АБДИЕВ. Эран саҳий. Қисса.5
Абдуқаям ЙЎЛДОШ. Тимсоҳнинг кўз ёшлари.
Қисса.22
Уйғун РЎЗИЕВ. Қавс тонгидаги ҳайқириқ. Ҳикоя...46

НАЗМ

ШАҲРИБОНУ. Оқ гуллар келади униб.4
Баҳром ФОЙИБ.
Шамол олиб кетди сенинг ёдингни.11
Илҳом АҲРОР. Дийдор зиндони.
Драмматик достон.15
Ойгул СУҲОНДИКОВА.
Тонгда туғилганлар ўлимни билмас.39

БОЗОР ИЛМИДАН САБОҚЛАР

Фарҳод ШАРАПОВ.
Солиқ — иқтисодимиз таянчи.42

ТАДҚИКОТ

Нодира ЗОКИРОВА. Моҳиятни излаб...13
Дамин ТЎРАЕВ,
Саодат МЎМИНОВА.
Маънавий мусаффолик талқини.21

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИ

Хорхе Луис БОРХЕС.
Педро Сальвадорес. Ҳикоя.40

МУТОЛАА

Илҳомбек ҚУРБОНОВ.
Соғинчларга Ватан кўнгил...36

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Дилноза НИЁЗОХУНОВА.
Кўкда юлдуз чарақлади.37

АДАБИЙ МЕРОС

Лев ТОЛСТОЙ. Шекспир ҳақида.38

КЎНГИЛ МАНЗАРАЛАРИ

Вафо ФАЙЗУЛЛО. «Баҳор» марҳамати.41

МУМТОЗ БАДИЯТ САНЪАТЛАРИ

Ваҳоб РАҲМОНОВ.
Шодага жавоҳир тизиш санъати...44

ТАРИХ

Муҳаммаджон АЛИҲОЖИЕВ.
Миллий маорифимиз.45

Манзилимиз: 700000, Тошкент, Жавоҳарлаъл Неру,
1-уй, Телефон: 133-40-83

Журналдан кўчириб босилганда "Ёшлик"дан олинди
деб изоҳланиши шарт.

Босишга 11.06.2001 йилда рухсат берилди.
Қоғоз формати 60x84 1/8. Босма тобоғи 6,0.
Индекс 822 ISSN 0207-9137 Буюртма № 149

"Янги аср авлоди" нашриёт маркази. Тошкент, Қатор-
тол кўчаси, 60-уй.